

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

leto 1980 **4** letnik 34

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW
ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

UDK 949.712(05)
UDC

YU ISSN 0350-5774

GLASILO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

Uredniški odbor: dr. Ferdo Gestrin
dr. Bogo Grafenauer
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
Janez Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Stiplovšek
dr. Jože Šorn
dr. Peter Vodopivec
dr. Fran Zwitter

Po sklepu odbora Zgodovinskega društva za Slovenijo je strani 391—402 te številke revije uredil Janez Stergar

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoče samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 30. 9. 1980.

Izdajateljski svet: Lado Ambrožič ml., dr. Marjan Britovšek, dr. Tone Ferenc (predsednik), dr. Ferdo Gestrin, Zdravko Klanjšček, dr. Jože Koropec, dr. Vasilij Melik, Darja Mihelič (tajnica), Drago Novak, dr. Janko Pleterski, Janez Stergar, dr. Fran Zwitter

Prevodi: Lidija Berden (angleščina, nemščina), Madita Šetinc (nemščina), Janez Zor (ruščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Upravnica revije: Majda Čuden

Sedež uredništva in uprave: Pedagoško-znanstvena enota za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/1, telefon: (061) 224 011, 224 046, int. 209

Letna naročnina: za nečlane in ustanove 500 din, za društvene člane 300 din, za društvene člane-upokoјence 225 din, za društvene člανε-študente 150 din (vse cene za letnik 34/1980)
Cena te številke v prosti prodaji je 160 din.

Tekoči račun: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 50101-678-49040

Sofinancirata: Raziskovalna skupnost Slovenije
Izobraževalna skupnost Slovenije

Tisk: Tiskarna Slovenija, Ljubljana, december 1981

Naklada: 1600 izvodov

KAZALO — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

Ferdo Gestrin, Vasilij Melik — Šestdesetletnik	391—397
Vasilij Melik — Sextagenarian Василию Мелику шестьдесят лет	
Nataša Stergar, Bibliografija prof. dr. Vasilija Melika	398—402
Professor Vasilij Melik's Bibliography Библиография профессора д-ра Василия Мелика	

RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЫ

Slavko Ciglenečki, Arheološko sondiranje utrjene srednjeveške naselbine Figožar nad Lembergom pri Šmarju	403—411
Archeological Exploration of the Fortified Medieval Settlement Figožar by Lemberg near Šmarje Археологическое sondирование укрепленного средневекового селения Фигожар над Лембергом у Шмарья	
Tone Zorn, »Murska straža« o slovenski severni meji in o Prekmurju v letih 1919/1922	413—430
»Murska straža« about the Slovene Northern Frontier and Prekmurje in the Years 1919/1922 «Мурская стража» о словенской северной границе и о Прекмурье в 1919—1922 гг	
Dušan Biber, Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni	431—441
The British and the American Policy Concerning the Yugoslav-Italian Frontier During the World War II Британская и американская политика о итальянско-югославской границе во время второй мировой войны	
Mitja Saje, Zаметki kapitalizma v tradicionalni kitajski družbi	433—460
Proto-capitalism in traditional Chinese society Зародыши капитализма в традиционном китайском обществе	

PROBLEMI IN DISKUSIJA — PROBLEMS AND DISCUSSION — ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

Miroslav Kokoč, Evangeličanske ali kalvinske šole v Prekmurju v letih 1595—1612?	461—466
Evangelic or Calvinistic Schools in Prekmurje in the Years 1595—1612? Евангеликанские или кальвинские школы в Прекмурье в 1595—1612 гг.?	

IN MEMORIAM

Drago Pahor (Andrej Vovko)	467—468
Драго Пахор	
Najpomembnejša zgodovinska dela Draga Pahorja (Andrej Vovko)	468
Most important historical works of late Drago Pahor Значительные исторические труды Драго Пахора	

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA — ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

XX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev (Bogo Grafenauer)	469—477
The 20th Meeting of the Slovene Historians XX-ее совещание словенских историков	
Darja Mihelič, Zgodovinsko društvo za Slovenijo 1978—1980	474—477
The Historical Society for Slovenia 1978—1980 Историческое общество для Словении 1978—1980	
Janez Stergar, Finančno in materialno poslovanje Zgodovinskega društva za Slovenijo 1978—1980	477—478
The Financial and Material Administration of the Historical Society for Slovenia 1978—1980 Финансовая и материальная деятельность Исторического общества для Словении за период 1978—1980	

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И АНОТАЦИИ

Goriški letnik 6 (Andrej V o v k o)	479—480
Zbornik za historiju školstva i prosvjete 12 (Andrej V o v k o)	480
Franc Ksaver Lukman, Gregorij Veliki in njegova doba (Rajko B r a t o ž)	481—483
Josip Lučić, Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća (Ignacij V o j e)	483—486
Harald Bachmann, Joseph Maria Baernreither (1815—1925) (Peter V o d o p i v e c)	486—487
Anna Wolf-Poweska, Doktryna geopolityki w Niemczech (Tone Z o r n)	487-488
Dean R. Esslinger, Immigrants and the City, Ethnicity and Mobility in a Nineteenth-Century Midwestern Community (Matjaž K l e m e n č i č)	488—489

IZVLEČKI — SYNOPSES — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvilleki razprav, člankov in bibliografij v Zgodovinskem časopisu 3/1980 in 4/1980 V.—X.

VASILIJ MELIK — ŠESTDESETLETNIK

Čas teče brez prestanka za vsakega enako hitro. Vendar se vsem številnim znancem in prijateljem profesorja Melika, ki praznuje šestdesetletnico plodnega življenja, zdi proslavljanje tega dogodka nekako prezgodnje, morda celo nedojemljivo, čeprav ga je sprejeti kot dejstvo. Njegova vitalnost, ki ga neprestano poganja v snovanja, v delo, v gibanje, je enaka mladeniču na začetku življenjske poti. Zavalje nje tudi sam slavljenec sprejema in doživlja svoj praznik predvsem le kot neizogibnost.

Vasilij Melik, rojen 17. januarja 1921 v Ljubljani kot sin uglednega slovenskega geografa, univerzitetnega profesorja in akademika ter družbenopolitičnega delavca Antona Melika, je maturiral na klasični gimnaziji leta 1939 in štiri leta pozneje tudi ob študiju primerjalne književnosti, ki mu je še vedno blizu, diplomiral iz zgodovine sredi vojne vihre na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Poleti leta 1942 je bil nekaj časa v italijanski internaciji, a na koncu leta 1944 na prisilnem delu.

Po osvoboditvi so ga zavaljo znanja jezikov pritegnili k Tanjugu, kjer je delal v najtežjih mesecih obstoja te naše agencije oziroma njene podružnice v Ljubljani. Od tam je prešel k Mestnemu arhivu ljubljanskemu in Slovanski knjižnici, kjer je v dvojni funkciji — kot pomočnik arhivarja in kot knjižničar — v letih 1945/1947 pomagal obnavljati obe, za ljubljansko kulturno sredino tako pomembni ustanovi. Intelektualne sposobnosti, domače okolje in po vestnem šolanju in študiju bogato pridobljeno znanje so ga vse močneje usmerjali v znanstveno delo; že leta 1946 je v Geografskem vestniku izšla prva njegova razprava. Še kot srednješolec je dobival prva »uvodna« pogloblja v znanstveno dejavnost — na povsem drugem področju, kakor si ga je pozneje sam izbral — ko je spremljal očeta na terenskih proučevanjih slovenskega ozemlja. Na eni izmed takih poti sva se tudi sre-

čala na Kredarici poleti 1937. leta, ko je za očeta zbiral dnevne vremenske podatke. Od tod verjetno še danes njegova »strast« za skoraj vsakotedenske pohode po poteh in stezah Slovenije.

Usmeritev v znanstveno delo ga je pripeljala na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, kjer je bil leta 1947 izvoljen za asistenta na takratnem inštitutu za zgodovino, in začela se je njegova dolgoletna in uspešna akademska kariera. Hkrati je začel na tedaj ustanovljeni Višji pedagoški šoli predavati slovensko zgodovino, kar je opravljal vse do odhoda k vojakom. Ko so na novi Ekonomski fakulteti uvedli predmet gospodarske zgodovine, je bil izvoljen za predavatelja tega predmeta in je to ostal vse do spremembe študijskega programa, ko so predmet ukinili (1952/59). Zatem se je vrnil na Filozofsko fakulteto kot asistent oddelka za zgodovino. To je bil čas, ko je Melik znanstveno dozorel in se je začel njegov znanstveni vzpon. Leta 1959 je promoviral in naslednjega leta je bil izvoljen za docenta za zgodovino jugoslovanskih narodov (razen Slovencev) novejšega obdobja do konca prve svetovne vojne. Kmalu po reelekciji je postal izredni profesor ter je začel predavati tudi slovensko zgodovino istega obdobja, a leta 1974 je dosegel naziv rednega profesorja za zgodovino Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov od srede 18. stoletja do 70 let 19. stoletja. Od srede 60 let dalje teče njegova najplodnejša doba znanstvenega dela in po rezultatih tega dela sodi prof. Melik danes med najboljše poznavalce slovenske zgodovine 19. stoletja in je največji specialist za posamezna vprašanja in probleme tega obdobja.

Slavljenčevo znanstveno in strokovno delo je glede na problematiko, v katero je posegal, raslo vzporedno s akademsko kariero. Ko danes gledamo nazaj, lahko trdimo, da je bilo zelo raznovrstno in je poleg zgodovine, populacijskih in demografskih vprašanj zajelo še področje arhivistike in bibliografije.

Na področju zgodovine njegovo raziskovalno delo — zelo nazorno ga prikazuje bogata objavljena bibliografija — ni zajemalo zgolj slovenske zgodovine iz obdobja, ki so ga obsegala predavanja. V posameznih razpravah je posegal nazaj v problematiko srednjeveške zgodovine, na drugi strani pa tudi v snov prvih let stare jugoslovanske države, a z demografskimi in upravnimi študijami celo v čas po osvoboditvi. Prav tako je Melik iz slovenskega okvira prehajal na proučevanje zgodovine drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti; v zvezi s tem je objavil tudi pregledne članke iz njihove preteklosti. Težišče njegovega dela pa je vendar bilo in je še danes na raziskovanju slovenske zgodovine 19. in začetkov 20. stoletja. Tu je mnogo prispeval vzponu slovenske historiografije, k njenemu napredku in kakovosti.

Že v času prvih posegov na znanstveno področje je Melik začel s proučevanjem zgodovine volilnih sistemov in volitev na Slovenskem od leta 1848 dalje; pri tem je moral globoko zaorati v neobdelano njivo. Prvi dve razpravi o tej problematiki sta zajeli volitve v Trstu v letih 1907—1913 in pa volitve za parlament v Frankfurtu na Slovenskem v 1848. letu (št. 6, 8). Z rezultati analize teh volitev je opozoril na pomembnost proučevanja te problematike v politični zgodovini Slovencev. Raziskovanju teh vprašanj bodisi v mejah posameznih krajev oziroma okolišev (Trst, št. 11; Jesenice, št. 48; domžalsko in kamniško območje, št. 70; Kranj, št. 78; ozemlje grosupeljske občine, št. 97 in 105) bodisi posameznih vprašanj oziroma volitev (volitve v konstituanto leta 1920, št. 43; število komunističnih poslancev v ustavodajni skupščini leta 1920/1, št. 56; delavske stranke na volitvah 1920—1927, št. 109; demokratizacija volilnega sistema 1907, št. 127) se je posvečal vse do današnjih dni. Prvo sintezo dolgoletnega znanstvenega dela na tej problematiki je dal v dopolnjeni in razširjeni obliki z besedilom doktorske

disertacije v obsežni monografiji Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965, str. 440 (št. 53). Knjiga, ki temelji na veliki množini arhivskega gradiva (volilni fond) in njegovi podrobni analizi, ni dala zgolj volilnih sistemov — o čemer je za Slovenijo, Istro in Dalmacijo avtor dal zelo pregleden članek v Enciklopediji Jugoslavije 4 (št. 38) — marveč predvsem analizo samega poteka volitev, dalje preverjene podrobne rezultate posameznih volitev na Slovenskem, a še posebej je avtor v njej na teh osnovah osvetljeval, poglobljal in mnogokje na novo odkrival tokove slovenske politične zgodovine tega obdobja. Knjigo je oceniti za »eno izmed temeljnih del za zgodovino Slovencev v ustavni dobi habsburške monarhije.« Z njo je tudi utrdil temelje za poznejše, doslej v naši historiografiji najtemeljitejše proučevanje politične zgodovine Slovencev od marčne revolucije do prve svetovne vojne, ki je bilo opravljeno večinoma pod njegovim vodstvom. Rezultati Melikovega proučevanja volilne problematike, katere najboljši poznavalec je postal, so trajni in upoštevati jih bo moral vsakdo, ki se bo posvečal znanstveni obravnavi slovenske zgodovine tega časa.

To področje Melikovega znanstvenega dela ga je samo po sebi usmerjalo v proučevanje problemov politične zgodovine Slovencev, ki se ji je v največji meri posvečal. Že na 5. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici (1948) je imel zelo odmeven referat o marčni revoluciji 1848 na Slovenskem; k problematiki tega leta se je pozneje ponovno vračal (št. 21, 85, 86, 123, 146). Prav tako pa je neposredno po tem letu začel objavljati svoje zgodnje razprave o političnem razvoju na Slovenskem (št. 8, 21, 34). Ko je Zgodovinsko društvo za Slovenijo na predlog tedanjega predsednika v svoj delovni program sprejelo ponovno proučitev politične zgodovine Slovencev od 1860. leta naprej, je našlo ne samo zavzetega, marveč tudi usposobljenega izvrševalca te zahtevne naloge v profesorju Meliku, ki se je tedaj, kakor že rečeno, vse bolj usmerjal na ta vprašanja slovenske zgodovine. Znal si je pridobiti krog sodelavcev, ki so z organiziranim timskim delom pod njegovim vodstvom in hkrati z njim po krajših časovnih obdobjih proučevali politični razvoj v posameznih zgodovinskih pokrajinah. Sam je vedno prevzemal raziskavo političnega razvoja v tedaj osrednji slovenski deželi — Kranjski — in dajal sintezo za vsakokratno raziskano obdobje. Tako je od leta 1963 dalje (št. 49, 50) zelo načrtno nastajala revizija našega znanja o slovenski politični zgodovini za čas, ki ga je v svoji kulturnopolitični in slovstveni zgodovini zajel I. Prijatelj, a za dobo po letu 1895 je kot rezultat proučevanja (ki ga je za leta po 1903 vodil J. Pleterski) nastajal nov prikaz tega področja slovenske zgodovine (npr. št. 52, 62, 67, 71, 80, 96, 103, 112, 113, 139).

Ob tem široko zasnovanem znanstvenem delu so nastajale tudi mnoge podrobne študije za posamezna vprašanja in probleme slovenske zgodovine tega časa. Eno takih področij, kamor se je Melik ponovno vračal, je bilo proučevanje za slovensko politično gibanje zelo važnega obdobja taborov. Zanimale so ga zlasti razmere, v katerih oziroma iz katerih je taborsko gibanje zraslo in nato po nekaj letih zamrlo, vsebina slovenskih zahtev oziroma programov, ki so jih na taborih postavljali in zahtevali, vloga ljudskih, kmečkih množic v narodnem gibanju, liberalno klerikalna nasprotja in nastopi nasprotnikov slovenskega narodnega gibanja (št. 34, 52, 58, 59, 63, 64, 65, 66, 68, 71, 77, 87 in 124). S podrobnim poznavanjem taborov, taborskega gibanja in njegove dobe je veliko, tudi neposredno, prispeval k pripravi vsebinsko bogate razstave o taborih in k nastanku in postavitvi muzeja za zgodovino taborov v Ljutomeru. V zvezi s vprašanjem ali je na konec taborskega gibanja vplivala Pariška komuna — kar seveda ni — je še posebej raziskal vplive te prve proletarske revolucije med Slovenci in njene odmeve v slovenskih deželah (št. 81—84, 89).

Vso potrebno pozornost je dalje posvetil rasti slovenskega narodnega gibanja (št. 54, 57, 60, 74, 102, 113, 149) in problemu političnega razcepa ter obnovitvi slogaštva v 70 letih 19. stoletja (št. 66, 96), o čemer je govoril tudi na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Škofiji Loka 1972. leta. S pritegnitvijo novih virov je ugotovil razcep tudi na štajerskem, kjer ga dotlej nismo poznali, in dal v vseslovenskem prostoru bistveno drugačno podobo dogodkov, ki so pripeljali do ločitve duhov znotraj skupnega slovenskega narodnega gibanja in nato nekaj let pozneje pripeljali do ponovne sloge in slogaštva. V zvezi s politično zgodovino je s posameznimi razpravami posegel tudi v zgodovino delavskega gibanja (št. 21, 43, 56, 109), dal pa je tudi nekaj dragocenih prispevkov k poznavanju zgodovine Beneških Slovencev (št. 107, 122, 140).

Drugo področje zopet, ki je v večji meri pritegovalo Melika, so problemi demografsko populacijske vsebine, proučevanje razvoja teritorialnih, upravnih enot in meja, a tudi zgodovina kulturnih institucij na Slovenskem, še posebej šolstva. Na demografsko področje — posegel je tudi v širši slovenski in evropski svet — se je morda pod vplivom očetovega mentorstva usmerjal zlasti v svojih zgodnjih delih (št. 1, 3, 4, 5, 10, 12), vendar se je vanj vračal tudi še pozneje; pomemben je zlasti prikaz rasti mestnega prebivalstva na Slovenskem med leti 1869 in 1910 ter etnične plati tega razvoja (št. 29, 101). Teritorialne, upravne enote je obravnaval z vidika statističnih podatkov in konkretnih razvojnih poti. Najstarejše, toda že povsem zrelo znanstveno delo tega področja je že leta 1948 objavljena razprava, v kateri se je lotil vprašanja naselij kot upravno statističnih enot v časovnem razponu od 1770 do 1941 (št. 9). Razvoj upravnih enot je konkretno in podrobno proučeval na manjših ozemljih (npr. Grosuplje — št. 110; domžalsko območje št. 134; Ptuj — št. 138), vendar je prikazal v pregledni obliki upravne razdelitve na Slovenskem po letu 1945 (št. 126). Posebej se je v tem okviru posvetil študiju razvoja deželnih in okrajnih meja od obnovitve avstrijske oblasti nad vsemi slovenskimi deželami po padcu Napoleona. Delo, pri katerem je sodeloval tudi pokojni profesor Žagar, je že vrsto let končano, vendar zavoljo številnih kart in skic ter drugih prilog, žal, še ni objavljeno. Ker je bilo vprašanje šolstva zelo ozko povezano s krepitvijo narodne zavesti in afirmacijo slovenstva, je profesor Melik posegal tudi v njegovo zgodovino. V zvezi s tem je obširno pisal zlasti o osnovni šoli (št. 69, 75) in predzgodovini ter zgodovini slovenske univerze v Ljubljani tja do srede 70 let tega stoletja (št. 13, 111, 119, 125, 148). Zanimanje za šolstvo je slavljenca usmerjalo tudi k pisanju šolskih knjig, učbenika in dveh čitank za osnovno šolo (s soavtorstvom M. Kosa in F. Gestrina), ki sta »prvi poskus izbora najpomembnejših virov (v prevodu v slovenščino) za slovensko zgodovino do prve svetovne vojne« (št. 73, 90, 91).

Čeprav je Melik mojster analize, je ob rezultatih svojih znanstvenih proučevanj že relativno zgodaj prehajal tudi na sintezo slovenske zgodovine. Prvič leta 1950, ko sva skupaj pripravila slovensko zgodovino v stoletju 1813—1814 kot skripta VPŠ v Ljubljani, kjer je nanj odpadlo celotno besedilo do vključno marčne revolucije 1848. leta. Več kakor poldrugo desetletje pozneje je nastalo povsem novo besedilo za slovensko zgodovino od konca 18. stoletja do propada habsburške monarhije, ki sva ga pisala in napisala skupaj v celoti in ki je postalo »temeljni priročnik slovenske zgodovine tega obdobja« oziroma »je zelo koristen zgodovinski pregled, v katerem je marsikaj novega tako v sintetičnih potezah kakor tudi v navajanju posameznih novih podatkov«. O pomenu obeh knjig za širjenje znanja o slovenski zgodovini in za njen študij tudi v jugoslovanskem kulturnem prostoru govore prevodi obeh besedil (prvega v Beogradu 1951 in Zagrebu 1952, a drugega v Sarajevu 1979; glej št. 14, 16, 18, 55, 131). Deloma spremenjeno, mestoma

skrajšano, drugje zopet dopolnjeno besedilo zadnje knjige, je postalo tudi sestavni del Zgodovine Slovencev, ki jo je izdala Cankarjeva založba v Ljubljani (št. 141).

Prikazana tri širša področja iz novejšje slovenske zgodovine pa so le del Melikovega znanstvenega dela. Razgledanost v stroki, široko znanje, smisel za probleme zgodovinskih procesov in njihovo reševanje so ga popeljali še na druga vprašanja slovenske zgodovine. Iz srednjeveškega obdobja je ob kritični analizi obstoječih virov zavrnil neopravičeno mnenje starejše historiografije o resničnosti bitke pri Ljubljani v času madžarskih navalov (št. 22). Še uspešnejši je bil njegov poseg v problematiko nastanka mest na Slovenskem, kjer je ob ugotovljenem menjavanju nazivov »forum« in »civitas« za mnoge zgodnje meščanske naselbine na Slovenskem postavil tezo, da je vzrok za to iskati v razlikah med stališči mestnih gospodov in gledanji samih meščanov (št. 94). V zadnjih letih pa je razširil raziskovalno dejavnost še na nova vprašanja. Tako je začel proučevati gmotno podlago slovenske družbe v 19. stoletju (št. 142) in pa posamezne oblike vsakdanjega življenja, predvsem vprašanja prehrane, cen itd. (prim. št. 143). Posegel je tudi na teoretično plat zgodovine in družboslovja sploh, še posebej na področju narodnostnega vprašanja, revolucionarnosti, državnosti malih narodov in je sodeloval pri izdaji tovrstnih publikacij oziroma priročnikov (št. 40, 88, 98).

V zvezi s predavanji na fakulteti se je seveda moral poglobljati tudi v zgodovino jugoslovanskih narodov in narodnosti. Pri tem ni ostajal le pri dosežkih njihove historiografije, marveč je skušal v vrsti problemov, zlasti na relaciji odnosov Slovencev do posameznih zgodovinskih dogajanj na Balkanu, priti na čisto za lastnimi raziskavami. Tako je nastalo iz tega področja večje število preglednih strokovnih člankov (npr. št. 23, 24, 25) in razprav. V njih je obravnaval dogodke od vstaje v Bosni in Hercegovini do balkanskih vojn in njihovih odmevov v slovenskih deželah (št. 117, 135), odnose Slovencev do jugoslovanskega vprašanja ob raznih dogodkih (št. 61, 76) in do posameznih narodov in pokrajin v določenem času: do Makedoncev v letu 1903 (št. 76), Dalmacije okoli leta 1870 (št. 93). Posebej je obravnaval odnos Slovencev do Srbije v letih 1877/8 (št. 147) in zgodovino Karlovca v času Ilirskih provinc (št. 132). Tudi v nekrologih (št. 121, 129, 130, 137), v spremnih besedah prevodov pomembnejših zgodovinskih del v slovenščino (št. 35, 36), v orisih življenja in dela posameznih zgodovinarjev in drugih znanstvenikov (št. 114, 115, 116, 144) in predgovorih del domačih avtorjev (št. 145) je segel prek svojega ožjega znanstvenega področja. Napisal pa je še vrsto strokovnih in priložnostnih člankov v tujih in domačih revijah in časopisih.

Posebej je poudariti Melikovo skrb za tekočo zgodovinsko bibliografijo. Vse povojno obdobje je prav na njem — ne glede na občasne sodelavce v teh dolgih letih — ležalo breme za izhajanje tega za zgodovinarsko delo pomembnega pomagala. Od leta 1951 dalje objavlja v Zgodovinskem časopisu za posamezna krajša obdobja bibliografijo zgodovinskih publikacij in razprav od leta 1945 dalje. Do leta 1975 je izšlo že šest njegovih bibliografskih prispevkov, ki jih ureja po lastni zamisli tako, da bibliografske enote razporeja po tematiki oziroma po pomembnejših vprašanjih in selektivni metodi; s tem pa je uporabo zelo olajšal.

S svojim znanstvenim delom se je prof. Melik uveljavil ne le v slovenskem, ampak tudi v jugoslovanskem in mednarodnem prostoru s pogosto aktivno udeležbo na kongresih, simpozijih in okroglih mizah, kjer je cenjen in priljubljen gost. Od leta 1948 dalje skoraj ni bilo zborovanja slovenskih zgodovinarjev brez njegovega predavanja, zlasti še v času proučevanja slovenske politične zgodovine 19. stoletja. Isto moremo trditi tudi za kongrese

jugoslovanskih zgodovinarjev. Kot stalni član jugoslovansko-češkoslovaške zgodovinske komisije, ki ji je eden izmed najvidnejših in najdelavnejših članov, se od leta 1968 udeležuje vsakoletnih sestankov, ki se menjaje vrste v obeh državah. Njegov prispevek k programirani problematiki v obliki referatov in diskusij ni majhen. Pogost udeleženec je tudi na mednarodnem simpoziju Modvinci. Nastopil pa je tudi na svetovnem kongresu zgodovinarjev v Moskvi 1970. S tehtnimi prispevki je sodeloval na raznih domačih kongresih in seminarjih arhivarjev in slavistov, leta 1968 pa se je udeležil in je imel predavanje na vsezveznem kongresu zgodovinarjev in slavistov v Minsku v Sovjetski zvezi.

Ne glede na obsežen opus znanstvenega dela prof. Melika, ki zajema časovno obdobje od zgodnjega srednjega veka do sodobnosti, je slavljeneec večji del svojih sposobnosti, moči in časa posvetil delu na fakulteti. Predaval je in še predava na vseh treh stopnjah visokošolskega študija in je kot akademski učitelj opravil poklicne obveznosti z vso doslednostjo, vestnostjo in odgovornostjo napredno, socialistično usmerjenega intelektualca. Njegova predavanja, ki jih je skrbno pripravil, so bila jasno in vsebinsko bogato zastavljena. V seminarjih je vedno obravnaval probleme, ki so bili tesno povezani s pomembnimi zgodovinskimi procesi; študente so z avtoriteto tega vedno privlačevali in veliko prispevali k razvoju njihovega zgodovinskega mišljenja in razumevanja marksističnega pogleda na zgodovino. Pedagoško delo je pogosto vezal tudi na terensko delo in ekskurzije, ki jih je ali sam vodil ali se jih udeleževal.

Ni naključje, da je pri prof. Meliku že dolgo vrsto let največ seminarških in diplomskih nalog, od katerih jih je že nekaj dobilo Prešernovo nagrado za študente, posamezne pa so bile objavljene v strokovnih revijah. Na podiplomskem študiju je bil mentor mnogim stajzistom, poznejšim magistrantom in doktorjem zgodovinskih znanosti. Mnogi izmed njih so se že uveljavili tudi kot znanstveni delavci v raznih inštitutih in dosegli tudi nazive akademskih učiteljev. Z eno besedo, bil je ves čas priljubljen predavatelj in profesor. Vedno je imel razumevanje za težave študentov in jim je bil pripravljen pomagati, kjerkoli je že mogel, pa naj je šlo za težave pri študiju, za neprilike pri opravljanju izpitov ali pri vpisu, a tudi v primerih materialnih težav. Za svojo pedagoško dolžnost pa je imel tudi sodelovati na vseh mogočih seminarjih in tečajih, doma in v zamejstvu, kjer je šlo za izpopolnjevanje znanja, prav tako pa tudi v vseh sredstvih javnega obveščanja.

Tudi sicer je mnogo svojih sil žrtvoval fakulteti. Bil je dolgoletni član ali predsednik vrste občasnih in predvsem stalnih odborov in komisij v okviru samoupravne organiziranosti ustanove. Predsednik komisije za osebne dohodke je bil kar dolgi dve desetletji. Sodeloval je pri sestavljanju fakultetnih statutov in drugih samoupravnih aktov. Vrsto let je opravljal vodilne funkcije na fakulteti. V letih 1968/72 je bil predsednik upravnega odbora, dve mandatni dobi je bil dekan (1974/7), a že pred tem tudi prodekan (1972/4) in pozneje predsednik sveta PZE za zgodovino.

Ob vsem tem je bil izredno delaven tudi v strokovnih društvih zgodovinarjev in arhivarjev, kjer ni samo formalno sprejemal obveznosti, ampak je obema društvoma posvetil veliko časa in dela. V organizaciji slovenskih zgodovinarjev je bil dolgoletni tajnik (1952/62, glej tajniška poročila v bibliografijo pod št. 26, 28, 30, 39 in 45), dalje odbornik in član uredniškega odbora Zgodovinskega časopisa, a od leta 1972 je njegov glavni urednik (prim. št. 118, 136). V društvu arhivskih delavcev je kot dolgoletni član odbora in podpredsednik (od leta 1961 dalje) veliko prispeval k povečani strokovni in znanstveni dejavnosti arhivov z raznimi pobudami, z mentorstvom in neposredno dejavnostjo zlasti pri raznih razstavah, pripravah ka-

talogov zanje in pri drugih arhivskih publikacijah. Vključeval se je tudi v neposredno reševanje arhivske problematike (št. 106, 120). V zadnjih letih deluje v področni raziskovalni skupnosti za zgodovinske vede in pri znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete. Številne so bile njegove zadolžitve v svetih in drugih samoupravnih organih in telesih, ki jih je v svojem življenju opravljal v znanstvenih in kulturnih institucijah (znanstveni inštituti in knjižnice, muzeji, arhivi, šole) pa tudi v družbenih organizacijah in krajevni skupnosti.

S čestitkami ob šestdesetletnici, ki se jim zavoljo njegovega ugleda in priljubljenosti pridružujejo številni zgodovinarji, sodelavci in prijatelji ter znanci, želimo prof. Meliku, polnemu življenja in sle po njem, še posebej tudi to, da bi ob dobrem zdravju še dolga leta nadaljeval z enako uspešnostjo vse svoje mnogostranske dejavnosti, da bi dokončal vse že začrtane in še nove naloge in uresničil vse zelene cilje.

Ferdo Gestrin

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. VASILIJA MELIKA

Pričujoča bibliografija je skušala zajeti vse delo prof. dr. Vasilija Melika, ki se nanaša na zgodovino. Urejena je kronološko, enote istega leta pa po abecednem vrstnem redu, s tem da so na konec uvrščene knjižne ocene.

Delne bibliografije profesorja Melika so objavljene v publikaciji Univerza v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev, Ljubljana 1957, str. 157—158; druga knjiga za leta 1956—1966, Ljubljana 1969, str. 54—55; in tretja knjiga za leta 1966—1976, Ljubljana 1979, str. 36—37; za vsako študijsko leto pa Filozofska fakulteta v Ljubljani izdaja ciklostirana poročila o delu, ki vsebujejo tudi bibliografske podatke.

1946

1. **Nekaj politično-geografskih podatkov.** — Geografski vestnik 1946, str. 172—178.
Vsebina : Sovjetska zveza, Poljska, Češkoslovaška, Bolgarija, Romunija, Madžarska ; Podatki o prebivalstvu nekaterih drugih držav.

1947

2. **Naloga ljudskega knjižničarja.** — Obzornik 1947, str. 71—73.
Prirejeno po ruščini
3. **Nekaj politično-demografskih podatkov za Evropo.** — Geografski vestnik 1947, str. 154—162.
4. **Površina in prebivalstvo slovanskih dežel.** — Ljudski tednik, 3. 4. 1947.
5. **Velika slovanska družina v številkah po zadnji vojni.** — Ljudski tednik, 26. 6. 1947.
6. **Volitve v Trstu 1907—1913.** — Zgodovinski časopis 1947, str. 70—122.
Soderžanie, summary.
7. **Zadaci narodnog bibliotekara.** — Prosvjetni radnik 1947, br. 6.

1948

8. **Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem.** — Zgodovinski časopis 1948—49, str. 69—134.
Soderžanie, résumé.
9. **Naselja kot upravno-statistične enote: razvoj in struktura števnih oddelkov na Slovenskem.** — Geografski vestnik 1948—1949, str. 153—194.
Soderžanie, summary.
10. **Ob popisu prebivalstva v FLRJ I. 1948.** — Geografski vestnik 1948—1949, str. 299—316.
Soderžanie, summary.
11. **Volitve v Trstu.** — Primorski dnevnik 13. 2.—2. 3. 1948.

1949

12. **Slovanski svet po drugi svetovni vojni.** — Koledar Osvobodilne fronte za tržaško ozemlje 1949, str. 123—129.
13. **30 [trideset] let ljubljanske Univerze.** — Mladina 12. 11. 1949.

1950

14. **Slovenska zgodovina 1813—1914.** — Ljubljana 1950, 166 str.
Skupaj s F. Gestrinom

1951

15. **Bibliografije slovenske zgodovine: publikacije iz 1945—1950.** — Zgodovinski časopis 1951, str. 454—513.
Skupaj s F. Jessetom, M. Kosom, A. Rejcem in L. Udetom
16. **Slovenačka istorija 1813—1914.** — Beograd 1951, 171 str.
Skupaj s F. Gestrinom

1952

17. **André Chénier v ljubljanski operi.** — Ljudska pravica 26. 4. 1952.
18. **Povijest Slovenaca 1813—1914.** — Zagreb 1952, 283 str.
Skupaj s F. Gestrinom
19. **Ocena : Boris Prikrič, Ekonomska geografija kapitalističkih zemalja.** Beograd 1950, str. 350. — Geografski vestnik 1952, str. 226—229.
20. **Ocena : Imenik naseljenih mesta FNRJ.** — Statistička revija 1952, str. 267—269.

1953

21. **Slovenski delavci ob revoluciji leta 1848.** — Delavska enotnost 27. 3. 1953.
22. **Vprašanje bitke pri Ljubljani v dobi madžarskih napadov.** — Zgodovinski časopis 1952—1953, str. 202—217.
Résumé.

1954

23. **Ob 150 [stopetdeset] letnici prve srbske vstaje.** — Koledar Prešernove družbe 1954, str. 49—53.
24. **Ob stopetdesetletnici srbske vstaje.** — Naši razgledi 20. 2. 1954.
25. **Ob 150 [stopetdeset] letnici vstaje srbskega naroda 1804—1954.** — Obzornik 1954, št. 2, str. 54—57.
26. **Tajniško poročilo za leto 1952/53.** — Zgodovinski časopis 1954, str. 209—211.
27. **Ocena : Ob prvi knjigi Zgodovine narodov Jugoslavije.** — Naša sodobnost 1954, str. 548—556.

1955

28. **Tajniško poročilo za leti 1953/55.** — Zgodovinski časopis 1955, str. 238—240.

- 1956
29. **Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno.** — Ekonomski zbornik 1956, str. 193—210 ; Ekonomska revija 1956, str. 507—524.
30. **Tajniško poročilo za leto 1955/57.** — Zgodovinski časopis 1956—1957, str. 313—314.
31. Ocena : Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I, II. Ljubljana 1954—1955. — Naša sodobnost 1956, str. 560—565.
- 1958
32. **Bibliografija slovenske zgodovine: publikacije iz let 1951—1958.** — Zgodovinski časopis 1958/1959, str. 377—422. Skupaj s S. Kajba, M. Smole in E. Umek
- 1959
33. **Abraham Lincoln (1809—1859).** — Naši razgledi 25. 7. 1959.
34. **Razmere na Slovenskem v dobi taborov.** — Savinjski zbornik 1959, str. 9—15.
35. **Charles Austin Beard.** Spremna beseda v slovenski izdaji njegove Zgodovine Združenih držav Amerike. — Ljubljana 1959, str. I—VII.
36. **Josif Mihailovič Kuliser.** Spremna beseda v slovenski izdaji njegove Splošne ekonomske zgodovine (2). — Ljubljana 1959, str. 669—674.
37. Ocena : Slodnjak Anton : *Geschichte der slowenischen Literatur.* — Slovenski poročevalec 1959, št. 53.
- 1960
38. **Izborni sistemi (Slovenija i Istra, Dalmacija).** — Enciklopedija Jugoslavije 4, str. 412—413.
39. **Tajniško poročilo za dobo 1956—1959.** — Zgodovinski časopis 1960, str. 239—240.
40. **Vodnik skozi čas in družbo.** — Ljubljana 1960, 272 str. Pojasnila k posameznim pojmom.
- 1961
41. **Bibliografija slovenske zgodovine: publikacije iz let 1959—1960.** — Zgodovinski časopis 1961, str. 242—256. Skupaj s S. Kajba-Milić.
42. Ocena : Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda III, IV. Ljubljana 1961. — Naša sodobnost 1961, str. 944—947, 1031—1034, 1150—1155.
- 1962
43. **Izidi volitev v konstituanto 1920.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1962, str. 3—61.
44. **Mahnich Anton.** — Enciklopedija Jugoslavije 5. Zagreb 1962, str. 596.
45. **Tajniško poročilo za leti 1960—1962.** — Zgodovinski časopis 1962, 238—239.
46. Ocena : Bogo Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda III, IV. Ljubljana 1956. — Naša sodobnost 1962, str. 472—476.
- 1963
47. **Bibliografija slovenske zgodovine: publikacije iz let 1961—1962.** — Zgodovinski časopis 1963, str. 324—338. Skupaj s S. Kajba-Milić.
- 1964
48. **Jesenice in parlamentarne volitve 1861—1929.** — Jeklo in ljudje : Jeseniški zbornik I, 1964, str. 121—131. Résumé.
49. **O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let devetnajstega stoletja.** — Jugoslovanski istorijski časopis 1964, str. 37—53.
50. **O nekaterih vprašanih slovenske politike v začetku šestdesetih let 19. stoletja.** — Zgodovinski časopis 1964/1965, str. 155—171. Summary.
- 1965
51. **Muzejsko društvo za Kranjsko.** — Enciklopedija Jugoslavije 6. Zagreb 1965, str. 191.
52. **Sprememba programa slovenskega političnega tabora v letu 1867.** — Zgodovinski časopis 1965/1966, str. 309—317.
53. **Volitve na Slovenskem 1861—1918.** — Ljubljana 1965, 440 str.
- 1966
54. [O ideji Zedinjene Slovenije] **diskusijski prispevek.** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, str. 263—264.
55. **Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918.** — Ljubljana 1966, str. 364. Skupaj s F. Gestrinom
56. **Število komunističnih poslancev v ustavodajni skupščini leta 1920.** — Jugoslovanski istorijski časopis 1966, št. 3—4, str. 127—132.
- 1967
57. **Slovensko narodno gibanje: sto let politične afirmacije slovenskega naroda.** — Naši razgledi 8. 4. 1967.
- 1968
58. **Doba taborov na Slovenskem.** — E. Klavžar, Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868. Nova Gorica 1968. Dodatek, str. [3—9].

59. **Iz časa taborov.** Odlomek referata »Splošni problemi slovenske politike okrog leta 1870« na XIV. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Novi Gorici. — Naši razgledi 21. 9. 1968.
60. **Prvi koncept Slovenskega naroda : ob stoletnici izida prve številke.** — Naši razgledi 6. 4. 1968.
61. **Slovenci i jugoslovensko pitanje u doba Ujedinjene omladine srpske.** — Ujedinjena omladina srpska. Novi Sad 1969, str. 323—336. Diskusija o ljubljanskem kongresu 1870, str. 590.
62. **Slovenska politika ob začetku dualizma.** — Zgodovinski časopis 1968, str. 25—59. Zusammenfassung.
63. **Slovenski tabori.** — Kronika 1968, str. 65—67.
64. **Slovenski tabori.** — Pionir 1968/1969, št. 1, str. 6—7.
- 1969
65. **Boj za Zedinjeno Slovenijo: ob stoletnici vižmarskega tabora.** — Naši razgledi 5. 9. 1969.
66. **Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1969, str. 517—525. Zusammenfassung.
67. **Nekaj značilnosti razvoja na Kranjskem 1867 do 1871.** — Zgodovinski časopis 1969, str. 65—74. Summary.
68. **Ob stoletnici vižmarskega tabora.** — Ob stoti obletnici vižmarskega tabora. — Ljubljana 1969, str. 25—31.
69. **Ob stoletnici zakona o osnovni šoli.** — Kronika 1969, str. 168—179.
70. **Parlamentarne volitve 1848—1929 na domžalskem in kamniškem območju.** — Mengeški zbornik 1969, 2. del, 1. snopič, str. 5—18.
71. **Slovensko narodno gibanje za časa taborov.** — Zgodovinski časopis 1969, str. 75—88. Summary.
72. **1000 [tisoč] zgodovinarjev v Ohridu.** Pokongresni pomenek z udeležencem V. shoda zgodovinarjev Jugoslavije. [Pogovor zapisal] O.[tmar] K.[lipšteter] — Večer 19. 9. 1969.
73. **Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovnih šol.** — Ljubljana 1969, 70 str. Skupaj z M. Kosom in F. Gestrinom.
- 1970
74. **O razvoju slovenske nacionalpolitike zavesti 1861—1918.** — Zgodovinski časopis 1970, str. 39—51. Zusammenfassung.
75. **Slovenci in »nova šola«.** — Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969. Ljubljana 1970, str. 31—63.
76. **Slovenците za Makedonija i za jugoslovenskoto prašanje vo 1903 godina.** — Zbornik Ilinden 1903. Skopje 1970, str. 409—414.
77. **Tabori na Koroškem.** — Vestnik koroških partizanov 1970, št. 1—2, str. 20—25.
78. **Volitve v Kranju 1861—1929.** — Kranjski zbornik 1970, str. 335—342.
- 1971
79. **Bibliografija slovenske zgodovine: publikacije iz let 1963—1968.** — Zgodovinski časopis 1971, str. 165—185. Skupaj z O. Janša, M. Stiplovsčkom.
80. **Die slowenische Politik am Anfang des Dualismus.** — Zbornik Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867. — Bratislava 1971, str. 607—649.
81. **Pariska komuna i Slovenci.** — Pariska Komuna 1871—1971. Beograd 1971, str. 1017—1036.
82. **Pariska komuna i Slovenci.** — Pregled 1971, št. 61, str. 247—254.
83. **Pariska komuna v sočasnem slovenskem tisku.** — Kronika 1971, str. 1—7.
84. **Slovenci in pariška komuna: ob stoletnici.** — Naši razgledi 9. 4. 1971.
85. **Slovenci o slovaškem gibanju v letih 1848—1849.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1971, str. 196—199.
86. **Slovenci o slovaškem gibanju v letih 1848—1849.** — Zbornik Filozofičke fakulty Univerzity Komenskeho v Bratislave. Historica 1971, str. 97—101.
87. **Tabori na Koroškem.** — Koroška in koroški Slovenci. Ljubljana 1971, str. 159—167.
88. **Uveljavljanje pravice do samostojne državne eksistence malih narodov.** — Zbornik K vprašanju o dialektiki. Ljubljana 1971, str. 343—344. Diskusijski prispevek
89. **Vplivi in odmevi pariške komune med Slovenci.** — Kronika 1971, str. 65—69.
90. **Zgodovinska čitanka za sedmi razred osnovnih šol.** — Ljubljana 1971, str. 118. Skupaj s F. Gestrinom
91. **Zgodovinska čitanka za 6. razred osnovnih šol.** — Ljubljana 1971, 72 str. Skupaj z M. Kosom, F. Gestrinom. 2. izdaja z malenkostnimi korekturami.
92. **Žerjav Gregor.** — Enciklopedija Jugoslavije 8. Zagreb 1971, str. 642.

1972

93. **Dalmacija i Slovenci oko godine 1870.** — Zbornik Dalmacija 1870. Zadar 1972, str. 291—296.
94. **Mesto (civitas) na Slovenskem.** — Zgodovinski časopis 1972, str. 299—316.
Zusammenfassung.
95. **Peto zasedanje českoslovaško-jugoslovske zgodovinske komisije v Pragi novembra 1971.** — Zgodovinski časopis 1972, str. 146—147.
96. **Razcep med staroslovenci in mladostlovinci.** — Zgodovinski časopis 1972, str. 85—98.
Zusammenfassung.
97. **Deželnozborske volitve 1861—1895 na današnjem grosupeljskem ozemlju.** — Zbornik občine Grosuplje 1973, str. 225—243.
98. **Elementi revolucionarnosti v slovenski politiki 19. stoletja.** — Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. Ljubljana 1973, str. 30—37.
99. **Zgodovina za sedmi razred.** — Ljubljana 1973, 152 str.
Skupaj s F. Gestrinom
100. **Ocena : Milica Kacin-Wohinz, Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918—1921.** Maribor 1972, 468 str. — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. 1973, str. 326—327; TV 15 12. 4. 1973.

1974

101. **O szlovén városok demográfiai és etnológiai fejlődése a 19. században = Demographische und ethnische Entwicklung der Städte in Slowenien im 19. Jahrhundert.** — Zbornik Nemzetközi kultúrtörténeti szimpozium Mogsersdorf 1972. Kőszegen. — Szombathely 1974, str. 225—235, 237—247.
102. **Problemi nacionalnih gibanj na Slovenskem od leta 1867 do konca 19. stoletja.** — Zbornik Problémy národného a socialistickeho knutí v dejinách Československa a Jugoslávie od roku 1867 do konce 19. století. Praha 1974, str. 129—148.
103. **Slovenska politika v drugi polovici sedemdesetih let 19. stoletja.** — Zgodovinski časopis 1974, str. 269—277.
Zusammenfassung.
194. **Slovenci od rijnového diplomu do nastupu dualismu.** — Slovanský přehled 1974, str. 131—140.
105. **Volitve na današnjem grosupeljskem ozemlju.** — Zbornik občine Grosuplje 1974, str. 235—243.
106. **Vsak narod ima pravico do svojih arhivov.** — Delo 13. 4. 1974. Za arhivsko društvo Slovenije sodepisali: M. Oblak-Čarni, J. Kos, F. Štukl.

1975

107. **Beneški Slovenci 1797—1860.** — Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni. Ljubljana 1975, str. 472—478.
108. **Bibliografija slovenske zgodovine VI: publikacije iz let 1969—1972.** — Zgodovinski časopis 1975, str. 329—374.
Skupaj z O. Janša-Zorn.
109. **Delavske stranke na volitvah 1920—1927.** — Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924. — Ljubljana 1975, str. 111—121.
110. **Nekdanje občine v občini Grosuplje.** — Zbornik občine Grosuplje 1975, str. 273—280.
111. **Pregled razvoja univerze** — Zbornik Univerze v Ljubljani ob tridesetletnici osvoboditve. Ljubljana 1975, str. 50—70.
112. **Slovenska politika v Taaffejevi dobi.** — Zgodovinski časopis 1975, str. 109—118.
Zusammenfassung.
113. **Slovenski razvoj v drugi polovici XIX. stoletja.** — XI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1975, str. 107—120.

1976

114. **Ferdo Gestrin šestdesetletnik.** — Zgodovinski časopis 1976, str. 225—261.
115. **Ferdo Gestrin 60-letnik.** — Delo 13. 10. 1976.

1977

116. **Napredni mislec in politik dr. Mihajlo Rostohar.** — Krško skozi čas. Krško 1977, str. 251—261.
117. **Spremembe na Slovenskem in v Cislitvaniji v zvezi z dogodki na Balkanu.** — Zbornik Mednarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875—1878. godine. Sarajevo 1977, tom. II., str. 55—67.
118. **Urednikovo poročilo o tridesetih letih izhajanja Zgodovinskega časopisa.** — Zgodovinski časopis 1977, str. 521—527.

1978

119. **The Development of the University.** — The University of Ljubljana. Ljubljana 1978, str. 5—17.
119. **Diskusijski prispevek o arhivskem gradivu trajnega pomena.** — Okrogla miza o problemih varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv. Maribor 1978, str. 32.
121. **Nekrolog: Dr. Josip Mal.** — Delo 31. 8. 1978.
122. **Gli Sloveni della Benecia 1797—1866.** — Zbornik La storia della Slavia Italiana. San Pietro al Natone-Trieste 1978, str. 103—117.

123. **Revolucionarno leta 1848.** — Katalog razstave Slovinci v predmarčni dobi in revoluciji 1848. — Ljubljana 1978, str. 43—48
124. **Slovenski tabori 1868—1971.** — Savinjski zbornik IV, 1978, str. 10—15.
125. **A Survey of the Development of the University of Ljubljana.** — Cultural Contributions to 8th—11th European Congress on Ballistocardiography, Noninvasive Cardiology and Cardiovascular Dynamics. Ljubljana 1978, str. 13—17.
126. **Upravna razdelitev v Sloveniji po letu 1945.** — Zbornik referatov Arhivsko gradivo v Sloveniji po osvoboditvi. Ljubljana 1978, str. 93—98.
- 1979
127. **Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 221—227. Zusammenfassung.
128. **Deseto in enajsto zasedanje jugoslovansko-čehoslovaške zgodovinske komisije.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 187—188.
129. **Nekrolog: Dr. Ernest Turk.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 473—474.
130. **Nekrolog: Dr. Josip Mal.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 467—468.
131. **Istorija Slovenaca od kraja osamnaestog stoljeća do 1918.** — Sarajevo 1979, 375 str. Skupaj s F. Gestrinom.
132. **Karlovac za vrijeme Ilirskih provincija.** — Zbornik Karlovac 1579—1979. Karlovac 1979, str. 123—126.
133. **Majarjeva peticija za zedinjeno Slovenijo 1848.** — Časopis za zgodovino in narodopisje 1979, str. 286—294. Zusammenfassung.
134. **O upravnem razvoju na domžalskem območju od začetka 19. stoletja do leta 1941.** — Zbornik občine Domžale 1979, str. 81—94.
135. **Odmev dogodkov ob okupaciji Bosne in Hercegovine 1878 na Slovenskem.** — Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1979, str. 245—250.
136. **Poročilo glavnega urednika.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 197.
137. **Nekrolog: Prof. František Jordán.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 479—480.
138. **Ptujski statut iz leta 1887.** — Razstavni katalog 600 let ustavne in upravne zgodovine mesta Ptuja. Ptuj 1979, str. 20—22.
139. **Slovinci v državnem zboru 1893—1904.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 49—66. Zusammenfassung.
140. **Še nekaj pojasnil o beneškem plebiscitu.** — Zgodovinski časopis 1979, str. 281—282.
141. **Začetki slovenskega narodnega gibanja v okviru propadajočega fevdalizma: Revolucionarno leto 1848 in program Zedinjene Slovenije; Afirmacija slovenske narodne celote; Demokratična in socialna prebujna na Slovenskem.** — Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979, str. 388—597. Skupaj s F. Gestrinom.
- 1980
142. **Gmotna podstava slovenske družbe prve polovice 19. stoletja.** — XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1980, str. 193—200.
143. **K zgodovini vsakdanjega življenja.** — Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem. Ljubljana 1980, str. 88—94.
144. **Prof. dr. Metod Mikuz: sedemdesetletnica.** — Naši razgledi 25. 1. 1980.
145. **Predgovor.** — Janko Pleterški, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914—1917: poročili vojaške komisije. Ljubljana 1980, str. 3.
146. **Revolucija 1848 in Slovenci.** — Dr. Anton Fister v revoluciji 1848. Maribor 1980, str. 85—89.
147. **Slovinci o Srbiji 1877. i 1878. godine.** — Zbornik radova, knj. 2; Naučni skup Srbija u završnoj fazi velike istočne krize 1877—1878. Beograd 1980, str. 165—173.
148. **Zgodovina ljubljanske univerze je dolga.** — Naši razgledi 11. 1. 1980.
149. **Zgodovinske osnove začetkov slovenskega narodnega gibanja.** — Zbornik Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana 1980, str. 421—429.
150. **Ocena: Leksikoni Cankarjeve založbe: družboslovje.** — Naši razgledi 8. 8. 1980.
151. **Ocena: Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918—1919 [21!].** — Maribor 1972, 468 str. Komunist: teoretična priloga januar—april 1980, str. 62. Poročilo o knjigi M. Kacin-Wohinz.

Slavko Ciglencečki

ARHEOLOŠKO SONDIRANJE UTRJENE SREDNJEVEŠKE NASELBINE FIGOŽAR NAD LEMBERGOM PRI ŠMARJU

V srednjeročnem arheološkem programu za leta 1975—1980 smo si kot eno najvažnejših nalog zastavili odkrivanje zgodnesrednjeveških naselbin, ki so danes v Sloveniji praktično neznanе. Zato smo v krog raziskovanja pritegnili različne neraziskane objekte, ki so dopuščali možnost nastanka že v zgodnjem srednjem veku. Ena izmed takšnih točk je bil tudi hrib Figožar nad trgom Lemberg pri Šmarju. Ta je bil zanimiv iz treh razlogov: 1. v literaturi je bil znan kot mesto domnevne srednjeveške poselitve, 2. zaradi relativno dobre ohranjenosti samega objekta in 3. zaradi historičnega pomena kraja, ki je kot trg omenjen že v 13. stoletju.¹ Zato smo v dneh od 24. do 29. 10. 1977 izvedli manjše sondažno raziskovanje, pri katerem sicer nismo odkrili zgodnesrednjeveške naselbine, vendar pa so dobljeni rezultati zanimivi s stališča visoko in poznosrednjeveške zgodovine.

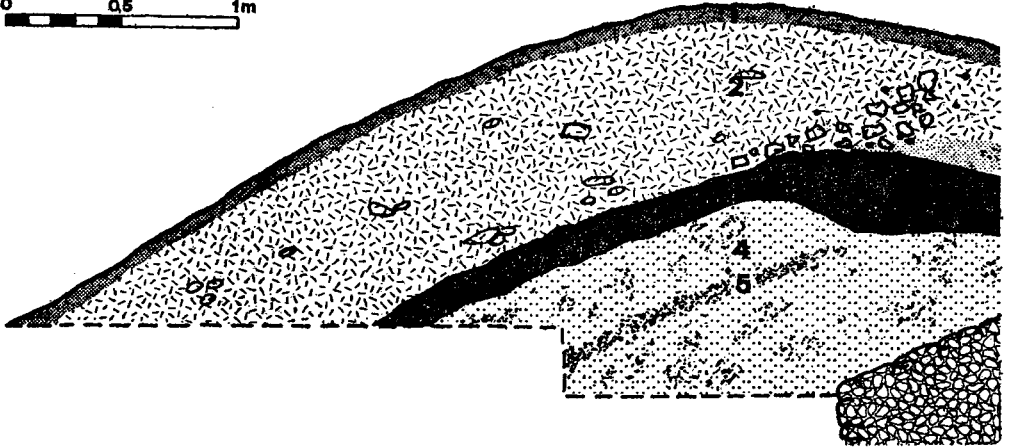
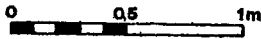

Pogled na sondo;
v ozadju trg
Lemberg

¹ Najdišče je prvič omenjeno pri J. Orožen, Gradovi in graščine v narodnem izročilu I. Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi, 1936, s. 27, kjer avtor domneva na njem lovski gradič. Začasno poročilo o sondiranju je bilo podano pri S. Ciglencečki, Lemberg pri Šmarju, Figožar, Varstvo spomenikov 22, 1979, Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih, Arheološki spomeniki 1977, 331 ss, sl. 86, in ponovno obravnavano pri S. Ciglencečki, K problemu kulturne in časovne opredelitve nekaterih utrjenih prostorov v Sloveniji, Arheološki vestnik 29, 1978, str. 486, 489 in sl. 3.

LEMBERG pri Šmarju

sonda I - »Figožar«

1. humus,
2. rumenkasta peščena ilovica s kosi manjših lomljencev,
3. temno rjava ilovica, močno pomešana z ogljem in manjšimi lomljenci,
4. rumenkasta ilovica, pomešana z ogljem,

Hrib Figožar se dviga jugovzhodno nad trgom Lemberg, strmo nad cesto, ki vodi iz Mestinja na Pečco. Vrh je z vseh strani naravno zavarovan z veliko strmino, dodaten element obrambe pa predstavlja okop na severni in zahodni strani ter med njim in vrhom ležeči manjši jarek. Na jugovzhodni strani je manjša terasa, dolga nekaj metrov. Premer tako zavarovane kope znaša okoli 30 m, višina od dna jarka do samega vrha pa nekaj metrov. Ves prostor leži danes v gozdu na parc. št. 364, 350, 317, 318 katastrske občine Lemberg-trg.

Arheološko sondo smo zastavili na severovzhodni strani kope (parc. št. 364 k. o. Lemberg-trg) preko jarka in okopa, da bi ugotovili njuno strukturo. Sonda je bila velika $10,7 \times 1,8$ m.

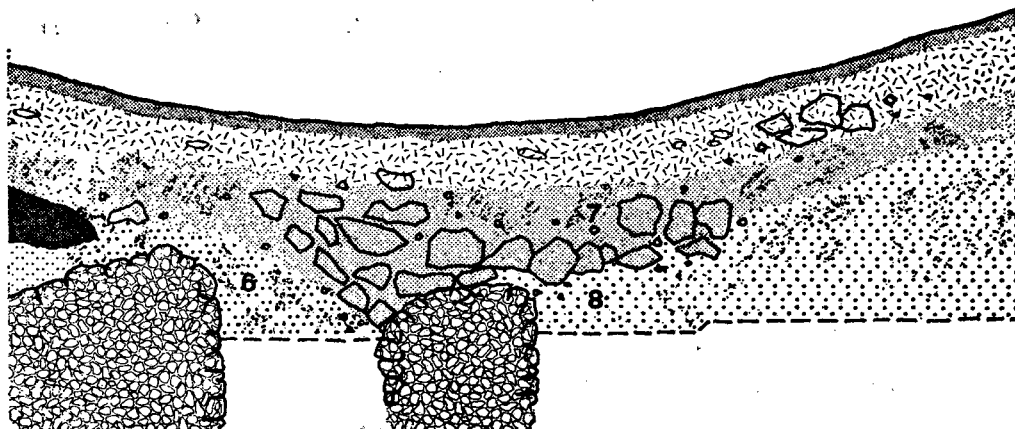
Dobljeno situacijo kaže priloga (severni profil sonde).

Opis plasti:

Pri 4,6 m (gledano od levega roba sonde) smo zadeli na 1,8 m širok zid, grajen iz 10–30 cm velikih lomljencev, ki so bili med seboj vezani z ilovico. Zunanje strani zidu so bile izdelane iz večjih kosov in skrbneje zložene, notranjost pa je bila s kamenjem le zapolnjena. Zid je potekal paralelno s smerjo okopa na severni strani in predstavlja torej segment obrambnega obzidja.

Nekako 70 cm za tem zidom smo ugotovili še en manjši zid debeline 70 cm, ki je bil grajen enako kot prejšnji, le da ni bil vzporeden z njim, ampak se mu je približeval v ostrem kotu. Zaradi majhne izkopane površine ni bilo mogoče ugotoviti, ali je ta zid povezan z obrambnim zidom ali pa ima samostojno funkcijo. Ker je prostor med obrambnim zidom in pomočjem kope majhen, se zdi verjetneje, da je bil naslonjen na obrambni zid.

V plasteh za obrambnim obzidjem smo našli različne drobne najdbe, ki so bile sem nanešene najverjetneje z vrha kope. Zaradi ozke sonde in obeh zidov v njej ni bilo mogoče po vsej dolžini kopati do sterilne plasti.

5. tanka plast oglja,
 6. svetlo rumena ilovica z ogljem in keramiko,
 7. rjavo rumena ilovica z ogljem in keramiko,
 8. svetlo rumena ilovica, pomešana s posameznimi kosi oglja in fragmenti keramike.

Opis najdb

Št. 1

Del ustja in stene sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno.

Št. 2

Del ustja in stene sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno. Zgornji del ustja je nekoliko zamaknjen, na notranji strani pa je vidna plitva kanelura.

Št. 3

Del ustja in stene sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno in močno podaljšano. Nad spodnjim robom ustja je plitev žleb, nekoliko manjši pa je tudi na notranji strani pod vrhom.

Št. 4

Del ustja in stene rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno in podaljšano. Na notranji strani je tik pod vrhom vidna plitva kanelura.

Št. 5

Del ustja in stene črne posode iz peskane glinice, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno in ima na zunanji strani plitvo kaneluro.

Št. 6

Del ustja in stene sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno.

Št. 7

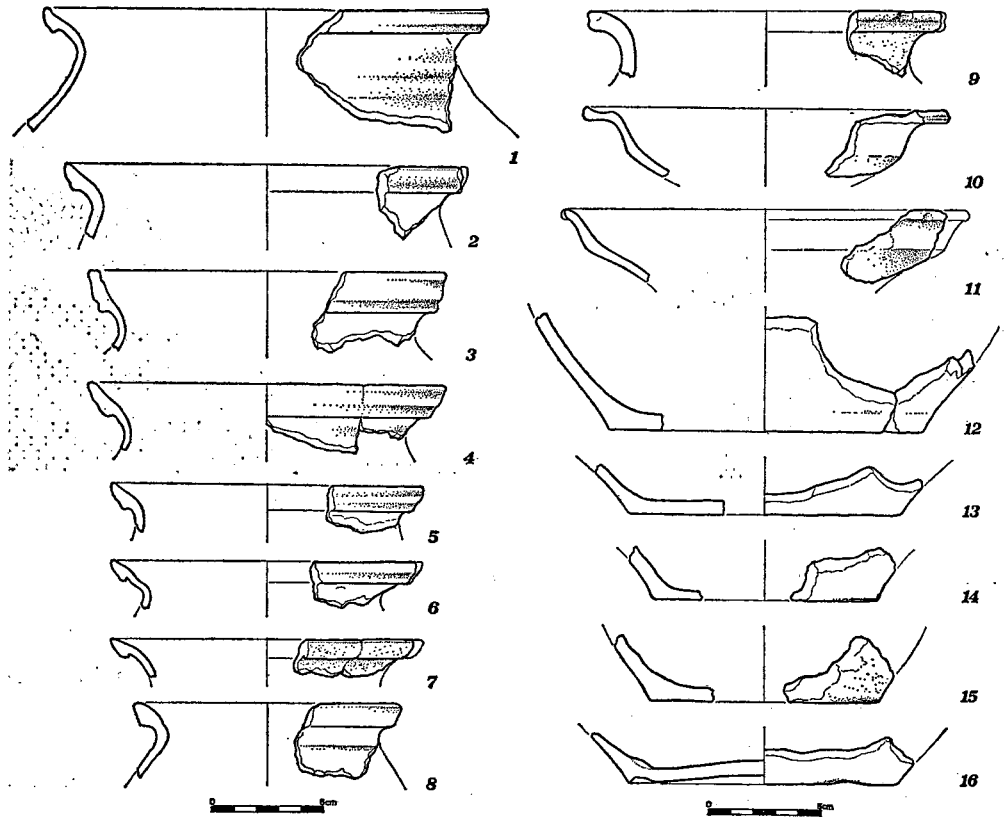
Del ustja in stene sive posode iz gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno in nekoliko zaobljeno.

Št. 8

Del ustja in stene rdeče posode iz gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno.

Št. 9

Del ustja in stene sive posode iz peskane gline. Ustje je izvihano in na koncu odebeljeno, na zunanji strani ustja je viden srednje globok žleb. Površina je na obeh straneh porozna.

Št. 10

Del ustja in stene rdeče posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je skoraj pravokotno izvihano in na koncu nekoliko odebeljeno. Na zgornji strani ustja je viden širši žleb. Trup posode se 2 cm pod ustjem ostro zalomi.

Št. 11

Del ustja in stene rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Na notranji strani so opazni sledovi črnega premaza. Ustje ni ohranjeno v celoti. Trup posode se 2 cm pod ustjem močno zalomi.

Št. 12

Del dna in stene sivo rdeče posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude.

Št. 13

Del dna in stene rdeče posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude.

Št. 14

Del dna in stene rdeče posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Notranja stran posode je črna. Dno je precej tanjše kot sama stena posode.

Št. 15

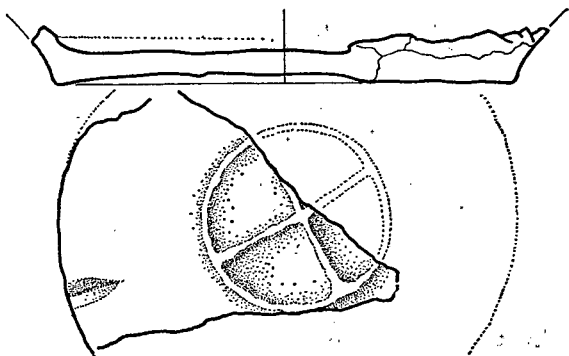
Del dna in stene sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Notranja stran je svetlo rdeče barve, vidni so tudi žlebasti sledovi vretena.

Št. 16

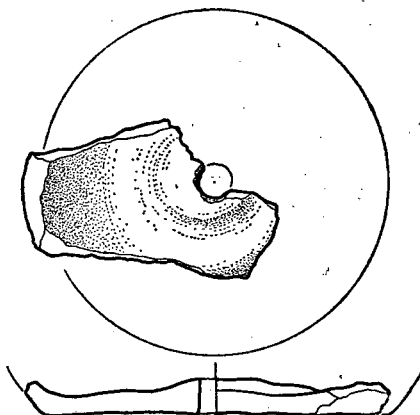
Del dna in stene sivo rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Na notranji strani je opaziti sledove črnega premaza. Na prehodu dna v steno je vidna v dnu manjša vboklina s premerom okoli 1 cm.

Št. 17

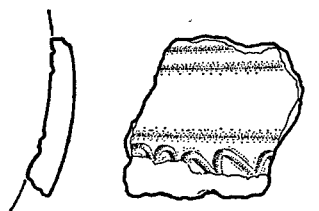
Del dna sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Na spodnji strani dna je videti lončarski znak v obliki kolesastega križa.

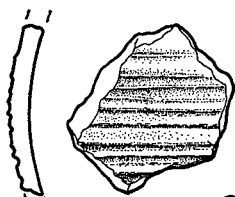
17

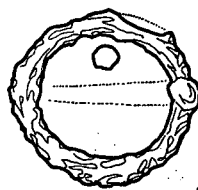
18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

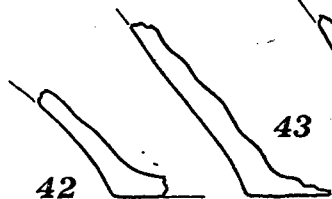
39

40

41

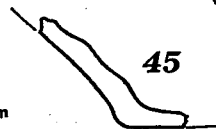

42

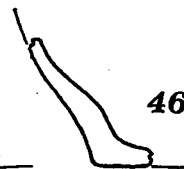

43

44

45

46

Št. 18

Del dna rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Osrednji del dna je nekoliko debelejši, vidna je tudi sled luknje s premerom okoli 1 cm, katere rob je močno poškodovan.

Št. 19

Del stene rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Na fragmentu so vidne tri plitve kanelure, pod spodnjo pa tudi ornament valovnice.

Št. 20

Del stene temno sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Na zunanji strani je ornament horizontalnih širših žlebov.

Št. 21

Zelesen obroč ovalne oblike z močno zarjavelo površino. Verjetno je služil kot obroč pasne sponse.

Št. 22

Del ustja in stene sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno in podaljšano.

Št. 23

Del ustja sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno, spodnji zunanji del ustja je nekoliko izbočen.

Št. 24

Del ustja in stene rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno, spodnji zunanji del ustja je nekoliko odebeljen.

Št. 25

Del ustja in stene temno sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno.

Št. 26

Del ustja rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno.

Št. 27

Del ustja sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno.

Št. 28

Del ustja in stene rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno.

Št. 29

Del ustja in stene sive posode iz peskane gline. Ustje je navzven trikotno odebeljeno in na zunanji strani nekoliko izbočeno.

Št. 30

Del ustja in stene rjave posode iz peskane gline. Ustje je navzven trikotno odebeljeno, na njegovi zunanji strani pa je viden globlji žleb. Površina posode je na zunanji strani močno razpokana.

Št. 31

Del ustja in stene svetlo rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno, tik pod robom ustja je na zunanji strani plitev žleb.

Št. 32

Del ustja in stene temno sive posode iz peskane gline. Ustje je navzven trikotno odebeljeno in ima na zunanji strani majhen žleb. Površina je na obeh straneh porozna.

Št. 33

Del ustja in stene črne posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Na obeh straneh je videti ostanke tankega premaza. Ustje je navzven trikotno odebeljeno.

Št. 34

Del ustja in stene sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno.

Št. 35

Del ustja in stene temno sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno in na zgornji strani nekoliko izbočeno. Fragment je na notranji strani precej porozen.

Št. 36

Del ustja in stene rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno in nekoliko izbočeno na zunanji strani.

Št. 37

Del ustja in stene temno sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno, na notranji strani pa je tik pod robom manjši žleb.

Št. 38

Del slabo ohranjenega ustja in stene sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno, tik pod vrhom je plitev žleb.

Št. 39

Del ustja rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Ustje je navzven trikotno odebeljeno.

Št. 40

Del dna in stene sive posode iz gline. Površina je deloma porozna.

Št. 41

Del ustja in stene sive posode iz peskane gline. Ustje je navzven trikotno odebeljeno, površina je porozna.

Št. 42

Del dna in stene rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude.

Št. 43

Del dna in stene rdeče posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Notranja stran je črno pečena. Tu so vidna tudi širša rebra, ki so nastala pri vrtenju posode na vretenu.

Št. 44

Del dna in stene rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude.

Št. 45

Del dna in stene rjave posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Dno je nekoliko tanjše od stene posode.

Št. 46

Del dna in stene sive posode iz peskane gline, kateri so primešani drobci sljude. Na notranji strani stene je vidno nekoliko odebeljeno rebro.

Glede na dejstvo, da gre za prvo sondo na tem objektu in da so tovrstne naselbine tudi sicer zelo slabo raziskane, bi na osnovi strukture izkopanih plasti težko podali povsem zanesljivo sliko načina utrditve v vseh obdobjih obstoja te utrjene naselbine. Naslednje vrstice so le poskus interpretacije oblikovanja obrambnih naprav in bodo korigirane ter dopolnjene v bodočnosti z drugimi sondami. Začasno pa vendarle prispevajo nekaž osnovnih informacij o fazah utrditve samega objekta.

Najstarejši element obrambe predstavlja nedvomno zunanji široki zid in morda tudi ožji zid za njim, katerega vloga za sedaj ni dokončno opredeljena.

Čez zid je nato nasut zemljen nasip (4), s katerim je bilo verjetno ojačano že porušeno obzidje. To nasutje nato ostro prereže tanka plast oglja (5), na osnovi katere pa bi seveda težko rekonstruirali prenehanje druge faze nasutja, saj gre lahko le za slučajno zgorelo desko na površini tega nasutja. Če bi bila ta plast oglja potrjena tudi v drugih delih nasipa, pa bi smeli domnevati požig neke lesene konstrukcije na vrhu okopa (palisada?).

Sledi zelo močna ruševinska plast (3), ki dokumentira temeljito uničenje obrambnih naprav, kar je povzročilo verjetno opustitev naselbine za daljši čas, kot bi dokazovala debelejša plast (7), ki je nanešena z vrha kope in ki je skoraj povsem zapolnila jarek med nasipom in kopo. V tej plasti je tudi relativno mnogo kamenja, ki predstavlja najverjetneje ostanek nekega objekta na vrhu ali pobočju kope.

V zadnji fazi sledi ponovno močna utrditev, in sicer je bil okop zvišan z močno plastjo ilovice, pomešane z manjšimi lomljenci. Tudi v tej fazi bi lahko domnevali na vrhu leseno palisado, katere ostanke sicer v ozki sondi nismo zasledili, treba pa bo nanje paziti pri naslednjih sondiranjih in predvsem pri sistematičnem izkopu.

Tako lahko začasno govorimo o treh ali celo štirih utrditvenih fazah (če bodo to potrdile tudi druge sonde), ki pa jih danes z najdenim gradivom žal ne moremo zanesljivo datirati. Glede na še ne povsem izdelano

kronologijo srednjeveške keramike, ki bi v celoti veljala tudi za obravnavani prostor, moramo poseči za analogije na več podobnih najdišč, da bi dobili vsaj približen časovni okvir trajanja utrjene naselbine na Figožarju.

Najbližje primerjave za keramično gradivo imamo nedvomno na Starem gradu nad Celjem, kjer je le-to deloma tudi že objavljeno.² Tako je precejšen del keramičnega gradiva s Figožarja soroden profilom keramike, najdene v XV. kvadrantu na Starem gradu, in sicer v sloju 90—110 cm, ki je datiran v čas od 11.—13. st., en fragment pa tudi enemu profilu iz sloja 60—90 cm istega kvadranta, ki je datiran v 13.—14. st.

Nekaj dobrih analogij je bilo mogoče dobiti tudi v keramiki iz najdišča Otok pri Dobravi, ki kaže sorodne oblike profilom s Figožarja.³ Tako ima npr. tip Af, št. 338 enak profil kot fragment ustja s Figožarja št. 2, tip Af, št. 361 enakega kot Figožar št. 8. Ravno tako sta podobna tudi lonca s Figožarja št. 3 in 4 tipu Ae št. 96 in tipu Af, št. 554 z istega najdišča. Skleda s Figožarja št. 10 ima dobro paralelo v tipu Be, št. 857 z Otoka pri Dobravi. Vse navedene primerjave so bile najdene v izkopnih horizontih 1—2, 2—3 in 3—4, ki so datirani od 12.—15. stoletja.

Dva keramična fragmenta s Figožarja, in sicer del dna s kolesastim križem št. 17 in del stene z okrasom valovnice št. 19 pa bi po primerjavi z ustreznim gradivom z najdišča Otok pri Dobravi, ki je bilo izkopano v najglobljem izkopnem horizontu 6, lahko postavili v čas druge polovice 10. stoletja oziroma prve polovice 11. stoletja.⁴

Največ paralel za keramiko s Figožarja je bilo mogoče dobiti z utrdbe Badanj pri Crikvenici, kjer je bila najdena množica podobnih keramičnih fragmentov.⁵ Tako imamo tu povsem enake kose, kot so na Figožarju fragmenti št. 2, 3, 7, 18, 26, 27, 28, 31, 38, 39, 41, pa tudi velika večina drugih v svoji obliki le neznatno variira. Tudi pasna spona s tega najdišča je podobna sponi št. 21 s Figožarja.⁶ Keramika z Badnja pri Crikvenici je z goriškimi srebrnimi novčiči in faentinskimi vrči datirana v 13. in 14. stoletje. Matejčičeva domneva, da je bila utrdba zapuščena 1321. leta, ko kronisti omenjajo močan potres.⁷

Če upoštevamo še bolj oddaljene analogije (Češka, Poljska), dobimo še vedno približno isti okvir; najbolj podobni kosi pa so datirani v 12. in 13. stoletje.⁸ Tudi fragment št. 9 s Figožarja, za katerega pri prej navedenih ni bilo mogoče dobiti primerjave, je v Krakovu datiran v 12. stoletje.⁹

Najzgodnejše najdbe bi torej po nekaterih analogijah sodile v 11. ali morda celo še v 10. stoletje. Ker so ti fragmenti za sedaj osamljeni in pretežna večina gradiva gravitira v kasnejši čas, bo potrebno za potrditev te datacije še več kulturnih ostalin, ki jih bo mogoče zanesljivo datirati, saj gre pri kuhinjskem posodju nedvomno za lokalne delavnice z dolgo tradicijo, ki pa so danes na obravnavanem prostoru povsem neraziskane in tako njihovega trajanja ni mogoče ostreje omejiti.

² V. Šribar, V. Stare, T. Bregant, Časovno opredeljena srednjeveška keramika, Slovenski etnograf 25—26, 1972/73, str. 42, T. 3.

³ Katalog razstave Narodnega muzeja v Ljubljani Otok pri Dobravi 1980. Tipološki prikaz razvoja srednjeveških keramičnih oblik (priloga).

⁴ Za datacijo navedenih fragmentov se zahvaljujem dr. Vinku Šribarju, kustosu Narodnega muzeja v Ljubljani.

⁵ R. Matejčič, Gradina Badanj kod Crikvenice, Jadranski zbornik X, 1976—1978, 239 ss. Keramični fragmenti so podani na T. IX in XI.

⁶ Ista, T. XII.

⁷ Ista, 262 s.

⁸ Npr.: M. Kwapieniowa, T. Lenkiewicz, K. Radwański, A. Wałowcy, Badania na okole w Krakowie w 1959 r., wykop III na skarpie, Materiały archeologiczne X, 1969, 83 ss in tabele. P. Kouřil, Opevněné sídlo Čalovice, kat. úz. Dalešice, okres Třebíč, Archaeologia historica 2, 1977, 137 ss in tabele.

⁹ F. Gabriel, Počátky hrncířství v České Lípě. Archaeologia historica 4, 1979, 257 ss in tabele.

⁹ K. Radwański, Wczesnośredniowieczna ceramika krakowska i zagadnienie jej chronologii, Materiały archeologiczne IX, 1968, fig. 39, T. VI, 1, T. XVII, 47.

Ugotoviti celotno podobo postojanke na Fižogarju danes ni mogoče. Še najverjetneje se zdi, da predstavlja utrjeni prostor manjšega fevdalnega gospoda.

Ob Fižogarju, lemlerškem gradu nad cerkvijo sv. Pongraca in nad njim ležečimi ostanki gradu Videršnik pa se postavlja tudi vprašanje kronološkega sosledja vseh treh točk in njihove funkcije v najtesnejši povezavi s srednjeveškim trgom Lemberg.

Dobljeni arheološki rezultat predstavlja le majhen drobec v poznavanju dolge in pestre zgodovine trga Lemberg in njegove bližnje okolice. Srednjeveška poselitvena podoba je tako kompleksna, da jo bomo lahko izluščili le s poglobljenim študijem virov in komparacij ter na drugi strani z intenzivnimi terenskimi raziskavami na vseh treh omenjenih točkah.

Zusammenfassung

ARCHÄOLOGISCHE SONDIERUNGSARBEITEN AN DER MITTELALTERLICHEN SIEDLUNG FIGOŽAR ÜBER LEMBERG BEI ŠMARJE

Slavko Ciglencečki

Der Berg Figožar erhebt sich unmittelbar über dem Marktflecken Lemberg und zwar über der einstmals verkehrsreichen Straße, die aus Mestinje auf den Pečica führt. Bei ersten Sondierungsarbeiten im Jahre 1979 wurden auf einer kleineren Bergkuppe, die einen Durchmesser von ca 30 m hat, Spuren von einer mittelalterlichen Siedlung entdeckt. Natürlichen Schutz bot der Siedlung ein steiler Abhang. Auf ihrer West- und Nordseite wurden zusätzlich noch eine Schanze und hinter ihr ein kleinerer Graben angelegt. Die Sonde wurde auf der nordöstlichen Seite der Bergkuppe, und zwar über dem Graben und der Schanze angesetzt, um die Struktur der Schanze feststellen zu können. Wir fanden eine starke, 1,8 m breite Schutzmauer, deren Steine mit Lehm verbunden waren, und hinter ihr noch eine schmalere, 70 cm breite Mauer, die in derselben Weise errichtet worden war. Diese Mauer aber verläuft nicht parallel zur Schutzmauer. Die Frage, welchem Zweck sie gedient hatte, ist noch offen. Nach dem Bild, das das ausgegrabene Profil der Schanze und des Grabens zeigt, dürfen wir vorläufig auf drei oder sogar vier Etappen der Befestigungsbauten schließen. Das gefundene Material läßt leider keine zuverlässige Datierung zu. Es wurde nämlich nur auf dem Gelände hinter der Mauer gefunden. Wenn man die hier gefundenen Gegenstände mit denen von den zeitlich verwandten Fundorten (Stari trg über Celje, Otok bei Dobrova und besonders Badanj bei Crikvenica) vergleicht, verweisen sie, grob geschätzt, auf die Zeit zwischen dem 11. und 14. Jahrhundert. Zur Zeit ist es unmöglich, den Charakter des gesamten Objekts zu bestimmen. Dafür wäre es nötig, zumindest noch den Raum auf der Bergkuppe zu sondieren. Einstweilig dürfen wir nur annehmen, daß Figožar den befestigten Wohnsitz eines kleineren Feudalherrn darstellt.

Die Sondierungsarbeiten über Figožar stellen für den Problemkreis um Lemberg erst den Anfang dar. Dieser umfaßt das mittelalterliche Bild des Marktfleckens Lemberg sowie vor allem die Entstehung seiner Schlösser und der Lebensweise in ihnen (außer Figožar sind das hauptsächlich noch das Schloß von Lemberg über der Kirche St. Pongratz und die höher über ihr liegenden Ruinen des Schlosses Videršnik).

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo, v Ljubljani, Aškerčeva 12/I, lahko še vedno dobite večino letnikov predvojnega »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo«, kazali publikacij Muzejskega društva in prvih petindvajset letnikov »Zgodovinskega časopisa«, nekatere druge starejše historične publikacije, zadnje letnike »Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino«, še zlasti pa večino letnikov društvenega glasila — »Zgodovinskega časopisa« (ZČ):

ZČ 1/1947 (ponatis 1977) — 160 din	ZČ 25/1971, št. 1-2 — razprodan
ZČ 2-3/1948-49 — razprodan	ZČ 25/1971, št. 3-4 — razprodan
ZČ 4/1950 — razprodan	ZČ 26/1972, št. 1-2 (ponatis 1980) — 240 din
ZČ 5/1951 — pred ponatisom	ZČ 26/1972, št. 3-4 — pred ponatisom
ZČ 6-7/1952-53 — razprodan	ZČ 27/1973, št. 1-2 — razprodan
ZČ 8/1954 — 320 din	ZČ 27/1973, št. 3-4 — razprodan
ZČ 9/1955 — razprodan	ZČ 28/1974, št. 1-2 — razprodan
ZČ 10-11/1956-57 — 360 din	ZČ 28/1974, št. 3-4 — 160 din
ZČ 12-13/1958-59 — 280 din	ZČ 29/1975, št. 1-2 — 120 din
ZČ 14/1960 — 200 din	ZČ 29/1975, št. 3-4 — 120 din
ZČ 15/1961 — razprodan	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 120 din
ZČ 16/1962 — 200 din	ZČ 30/1976, št. 3-4 — 100 din
ZČ 17/1963 (ponatis 1978) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 1-2 — 160 din
ZČ 18/1964 (ponatis 1980) — 200 din	ZČ 31/1977, št. 3 — 120 din
ZČ 19-20/1965-66 — 360 din	ZČ 31/1977, št. 4 — 100 din
ZČ 21/1967 — 200 din	ZČ 32/1978, št. 1-2 — 120 din
ZČ 22/1968, št. 1-2 — razprodan	ZČ 32/1978, št. 3 — 100 din
ZČ 22/1968, št. 3-4 — 120 din	ZČ 32/1978, št. 4 — 100 din
ZČ 23/1969, št. 1-2 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 1 — 150 din
ZČ 23/1969, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 2 — 130 din
ZČ 24/1970, št. 1-2 (ponatis 1981) 280 din	ZČ 33/1979, št. 3 — 130 din
ZČ 24/1970, št. 3-4 — razprodan	ZČ 33/1979, št. 4 — 120 din
	ZČ 34/1980, št. 1-2 — 240 din
	ZČ 34/1980, št. 3 — 160 din
	ZČ 34/1980, št. 4 — 160 din

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 200 dinarjev, je možno obročno odplačevanje. Člani Zgodovinskega društva s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo 25-odstotni popust, študentje 50-odstotni popust. Za naročila iz tujine velja 40-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na društvenem sedežu, prav tako pa tudi po pošti.

Ponatise zvezkov ZČ, ki so že razprodani, lahko naročite v prednaročilu.

Tone Zorn

»MURSKA STRAŽA« O SLOVENSKI SEVERNI MEJI IN O PREKMURJU V LETIH 1919/1922

I

Kot je znano, je pričel v Gornji Radgoni aprila 1919 izhajati poseben, obmejnim Slovincem namenjen list Murska straža. V uvodni številki lista beremo, da hoče zastopati »koristi naših obmurskih Slovencev, murskega polja, vzhodnih Slovenskih goric, našega Prekmurja«. Izdajatelji lista so zagotavljali, da se v strankarski boj ne bodo vmešavali, ker da »je pri nas ob meji... vsako strankarstvo naša narodna smrt«. List bo podpiral, so podarjali, vse, kar je »narodno, slovensko«, in vse, »kar je dobro«; odločno pa bo nastopil proti vsem narodnim odpadnikom. Med obei je bila tudi napovedana posebna pozornost slovenskemu delovnemu človeku.¹

Značilno je, da je Murska straža že takoj v začetku naletela na težave. Tako izvemo, da so slovenski radgonski nasprotniki zagrozili tamkajšnji tiskarni z bojkotom, kolikor bi tiskala slovenski list. V ta namen se je pripravljali odbor brzojavno obrnil na deželno vlado v Ljubljani ter zaprosil generala R. Maistra za posredovanje. V odgovor na grožnjo radgonskih Nemcev je deželna vlada sklenila »rekvirirati« tiskarno ter s tem omogočiti izid prve številke Murske straže.²

Ob obletnici izhajanja Murske straže beremo, da je bila »smela misel izdajati list v ponemčenem mestu, v katerem preje ni izhajal noben list: kjer je naščuvano malomeščanstvo sovražilo vsako slovensko besedo; kjer so cveli izrodki narodnega odpadništva bujneje kot kje drugod, kjer je nekaj tednov pred prvo številko 'Murske straže' tekla jugoslovanska kri, prelita v boju z nemškimi banditi, ki so tudi še nekaj mesecev pozneje ogrožali našo obmejno postojanko«. V povzetem uvodniku najdemo zagotovilo, da list v preteklem letu ni nastopal proti poštenim Nemcem, pač pa da je strogo ločil »prave Nemce od tistih, kateri so zapisali na svoj politični prapor staro predvojno sovraštvo proti 'manjvrednim Slovincem'«. Dalje izvemo, da bo dobil novo tiskarno.³

In kako je Murska straža sledila tako zastavljenemu programu (njeno pisanje na socialnem področju puščamo ob strani)? Predvsem je list vsestransko zagovarjal pripadnost Radgone ter širšega murskega prostora ter Prekmurja Jugoslaviji. To je bil eden od vzrokov, da mu zategadelj ni bila blizu madžarska sovjetska republika in njen »boljševizem«. Razumljivo je tudi, da je list vsestransko nastopal proti nemškemu nacionalizmu ter proti njegovim zahtevam. Dalje je omenjal takratne ukrepe jugoslovanskih oblasti, med njimi na primer tistega o zaprtju demarkacijske črte z Avstrijo leta 1919. Zanimivo je, da je Murska straža opravičevala to zaprtje tudi z boljševiško nevarnostjo ter pri tem kazala na sočasni sovjetski republiki na Bavarskem in na Madžarskem, pa tudi na tihotapljenje hrane prek demarkacijske črte na avstrijsko štajersko.⁴

Med vprašanji, ki se jih je loteval list takoj po ustanovitvi, je bil seveda nemir na jugoslovansko-avstrijski demarkacijski črti, pogojen še zlasti z znanim nemškonacionalnim napadom na Radgono v prvih februarjskih dneh 1919. Morda nismo daleč od resnice, če zapišemo, da je prav uspešna

¹ Murska straža (MS), 19. april 1919, št. 1.

² MS, 24. april 1919, št. 2.

³ MS, 17. april 1920, št. 16.

⁴ MS, 19. april 1919, št. 1.

zavrnitev nemškega napada bila ena od spodbud, ki so pogojile pričetek izhajanja lista, o katerem poročamo. Med v listu objavljenimi vestmi vse-kakor zasluži pozornost vest, da so nasprotniki 21. aprila 1919 streljali na osebni vlak, ki je vozil iz Ljutomera proti Špiljam. Razumljivo je, da je Murska straža tedaj zahtevala, »da naša vlada odločno in brezobzirno nastopi, sicer bo prepozno«. Ob tem najdemo trditve, da na območju tako imenovanega nevtralnega pasu med obema spornima stranema Nemci pripravljajo podoben napad, kot je bil meseca februarja. Tamkajšnji Nemci naj bi bili oboroženi, nadaljnja njihova oborožitev pa naj bi bila v Purkli. Ponekod naj bi med prebivalce razdelili ročne granate.⁵ Okrepljeno dejavnost nemškoštajerskih nacionalcev je list povezoval s tedaj neuspelo slovensko ofenzivo na Koroškem: nemški protitudar bi namreč utegnil potisniti »demarkacijsko črto daleč na slovensko ozemlje«. Kot nepotrjeno vest je Murska straža poročala, da je neposredno za nevtralnim pasom v Wildonu pa tudi drugod »večje število bojaželjnih nemških akademikov«. Poročala je tudi, da je bil 13. maja v Stradonu zaupni sestanek nemških nacionalcev (med njimi je bil tudi apaški učitelj Gross), namenjen vnovičnemu napadu na Radgono.⁷

Videti je, da je ponekod prihajalo do fizičnega obračunavanja med Slovenci in njihovimi nasprotniki. Primer take vrste je bil v Mariji Snežni, kjer so nasprotniki na pobudo tamkajšnjega nadučitelja razbili shod slovenske stranke.⁸ Ostalo pa ni le pri tem, saj je 25. aprila neznanec umoril Mateja Pintariča, ustanovitelja Slovenskega katoliškega društva v Dedoncih.⁹ Oblasti so tudi postale pozorne na protislovenske letake, ki so jih širili nasprotniki (»hujskači«), okrajni glavar pa je opozarjal, da je »sedaj sveta dolžnost vsakogar..., da napravimo red v svoji hiši«, tistega pa, ki »tajno hujska in širi nezadovoljstvo«, pa naj se »brezobzirno ovadi in izroči roki pravice«.¹⁰

Zanimiva je dalje vest, da je 17. aprila mariborski okrajni glavar napovedal, da bodo na zasedenem območju lipniškega, cmureškega in radgonskega okraja odstavljene nemški in »nemčurški« župani ter zamenjani s slovenskimi gerenti. Poleg tega bodo šole v Špilju, na Ščavnici, Račah in v Rogatcu pri Cmureku spremenjene v slovenske.¹¹

Med vprašanji, s katerimi se je v začetku leta 1919 ukvarjala slovensko-jugoslovanska uprava, je bila tudi preskrba prizadetega prebivalstva. Delen ukrep v tej smeri, ki smo ga že omenili, je bilo preprečevanje tiho-tapljenja živil z jugoslovanske na avstrijsko stran. O širini problema nedvomno priča dejstvo, da je bil prav na pobudo Murske straže 4. maja sklican poseben sestanek o tem vprašanju. O sestanku iz lista izvemo, da so ob tej priložnosti ustanovili dvanaajstčlanski »konzorcij«, sestavljen iz tamkajšnjih Slovencev ter slovenskih uradnikov. List je poročal, da je konzorcij »prevzel prehrano teh krajev (mišljeno je bilo radgonsko območje na obeh straneh Mure s kakimi tisoč prebivalci) ter bo skušal s pomočjo deželne vlade odstraniti nevzdržljive prehranjevalne razmere v zasedenem ozemlju, kateri ogrožajo tudi naše politične interese«. Konzorcij naj bi deloval vse do ustanovitve posebnega prehranjevalnega urada pri radgonskem okrajnem glavarstvu.¹²

Le nekaj dni za to pobudo je ministrstvo za prehrano, odsek za Slovenijo, poverilo oskrbo Radgone tamkajšnjemu slovenskemu trgovcu Francu

⁵ MS, 26. april 1919, št. 2.

⁶ MS, 10. maj 1919, št. 4.

⁷ MS, 17. maj 1919, št. 5.

⁸ MS, 26. april 1919, št. 2.

⁹ MS, 3. maj 1919, št. 3.

¹⁰ MS, 7. junij 1919, št. 8.

¹¹ MS, 26. april 1919, št. 2.

¹² MS, 10. maj 1919, št. 4.

Čehu (?) ter mu kot nadzorni organ poleg tamkajšnjega okrajnega glavarja dodalo še poseben prehranjevalni sosvet.¹³

Videti je, da je skušala nasprotna stran napore te vrste razvrednotiti z govoricami o zastrupljenih jugoslovanskih živilih. Prav tako so širili vest, da bo treba ob prevzemu živil podpisati izjavo za Jugoslavijo. Murska straža je k temu dodajala, da je mirovna konferenca v Parizu že odločila državno pripadnost Radgone Jugoslaviji, zato je tudi »prva dolžnost« ljubljanske vlade, da skupaj z omenjenim konzorcijem »prevzame prehrano v svoje roke«.¹⁴

Nastopanje Murske straže je bilo še zlasti usmerjeno k obrambi slovensko-jugoslovanskih pravic do Radgone in širšega radgonskega območja. List je zagotavljal, da je »Radgona umetno ponemčurjen otok, obdan s slovenskim prebivalstvom, od katerega živi mesto in je radgonske trgovce in obrtnike le slovenska okolica napravila za bogataše, kar vsak pameten Radgončan tudi trdi«. V dokaz je list omenjal, da ima od 735 družin na območju Radgone le 285 nemški priimek, 40 družin je prištel med tujce (Madžare, Italijane ter Angleže), vse ostale družine pa naj bi imele slovenski priimek, med njimi tudi župan Kodolitsch (v starejših zapisih Kodolič), ob njem pa še dr. Kamniker, znani radgonski nemški nacionallec, ki ga bomo v našem zapisu še srečevali.¹⁵

List je poudarjal, da je za vsakega nepristransko mislečega Radgona umetno ponemčena, nikakor pa ne nemško mesto. Enako tudi vsa Murska dolina od Špilj do Radgone in ogrske meje. Tega pa po trditvah lista ne dokazuje le zgodovina, ampak tudi število Slovencev po vaseh na levem bregu Mure; v Žetincih je na primer, nadaljuje list, avstrijska statistika našela 80 Nemcev in 66 Slovencev, dejansko pa je v kraju ni družine z nemškim občevalnim jezikom. Izvemo še nadrobnost, da je Kamniker (oziroma njegov krog) izvajal svoj priimek iz nemške besede Kamm (greben).¹⁶ Sklicujoč se na njegov publicistični nastop (šlo je za zapis Das deutsche Murtal von Spielfeld bis Radkersburg, izšel je v znani zbirki Wotawa, Flugblätter für Deutschösterreichs Recht, Wien 1919), je Murska straža zavračala Kamnikerjevo zagovarjanje pripadnosti Radgone ter njene okolici Nemški Avstriji. V polemičnem tonu je list kazal na nekdanjo slovensko poselitev slovenske štajerske. Dopusčal je sicer možnost, da imamo v radgonskih matrikah iz 16. stoletja nemška imena, toda njihovi lastniki naj bi bili nemški doseljenci.¹⁷ Ko je dr. Kamniker odšel kot član avstrijske delegacije na mirovna pogajanja v Pariz, v listu beremo, da bi mož »rad po vsej sili postal osvoboditelj peščice nemčurjev, ki nočejo pripadati Jugoslaviji. Ampak dozdeva se, da mu ni prisojen venec slave in bo moral razočaran in praznih žepov zapustiti Pariz«.¹⁸

Vendar je bilo to upanje varljivo, saj so v Parizu končno prisodili Radgono Avstriji. »Kaj naj rečemo k temu mi, obmejni Slovenci, ko izgubimo zopet čvrsto postojanko,« je ob tej vesti vzkliknila Murska straža ter nadaljevala: »Naše ljudstvo, ki biva že tisočletja tukaj ob Muri, ki je dalo mestu Radgoni tudi staroslovensko ime po Radogoju, odličnemu starosti patriarhalne slovenske družine, je izročeno pangermanskemu žrelu, je prodano od ljudstva lastne krvi, ki so poteptali materinski jezik in stopili v službo tisočletnega sovražnika slovenskega naroda, v službo Nemcev.« S pariškim sklepom je tudi uničeno cvetoče politično, gospodarsko in prosvetno delo Slovencev, ki se je zadnje mesece odvijalo tu ob Muri. Sicer pa smo storili vse, kar se je dalo, se je tolažil list, vendar smo »proti vrtoglavemu impe-

¹³ MS, 15. maj 1919, št. 5.

¹⁴ MS, 31. maj 1919, št. 7.

¹⁵ MS, 7. junij 1919, št. 6; prav tam, 10. maj 1919, št. 4.

¹⁶ MS, 25. julij 1919, št. 15.

¹⁷ MS, 18. julij 1919, št. 14.

¹⁸ MS, 9. avgust 1919, št. 17.

rializmu Pariza ... ravno tako brez moči, kot tisoči južnih Tirolcev, ki so priklopljeni Italiji. Ampak izgubo Radgone bodo najbolj občutili baš oni, ki bodo smeli čez par dni zavpiti tevtonski 'Heil'. Oni trgovci, obrtniki, meščani radgonski, ki so živeli od Slovencev in katerim bo državna meja zaprla vse zlate žile, koder je teklo njihovo bogastvo, želodec bo prvi protestiral — prepóźno. Dvomimo, da mu bo plapolanje frankfurtaških zastav dalo dovolj zadoščenja. V znamenju teh zastav bo Radgona korakala hitreje kakor jétični bolnik in se polagoma posušila in postala neznatna vas.¹⁹ Na malo gospojnico 8. avgusta je bilo v Radgoni slovensko protestno zborovanje, ki se ga je udeležilo 3500 do 4000 oseb.²⁰ Povzemimo naj še notico, da je nemško usmerjena radgonska mladež po pričetku pouka na tamkajšnji meščanski šoli prihajala »k prostorom Murske straže« ter demonstrativno nastopala proti temu slovenskemu listu.²¹

V tolažbo najdemo v Murski straži (vsekakor nepreverjeno) izjavo poverjenika deželne vlade za Slovenijo Albina Prepeluha, da je mirovna konferenca izrekla željo, naj se Avstrija in Jugoslavija sami dogovorita glede Radgone. List je k temu dodajal govorico, da »bi naša vlada bila pripravljena dati kompenzacijo (za Radgono) drugod«. K temu je retorično dodajal, da je vprašanje, kdo da ima več vpliva pri avstrijski vladi: ali zdrav razum in politična razsodnost, ki zahtevata dobre odnose z Jugoslavijo, ali pa šovinizem nekaj radgonskih meščanov, ki hočejo sovraštvo »z nami«, ter zaključil: »Kolikor poznamo razmere, menimo, da bo odločevalo drugo.«²²

Poleg tega je radgonsko vprašanje zbudilo primerjavo s koroškim. Radgono in Celovec je Murska straža označila za dve najsevernejši točki naše meje, za kateri se bîje boj med dvema narodoma. Slovencem — je poudarjal list — pripadeta ti dve mesti tako v narodnostnem (»narodopisnem«) kot v gospodarskem pogledu, medtem ko ju skuša nemštvo upropastiti. Mesti sta »takorekoč« nositeljci staroslovenske slave in vzajemnosti. Očitno kazoč na zaporo demarkacijske črte med obema koroškima plebiscitnima conama A in B je Murska straža pisala, da »Celovec že čuti par mesecev to strašno sodbo, ki si jo je prostovoljno nakopal, a zdaj dobi še družico, mesto starega Radigoja — Radgono«. Beremo še, da »vsi obmejni Slovenci smo upali v pravično rešitev meje pri Radgoni, toda varali smo se. Ententna je nasedla lažipouku odpadnika Kamnikerja in po njegovem prizadevanju prisodila sedaj tako cvetoče mesto bolni Avstriji«. Istočasno je radgonski list obtoževal slovenske politike, da so prepustili obmejne Slovence njihovi usodi.²³

Dejstvo, da je imela po mirovni pogodbi določiti razmejitev na licu mesta posebna mednarodna komisija, je zlasti na avstrijski strani zbudilo razmišljanja, kako bi se dalo s pomočjo komisije rešiti za prvo republiko vsaj Apaško kotlino. Eden zagovornikov takega reševanja obmejnega vprašanja je bil tudi graški profesor dr. Robert Sieger.²⁴ »Če Nemci pripisujejo teritorialni komisiji tako važnost, moremo Slovenci tembolj skrbeti za našo mejo in neomajno vztrajati na stališču, da ne damo niti pedi naše zemlje,« je ob teh in podobnih glasovih pisala Murska straža. Tako kot je nemška stran zahtevala, da se vključi v komisijo štajerski poznavalec mejnega vprašanja, je enako zahtevo postavljaj tudi radgonski list, predvsem pa je že ob prvih graških glasovih zapisal, da dokazani gospodarski interesi Jugoslavije zahtevajo, »da se mesto Radgona s slovensko okolico ne loči od jugoslovanskega ozemlja, h kateremu spada prometno, gospodarsko in et-

¹⁹ MS, 6. september 1919, št. 21.

²⁰ MS, 13. september 1919, št. 23.

²¹ Prim. MS, 20. september 1919, št. 24.

²² MS, 11. oktober 1919, št. 27.

²³ MS, 18. oktober 1919, št. 28.

²⁴ Slo je za zapis v Neues Grazer Tagblatt 4. november 1919; gl. MS, 15. november 1919, št. 23.

nično, in ki veže s stoletja starimi vezmi sedaj Jugoslaviji priznано Prekmurje z drugim jugoslovanskim ozemljem ter nima za republiko Avstrijo kot v najskrajnejšem kotu ležeče mesto nobenega pomena«. List je pozval obmejne občine in posamezne rodoljube, naj zbirajo potrebne podatke in lokalne zahteve, ki naj podkrepijo jugoslovansko stališče.²⁵ Sodeč po Murski straži je v tem času kot zagovornik slovenskih obmejnih interesov še zlasti nastopal poslanec dr. Hohnjec. Znana je na primer njegova interpretacija, naslovljena na ministrskega predsednika Davidovića glede razmejnitvene komisije o teritorialnih težnjah avstrijsko-štajerske strani.²⁶

Vse to dogajanje je razumljivo odmevalo tudi v Radgoni sami. V začetku aprila 1920 je Murska straža na primer vedela povedati (sicer nepreverjeno) vest, da so imeli »nekateri velenemci« iz mesta in okolice posvetovanje, na katerem so se dogovorili, da bodo izgnali tiste domačine, ki so se v času jugoslovanske uprave pokazali za Slovence.²⁷ Obmejnim Nemcem je list očital, da se ne morejo vživeti v misel, da so Slovenci (»bindišarji«) postali enakopravni z njimi.²⁸ Poleg tega so puščice lista letele na posamezne jugoslovanske politike, konkretno dr. Gregorja Žerjava, ki da na pogajanjih z Avstrijci niso znali dovolj uveljaviti slovenskih interesov, in to še zlasti glede uprave v Radgoni, »drugih obmejnih krajih in ... v Apaški kotlini«. Njegov novi greh pa naj bi bilo dejstvo, da se ni »dovolj zavzel za upravičene zahteve Slovencev, naj glede na senžermensko pogodbo ... Apaško kotlino, ognjišče protidržavnega hujskanja, Jugoslavija vojaško zasede«. ²⁹

22. maja 1920 je Murska straža poročala, da bo Jugoslavija pozvana takoj izprazniti Radgono; ta poziv naj bi bil po avstrijskem tisku posledica uspešne poti avstrijskega predsednika dr. Karla Rennerja v Rim. »Menimo pa,« je bila prepričana Murska straža, »da naša vlada ne bo takoj zapustila mesta, ker ni nikjer zapisano, da bi mogli Jugoslovani pred vsako ,noto', ki pride iz Pariza, upogniti svoj hrbet, na katerem so ležala najtežja bremena zaveznitva z antantnimi silami. Madžari tudi še niso zapustili zapadne Ogrske, ki je bila priznana Avstrijcem istočasno kot Radgona ... Antanta nam je priznala Radgono v zvezi s Prekmurjem; sedaj nam je Prekmurje priznано definitivno in bo tudi antantnim krogom jasno, da ne moremo iz Radgone izginiti kar čez noč, preden se ne uredi vsaj za prvo silo prometne zveze s Prekmurjem«. Bolj pomirljiv članek pa najdemo v listu čez štirinajst dni. Med drugim v njem beremo, da so kljub slabim izkušnjam z Radgončani vsekakor prazne govornice o nasiljih, s katerimi se grozi radgonskim meščanom, ki »niso z Nemci brenkali pesmi o narodni nestrpnosti, marveč so ohranili svoj značaj in poštenje«. Radgončani namreč vedo, da bi v tem primeru izzvali na jugoslovanski strani ostre represalije »in že smo jih opetovano opozorili, da jamčijo za to njihova posestva« na naši strani.

Sledilo je več vprašanj in stališč, naslovljenih odgovornim ljubljanskim politikom: 1. Ali se ljubljanska vlada hoče pogajati glede prostega tranzita prek Radgone v Prekmurje, 2. Prosti tranzit je naša naravna pravica in vlada se ne sme spustiti v nobena pogajanja glede kompenzacij. 3. V kolikor bo vlada dovolila olajšave pri osebem prometu, naj te veljajo ob strogi kontroli le za Radgono. 4. Ali vlada sporazumno z nasprotno stranjo izvede izpraznitev mesta tako, da »bodo izključeni dogodki, ki bi mogli še dolgo pozneje škodovati razmerju našega prebivalstva nasproti nemškim sosedom«. Posebno vprašanje omenja neuskklajenost vojaške in civilne

²⁵ Prav tam.

²⁶ Več o tem MS, 6. december 1919, št. 35 in 10. januar 1920, št. 2.

²⁷ MS, 3. april 1920, št. 14.

²⁸ MS, 8. maj 1920, št. 19.

²⁹ MS, 14. februar 1920, št. 7.

oblasti, saj ena kot druga izdajata ukaza druga mimo druge. Med ostalimi vprašanji (del teh se je nanašal na upravno izpraznitev Radgone) se je eno tikalo Apaške kotline v tem smislu, ali bo vlada poskrbela, da dobi Jugoslavija tamkajšnjo zemljiško knjigo, saj bi drugače nastopile pravne težkoče. Zanimiv je dalje predlog o ustanovitvi skupne avstrijsko-jugoslovanske carine na radgonskem kolodvoru, »kakor je to na primer na češko-nemški, avstrijsko-italijanski meji ter na drugih inozemskih mejah«. Ob koncu pa beremo: »Pričakujemo, da bo deželna vlada po potrebi sporazumno z osrednjo storila vse potrebno, da se Radgona izprazni šele tedaj, ko bodo izpolnjeni vsi pogoji in rešena najnujnejša vprašanja. Sedaj, ko se polagoma bližamo mirovnemu stanju, ima avstrijska vlada interes na tem, da se izvrši stvar resno in dostojno, ne pa po intencijah kake »Bauernkommande' (fašistoidni obmejni oboroženi nemško-nacionalni oddelki, op.) pod poveljstvom polblaznega dr. Brodmanna in fanatičnega rovarja Kamnikerja«. Čez nekaj dni najdemo notico, da se avstrijski predstavnik v razmejitveni komisiji dr. Glanz »često« pojavlja v Radgoni in okolici. Ob tem je Murska straža zahtevala, da jugoslovanska vlada nemudoma imenuje svojega zastopnika v to sedemčlansko komisijo in se »pri tem ravna po predlogih, ki jih je obmejno prebivalstvo že svojčas stavilo deželni vladi za Slovenijo«, zatem pa se je obračala na slovenske poslance v beograjskem parlamentu, naj zahtevajo takojšnje imenovanje obmejnega komisarja, ki da mora biti »dober poznavalec krajev in razmer, da se ne bo dal ujeti v že nastavljene in natančno do pičice preračunane nemške zanke«.³⁰

Sredi julija je Murska straža poročala o skorajšnjem prihodu razmejitvene komisije: Vedela je tudi povedati, da ima komisija nalogo »tako-rekoč postaviti mejnike med obema državama«, ponekod pa bo morala šele na kraju samem določiti mejno črto, »na drugih... uvaževati posebne gospodarske interese, ki jih mirovna pogodba ne predvideva«. V Parizu so po pisanju lista »baje« tudi določili, da komisija nima pravice spreminjati meje v korist ene ali druge države. »Na severni meji bo torej ostal status quo«. To pa pomeni, da bi morali Jugoslovani zapustiti Radgono in okolico na levem bregu Mure, izprazniti Špilje in še dve mejni občini. Razmejitvena komisija bo najbrže tudi določila dan izpraznitve ter izpraznitev nadzorovala. V kolikor pa bo komisija obdržala pooblastila, ki jih daje mirovna pogodba, potem bi morala po mnenju Murske straže znova pretresti radgonsko vprašanje, ki se mu itak ne bo mogla izogniti. Poleg tega ima Jugoslavija tu »velevažne« gospodarske interese. List vzklika: »Nismo vazali in ne premaganci, da bi zavezniki ne upoštevali teh interesov in nam ne dali možnosti, da jih dokažemo!« Če pa to ni mogoče, potem pa določene predprave (mišljene so bile že omenjene zahteve Murske straže), postavljene v listu pred mesecem dni.³¹

Še pred tem je 7. aprila o obmejnem vprašanju govoril na zborovanju Slovenske ljudske stranke v Ljubljani dr. Anton Korošec. Dejal je, da ostanejo na Štajerskem »meje, kakor so bile in je vsako govorenje (o spremembah v slovensko škodo), ki še vedno ni prenehalo, le beganje našega ljudstva. Nemci in nemškutarji se bodo morali že sprijazniti z mislijo, da so v naši državi, ako hočejo ostati pri nas. Mislim, da to ne bo težko, ker pri nas ne bo treba nikomur trpeti gladu in pomanjkanja. Toda ali bomo Nemcem in nemškutarjem dali vse one pravice, katere imamo mi Jugoslovani že sedaj, ko ustanovljamo našo državo, ko polagamo temelje naši novi državi? Kako si mi zgradimo našo hišo, to je naša stvar. Mi nikakor ne mislimo pri tem na njihovo staro načelo, ki ni krščansko in ki trdi, da so narodi dvojne vrste: Herrenvölker in Herdenvölker, da so gosposki narodi

³⁰ MS, 5. junij 1920, št. 23.

³¹ MS, 17. julij 1920, št. 29.

in narodi nižje vrste.« O Prekmurju je Korošec dejal, da bodo ostale tamkajšnje meje ter meja v Medmurju, kakor so. »One se ne bodo izpremenile niti nam v korist niti v škodo. Prosim gospode iz Prekmurja, da zanesejo to, vest domov med svoje ljudi...«³²

II

Kot je znano, je po sklepu pariške mirovne konference pripadla Radgona Avstriji. Na podlagi sklepa te konference je nato Jugoslavija izpraznila mesto dne 26. julija 1920.³³ Še pred tem pa je 14. julija tjakaj prispela razmejitvena komisija, ki se ji je bil poleg zastopnika avstrijskega zunanjega ministrstva pridružil tudi takratni štajerski deželni glavar dr. Rintelen. Vemo tudi, da je komisija po prihodu v Radgono zahtevala takojšnjo izpraznitev mesta (postavljen je bil rok pol ure). Zahtevo je jugoslovanska stran odklonila, češ da pričakuje zadevna navodila beograjske vlade. Sočasno najdemo v Murski straži poziv Beogradu, povzet po ljubljanskem tisku, naj se mesto izprazni šele potem, ko bodo v mestu zagotovljene pravice, temelječe na senžermenski mirovni pogodbi. Iz lista Jugoslavija (17. julij) je bil povzet komentar, ki je poudarjal, da z »Radgono izgubimo edini poraben dohod v Prekmurje, brez Radgone je nemogoča zanesljiva in hitra zveza s to našo najmlajšo pokrajino«, in še več, »izguba Radgone pomenja v današnjih razmerah ogroženje celega Prekmurja. Zato se nam zdi nemogoče, da bi naša vlada pristala na to, da Radgono meni nič, tebi nič izpraznimó. Ako je D'Annunzio že tako dolgo kljub vsem protestom na Reki, kjer nima ničesar opraviti, bomo tudi lahko ostali v Radgoni vsaj tako dolgo, dokler je to neobhodno potrebno. Ali če že vlada noče tako daleč terati, vsaj to mora doseči, da nam ostanejo vrata v Prekmurje kljub zasedenju Radgone po Avstrijcih. Ne pozabi naj pa tudi na one slovenske vasi v radgonski okolici, ki jih je antantina nepoučenost prisodila zopet Avstriji in ki bi se naj zajedno z Radgono vrnili pod nemškoavstrijski jarem«. V neposredni povezanosti z vsem tem dogajanjem je bila 19. julija razstrelitev železniške proge pri Purkli; razstrelitev so izvedli pripadniki tako imenovane nemškonacionalne Bauernkommande.³⁴

Še pred tem je Murska straža, povzemajoč graški tisk, pisala, da ta tisk naglaša »že tisočkrat pregreto« trditev, da je slovenskemu kmetu na meji vseeno, kam spada. Graški tisk je tudi nastopal proti morebitnemu jugoslovanskemu tranzitu prek Radgone v Prekmurje, nasprotno pa naj bi Jugoslavija »na široko« odprla mejo z Avstrijo (prejkone na območju Apaške kotline). Ob tem je Murska straža bila prepričana, da je kaj takega neverjetno, kljub temu »da je na zavezniški strani nekaj simpatij za avstrijske Nemce in da je antantina politika popolnoma brezglava, da bi poslaniška konferenca (v Parizu) akceptirala zahteve nemških obmejnih hajlovcev; končno imamo tudi mi neko besedo, vsekakor pravico do besede«. Po mnenju Murske straže bo razmejitvena komisija morala poslušati tudi »naše zahteve in v Gradcu (naj) ne mislijo, da nam bodo po medzavezniški komisiji kar diktirali, kaj imamo storiti. Vazalska država nismo in če polagajo Nemci na rešitev radgonskega vprašanja državno varnost, se bo tudi naša vlada postavila na isto stališče. Takrat pa se mora najti modus vivendi, ki ne bo izgledal tako, kakor hoče graško čsopisje, ker je to za nas, ki smo druga, enakopravna stran v tem sporu — nesprejemljivo«. Ob koncu je list upal, da »zavezniški zastopniki tudi niso (tako daleč) omamljeni, da bi jim želje in zahteve fanatičnega vsenemca Kamnikerja veljale za ukaz.

³² MS, 16. april 1920, št. 16.

³³ Tone Zorn, Izpraznitev Radgone in zasedba Apaške kotline 1920. leta. Časopis za zgodovino in narodopisje, NV, 1/1973, str. 199–207.

³⁴ Gl. MS, 24. julij 1920, št. 30.

Zavezniška komisija nam nudi priliko, da znova predložimo naše pravične zahteve.«³⁵

Ostrice lista pa niso letele le na avstrijske sosedje, ampak tudi na domače oblasti. Zlasti zanimiv je bil ob tem konec julija poseben »protest«, namenjen imenovanju jugoslovanskega zastopnika v razmejitveno komisijo: »Odlučno protestiramo, da ni v komisiji strokovnjaka z naše severne meje. Odkrito povedano, od Kraljestva SHS smo pričakovali, da prepusti skrb za severne meje tistemu delu naroda, ki ima tukaj največ interesov. To ni separatizem, temveč razumna delitev dela. Menimo, da ni v državnem interesu, če nas Avstrijci še kje opeharijo. Državni interes je, da država kaj pridobi. Separatizem se je tokrat pokazal na drugi strani in zasluži, da ga najodločneje odklonimo.«³⁶

Po izpraznitvi Radgone sta 8. avgusta narodnoobrambni organizaciji Narodna odbrana in Jugoslovanska matica v Gornji Radgoni priredili poseben narodni tabor, posvečen obmejnim vprašanjem. Udeležencev je bilo po Murski straži kakih 6000, vendar pa, »če bi bile prometne zveze s Prekmurjem boljše, bi se to število podvojilo«, kakor je list optimistično poročal. Na taboru sprejeta resolucija je protestirala proti izročitvi Radgone in okolice Avstriji, češ da gre za kraje, ki »zemljepisno, narodopisno, zgodovinsko in kulturno« spadajo k Jugoslaviji. S to »ugrabitvijo« je bila tudi odvzeta naravna zveza s Prekmurjem. Od antante je resolucija zahtevala vrnitev naslednjih »ugrabljenih« krajev: Radgono, špilje, »druge občine«, poleg tega pa še »devet občin v šentgothardskem okraju v severnem Prekmurju« (Porabju). Z drugo resolucijo so udeleženci tabora zahtevali radi odstopa Radgone ter železniške zveze špilje—Radgona ustrezno zvezo z ostalo Jugoslavijo ter železniško povezavo Prekmurja, Slovenskih goric in Murskega polja z ostalim železniškim omrežjem, prav tako pa tudi poseben most prek Mure. Kar se tiče prometa, je zahtevala resolucija, naj se dosledno izpolnijo ustrezna določila senžermenske mirovne pogodbe (mišljena je bila možnost jugoslovanskega tranzita po progi Maribor—špilje—Radgona—Ljutomer),³⁷ in končno, naj se takoj ustanovi za območje sodnega okraja Gornja Radgona in Apaško kotlino ekspozitura okrajnega glavarstva. Naloga ekspoziture naj bi bilo samostojno reševanje vseh zahtev, ki so do tedaj spadale pod ljutomersko okrajno glavarstvo.³⁸

Razmejitvena komisija, v katero sta bili uprti obe sporni strani, je pričela z delom sredi avgusta 1920. V njej so bili zastopniki Velike Britanije, Francije, Japonske, Italije ter predstavnika Avstrije in Jugoslavije (general A. Plivinić s »potrebnim« številom izvedencev). Komisija je bila pooblaščenca, da lahko določi manjše ozemeljske spremembe, pri čemer naj bi jo vodili upravni in gospodarski, ne pa jezikovni (oziroma narodnostni) interesi.³⁹ V ta namen je izdala trojezični razglas (v slovenskem, francoskem in nemškem jeziku), v katerem beremo, da je »njena naloga edino le to, da določa na terenu meje, opisane v (senžermenski mirovni) ... pogodbi«. Komisija torej ni kompetentna, pravi razglas, »da se bavi z ureditvijo vprašanj privatno-pravnega ali narodnostnega značaja«. Dalje izvemo, da je razglas pogojila vrsta intervencij (»prošenj«) prizadetega prebivalstva. Poleg razmejitvene komisije je 14. avgusta izdala svoj razglas tudi štajerska deželna vlada. Zagotavljal je, da ima sleherni pravico nastopati pred razmejitveno komisijo svobodno in brez strahu pred posledicami. K štajerskemu razglasu je ljubljanski dopisni urad sporočil, da omogoča dvoumno tolmačenje: »Popolnoma nepravilno je..., da dopušča razglas šta-

³⁵ MS, 26. junij 1920, št. 26.

³⁶ MS, 24. julij 1920.

³⁷ MS, 19. avgust 1920, št. 34.

³⁸ MS, 12. avgust 1920, št. 33.

³⁹ Prav tam.

gerske deželne vlade možnost tolmačenja v tem smislu, da se ljudstvo poziva, naj se v hrupnih demonstracijah, ali nacionalističnih demonstracijah pojavi pred razmejitveno komisijo ter daje izraza svojim nacionalističnim težnjam, in skuša na ta način vplivati na sklepe komisije... Potreba je, da je... pravilno poučeno obmejno prebivalstvo, ker bo posledice vsakega nekorektnega vedenja prebivalcev pred razmejitveno komisijo morala nositi določena država, ki ga je zakrivila s pomanjkljivimi ali netočnimi, javnosti namenjenimi informacijami. Ako bi torej nejasni razglas štajerske deželne vlade povzročil ob meji kak neprijeten incident, pade odgovornost zanj edinole (na) štajersko deželno vlado«. ⁴⁰

2. septembra 1920 je Murska straža poročala, da je razmejitvena komisija že določila mejo med Dravogradom in Marenbergom (Radljami) in da je bil tamkaj sporen odsek med Košenjakom in Sv. Duhom. ⁴¹ Izvemo tudi, da si je Avstrija prizadevala pridobiti 6—10 km širok ter okoli 15 km dolg obmejni pas Prekmurja. ⁴²

Prihod razmejitvene komisije je imel za posledico vrsto manifestacij na nemški in madžarski strani. Zlasti živahna propagandna dejavnost je bila po pisanju Murske straže na madžarski strani, »kjer imajo privrženci Karla, takozvani karlisti še precejšnji vpliv«. List je ob nastopih take vrste podarjal, da je državna meja že določena ter da je ne more nobena komisija več bistveno spremeniti. In še to: »V interesu javnega reda je, da miroljubni Slovenci naznanijo oblasti vse hujskače, da pridejo pravočasno na varno«. ⁴³

Konec januarja je Murska straža že sporočila, da je določena meja med Košenjakom in Muro, da je Jugoslavija na tem odseku dobila Jarčev hrib (»ta je važen v vojaško-obrambnem oziru zlasti zaradi elektrarne v Fall«), vzhodno od tod pa izgubila »lep del Slovenskih goric«. »Velik del občin Špičnik in Slatina pri Ščavnici, deli občine Klanci in št. Ilj so pripadli Avstriji. Pri Sv. Duhu pripade cerkev nam, šola pa Avstriji (!). Cerkev Sv. Jurija je tik meje. Od št. Ilja teče meja po stari okrajni (meji) med mariborskim in lipniškim okrajem«. Tako je do Mure meja določena. Od tod teče po reki in »izključeno je, da bi se ob Muri kaj spremenilo, (saj bi se) v tem slučaju morala meja odcepiti že pri št. Ilju in teči globoko v Slovenske gorice. Vprašanje Apaške kotline je rešeno«. Ob koncu je list še sporočal, da bo komisija nadaljevala delo ob prekmurski meji in tudi tu ne bo sprememb, ker teče meja po stari meji med Ogrsko in Avstrijo. ⁴⁴

Murska straža je pisala, da določitev meje med Košenjakom in Sv. Lovrencem ne zadovoljuje ne jugoslovanske države, ne prebivalstva, saj teče tako, da so prebivalci prizadetih krajev na slabšem kot prej. Tudi narodnostnih razmer komisija ni dovolj upoštevala ter je v več primerih ravnala v nasprotju z zahtevami prizadetih. »Na prvi pogled so to zahteve malenkostnega pomena,« nadaljuje list, »toda pomisliti moramo, da se meja določuje za nedogledno bodočnost. Treba se je ozirati ne le na dosedanje navade in odnošaje, marveč moramo pri vsaki vasi posebej pretresti vprašanje, kako bo prizadeta s tem, da se njeno zaledje razdeli med dve državi, in razni gospodarski, upravni in prometni odnošaji uravnavajo v dve nasprotni smeri. Za posamezno obmejno občino ni vseeno, ali leži na meji jugoslovanske ali avstrijske države. Interes na tem ima tudi najbolj prizadeta država, zlasti če gre za usodo večjih krajev, ali če je meja na primer v stratežnem oziru važnega pomena (reka, hrib i. dr.)«. Velika napaka razme-

⁴⁰ MS, 19. avgust 1920, št. 34.

⁴¹ Prim. MS, 2. september 1920, št. 36.

⁴² MS, 18. februar 1921, št. 7.

⁴³ MS, 23. september 1921, št. 38.

⁴⁴ MS, 28. januar 1921, št. 4.

jitvene komisije je bila dodelitev občin Sobota, Mlake, Radvanje in Sv. Jurij (»v celoti ali pa razkosane«) Avstriji. Ti kraji so gozdnati, prebivalci pa živijo od kupčije z lastnim lesom. Do zdaj je bila Drava njihova najnaravnejša zveza za izvoz lesa, njihova gospodarska središča pa so bili kraji Muta, Marenberg in Vuzenica. Tudi upravno so ti kraji vedno težili v Slovenj Gradec.

Pa tudi narodnostno je ta »poprava« meje »pogrešna in enostranska«. Občina Radvanje je popolnoma slovenska, pa tudi ostale občine imajo pretežno večino slovenskega prebivalstva. V kolikor teh krajev ni mogoče rešiti, je preudarjala Murska straža, potem naj prideta kot »kompenzacija« k Jugoslaviji občini Klanec in Gradišče; to je tem lažje, ker je prav za ta prostor besedilo mirovne pogodbe »na tem mestu precej nejasno in se lahko razlaga nam v prid ravno tako, kakor se je prvotno tolmačilo v prid Avstrije«. Dalje beremo, da pripravljajo Nemci na odseku Sv. Lovrenc—Sv. Duh vrsto napadov na slovenske interese. Najbolj odločilen pa je bil po Murski straži tretji odsek Sv. Duh—Mura, saj je za ta prostor avstrijska delegacija predlagala razmejitev po grebenu Slovenskih goric.

Videti je, da je prihod razmejitvene komisije povzročil določen dvom slovenske strani v njeno objektivnost. Tako beremo o ozkih stikih med avstrijsko in italijansko stranjo, »znamenje, da so italijanskemu delegatu v Rimu namignili, naj po možnosti škoduje interesom Jugoslavije«. Zanimiv je tudi naslednji pripis: »Verujemo, da je vseeno, ali dobi Jugoslavija par četvornih kilometrov več ali manj. Mi bi jim celo verjeli, da ne zapostavljajo naših narodnih interesov namenoma ali iz kake mržnje (izvzet je italijanski zastopnik). Ampak pomisliti morajo, da razmejitvena komisija ne kupčuje s kakim mrtvim blagom, marveč z zemljo, ki jo že več tisoč let naseljuje slovenski narod. Ta narod je tako mal in oslavljen, da mu je dragocena sleherna vas in zadnja slovenska koča na meji. Mi ne priznavamo tej komisiji pravice, da bi s tisoči našega naroda barantala... Pooblastila, ki so jih (člani razmejitvene komisije) dobili ali še dobe iz Pariza, priznavamo le v toliko, kolikor smo jih že priznali v ratificirani mirovni pogodbi...« Zateme pa beremo: »Zahtevamo, da se naša delegacija pri razmejitveni komisiji oglasi k besedi. Molčečnost sicer spada med diplomatske čednosti, toda v tem slučaju pa kličemo gospodo v imenu obmejnega prebivalstva na odgovor. Zahtevamo od vlade, da štiti obmejno slovenstvo, zakaj po izgubah na Koroškem in na jugozapadu (z Italijo) smo vendarle že morali vsi odpreti oči in spoznati, da se skriva v neprestanem kosanju in drobljenju slovenske zemlje sistem, ki stremi za uničenjem slovenskega naroda, kateri naseljuje eno najvažnejših točk Srednje Evrope«. ⁴⁵

III

Z izpraznitvijo Radgone se je obmejna problematika osredotočila na Apaško kotlino, na obmejni prostor, ki je po senžermenski mirovni pogodbi pripadel Jugoslaviji. Takratni graški tisk opozarja, da je avstrijska stran vendarle upala, da ji bo ta prostor pripadel, k temu pa naj bi prispevali proavstrijski (oziroma pronemški) nastopi tamkajšnjih prebivalcev. Tak nastop je bila na primer prireditve ob jugoslovanski zasedbi kotline julija 1920. Po poročilu Murske straže so nemško usmerjeni apaški domačini sklenili poslati posebno delegacijo k medzavezniški razmejitveni komisiji, vendar so ta nastop jugoslovanski vojaki preprečili. K vesti je list dodajal, da smo »z zasedbo Apaške kotline... pridobili okrog 4000 ljudi, od tega 50 % Slovencev. Polja so lepa in rodovitna; ob Muri je več mlinov in prevozov. Ker je zdaj odpravljena demarkacijska črta, bo tudi tihotapstvo bolj otež-

⁴⁵ MS, 18. november 1920, št. 47.

kočeno. Če pomislimo, da so nam tod šli milijoni v izgubo, je že s tega stališča pridobitev velevažna.«⁴⁶

Za enega glavnih protijugoslovanskih rovarjev v Apaški kotlini v času pred jugoslovansko zasedbo je slovenski tisk označeval dr. Kamnikerja.⁴⁷ V kotlini je povzročil novo vznemirjenost prihod razmejitvene komisije 25. avgusta. Da je tedaj znova prišlo do pronemškega nastopa, je Murska straža pripisovala pomanjkanju »vsake organizacije, ki bi (tamkaj) delala za našo stvar«, ter nadaljevala, da je »obmejno ozemlje od Gornje Radgone do bližine Špilja v upravnem oziru zanemarjeno, kakor nobena slovenska pokrajina«. Nasprotno pa Avstrijci posvečajo prav obmejnemu prebivalstvu vso skrb in pozornost, »nam pa vlada pošlje par žendarjev in financarjev in meni, da je rešila državni interes. Ljudstvo je prepuščeno samo sebi, nima nikogar, ki bi ga poučil v našem smislu: župnik, učiteljstvo, obrtniki, boljši posestniki — vsi ti so nemški priganjači in delajo v senci srbskega bajoneta isto, kar so delali prej: ščuvajo proti Slovincem«. Zato bi bila prva naloga upravne oblasti izgnati oziroma strogo kaznovati znane huskače, pa tudi stike Apačanov z Radgono in nemškim ozemljem bi bilo treba začasno popolnoma onemogočiti. Med ukrepe, ki jih je Murska straža predlagala, naj bi bila tudi ureditev občinskih uprav; pri tem naj bi gerentstva prevzele politično zanesljive osebe.⁴⁸ Naj ob tem še povzamemo razglas, ki ga je ob dogodkih 25. avgusta izdala deželna vlada za Slovenijo: »Deželna vlada smatra, da je bilo ljudstvo zapeljno v zmoto vsled napačnega, pravnemu položaju neodgovarjajočega razglasa štajerske deželne vlade. Deželna vlada smatra torej, da ljudstvo ni ravnilo tako iz mrznem proti jugoslovanski državi, ampak samo vsled nepoučenosti o dejanskem položaju. Deželna vlada je vpoštevala te okoliščnosti in ne bo postopala za sedaj proti prebivalstvu po zakonu, opozarja ga pa, da se bo pri morebitni ponovitvi podobnih dogodkov postopalo proti krivcem z vso strogostjo. Apaška kotlina je po saintgermainski mirovni pogodbi končno veljavno prideljena državi Srbov, Hrvatov in Slovencev in razmejitvena komisija ne more na tem dejstvu ničesar izpremeniti. Vsled tega so dobili prebivalci Apaške kotline vse pravice državljanov jugoslovanske države, sprejeli pa obenem tudi vse dolžnosti jugoslovanskih državljanov. Na to dejstvo se prebivalstvo še enkrat opozarja in svari pred vsakršnim protidržavnim dejanjem, ki se bo kaznovalo po obstoječih tozadevnih zakonih. Glasom člena 78, 79, 80 in 81 saintgermainске mirovne pogodbe ima vsakdo pravico opcije, to je pravico, da se izreče tekom enega leta po uveljavitvi mirovne pogodbe za državo Srbov, Hrvatov in Slovencev ali za avstrijsko republiko. To pravico se ne krati nikomur. Samoobsebi pa se razume, da je opcija omejena na osebo in se ne razteza tudi na deželo. Dokler pa se kdo ne posluži te pravice in prebiva na ozemlju jugoslovanske države, je podvržen tej državi in njenim zakonom.«⁴⁹

Novembra 1920 je Murska straža po beograjski Politiki napovedala jugoslovansko-avstrijska pogajanja o dokončni ureditvi mejnega vprašanja. Po tej vesti naj bi jugoslovanska stran pri teh pogajanjih zahtevala priključitev slovenskega dela Koroške južno od Drave Jugoslaviji, v zameno pa naj bi Avstrija dobila Apaško kotlino in druge »neznatne korekture ob mejah«. K vesti je list dodajal, da je težko verjeti, da bi Avstrija odstopila del Koroške »za tako neznamen kraj, kakor je Apaška kotlina. Sicer pa je zanimivo, da se pri nas najdejo ljudje, ki hočejo s severno mejo barantati in ki pravijo, da je Apaška kotlina nemška«. Murska straža je sicer priznavala, da so tamkaj Nemci in ponemčeni Slovenci v večini, vendar pa

⁴⁶ MS, 24. julij 1920, št. 35.

⁴⁷ Prim. MS, 10. julij 1920, št. 27.

⁴⁸ MS, 9. november 1920, št. 37.

⁴⁹ MS, 2. september 1920, št. 36.

Apaška kotlina obsega tudi več popolnoma slovenskih vasi. Če bi tako z Dravo dobili na Koroškem najbolj naravno mejo, bi na »severovzhodu z Muro izgubili naravno mejo in Maribor bi bil še v slabšem strateškem položaju kakor Ljubljana z izgubo Logatca«. Vzrok za izgubljeni koroški plebiscit je Murska straža pripisovala prevelikemu optimističnemu čakanju slovenskih oblasti po polomu habsburške monarhije.⁵⁰ Po dr. Kovačiču, izvedencu za Slovensko štajersko na pariški mirovni konferenci, je list poudarjal prometno, narodno-politične, gospodarske in strateške motive za pripadnost Apaške kotline, zatem pa beremo, da je »etnografski« moment preneznaten, da bi se tamkaj spreminjala že določena, povsem naravna meja. Če bi se odstopilo od tega načela, bi mogla Avstrija dobiti le nekaj nemških ali večinsko nemških vasi in bi bilo treba poiskati kako drugo naravno mejo. Pa tudi »obmejno nemško prebivalstvo onstran Mure samo smatra Muro kot etnografsko mejo. Med nemškimi poljanci levo od Mure velja desni breg Mure kot ‚das Windische‘, levi breg pa je ‚der deutsche Boden‘. Če gredo Nemci preko Mure v trgatev, pravijo ‚jetzt gehen wir ins Windische zur Lese‘. Nasprotno pa, če gre kak Nemeč od desnega brega na ono stran dela iskat, pravi, da gre ‚Ins Deutsche arbeiten‘! Kar je namreč statističnega nemštva na desni strani Mure, je večinoma delo germanizacije po uradih, šolah in društvih, ker so ti kraji združeni z nemškimi okraji onstran Mure. Keiterjeva karta štajerske dežele iz leta 1826 še šteje Apače slovenskemu ozemlju.«⁵¹

Koroški plebiscit je imel še eno posledico, namreč upanje Gradca, da bi vendarle prišlo do izpolnitve njegovih teženj na Slovenskem štajerskem. Tako vemo na primer za letak graških vsenemcev, v katerem so se zavzemali za »osvoboditev« dravske doline, ali drugače povedano, za pridobitev Radelj (Marenberga), Maribora, Ptuja in Ormoža.⁵²

Aprila 1921 najdemo v Murski straži za takratni čas vsekakor značilno razmišljanje o postopni poselitvi Apaške doline z ruskimi begunci, saj bi taka poselitev med drugim zagotovila mir na meji. »Sploh je grajati, da se naselitvena taktika narodnoobrambnega dela ne upošteva, kakor bi to bilo treba. Četudi imamo lastno državo, vendar bomo morali začeti polagoma čistiti ponemčurjeno zemljo, zlasti ob meji«. Nato je Murska straža nadaljevala, da je »narodnoobrambno delo velike važnosti za ohranitev naših državnih mej. O tem bi bilo treba mirno in stvarno misliti, brez strankarskih predsodkov in kdo(r) bo na tem problemu imel priliko delati, bo storil domovini neprecenljivo uslugo, ker ji bo postavil žive mejnike.«⁵³ V polemiki z nemškim tiskom (konkretno z listom Deutsche Grezwacht) je Murska straža še sporočila, da so bili storjeni že primerni koraki, da bi »v primernem« času prišlo naselitveno vprašanje v pretres »na merodajnem mestu.«⁵⁴ Pred tem je list pisal, da bi se bilo treba, če menijo apaški nemški kmetje, še naprej živeti v svoji (vsenemški) miselnosti, poslužiti enakih metod, kot so se jih poslužili Prusi nad Poljaki, namreč razselitev.⁵⁵ List je tudi pozival k ustanavljanju narodnoobrambnih društev v Gornji Radgoni, Murski Soboti in Dolnji Lendavi.⁵⁶

IV

Za Mursko stražo je bil značilen pogled na Prekmurje in na tamkajšnje Slovence. Konec aprila 1919 beremo o boljševiski revoluciji.⁵⁷ Sledi vest, da

⁵⁰ MS, 4. november 1920, št. 45.

⁵¹ MS, 26. november 1920, št. 48.

⁵² MS, 7. januar 1921, št. 1.

⁵³ MS, 15. april 1921, št. 15. Članek je bil ponatisnjen iz 14. številke, ki je bila zaplenjena.

⁵⁴ MS, 22. april 1921, št. 16.

⁵⁵ MS, 4. marec 1921, št. 9.

⁵⁶ MS, 13. maj 1921, št. 19.

⁵⁷ MS, 26. april 1919, št. 2.

prekmurški Slovenci, »ki skrivoma prihajajo k nam, obupno tožijo, kake razmere vladajo na Ogrskem«. Ob orisu razmer v Murski Soboti je list pisal, da 120.000 prekmurskih Slovencev »ob dvanaajsti uri svoje zgodovine milo prosi, da (se) jih reši vsaj v zadnjem trenutku pred narodnim poginom«. ⁵⁸ V tej zvezi je zanimiv tudi dopis iz »Gornjega Medmurja«, ki je, poudarja-joč prometne momente, nasprotoval pripadnosti tega prostora »pod čakavsko upravo« ter se zavzemal za priključitev »murskemu« okrožju. Za sočasno dogajanje v Prekmurju je značilno, kako je neimenovani dopisnik označil znanega Vilmosa Tkalca. Takole beremo: »Nadporočnik Tkalec je bil nedavno plačanec madžarskih grofov in Židov, sedaj pa je vodja komunistov. Vse to je ‚bluff‘ onemoglega madžarstva...« ⁵⁹

List razmišlja konec maja 1919 o prihodnosti Prekmurja: »Ako bo Prekmurje naše, tedaj bo desni breg Mure zavarovan s širokim prekmurskim zaledjem, ki prav tako gravitira k Muri in tvori z Murskim poljem lepo gospodarsko celoto.« Tu tudi nič ne spremeni dejstvo, da Mura seka pokrajino; dejansko gre za zemljepisno celoto ter zato Mursko polje enodušno zahteva, »da se mu pridruži Prekmurje z vsem svojim narodnostnim področjem«. V nasprotnem primeru pa bi bilo Mursko polje postavljeno »v kot med dvema državama«, med Nemško Avstrijo in Madžarsko. Prav zato mora država posvetiti posebno skrb prav Murskemu polju, kajti »vse-skozi zavedno in gospodarsko močno ljudstvo bo najboljši branitelj Jugoslavije na državnih mejah«. Gospodarski napredek je mogoč le skupaj s prosvetnim, zato je Murska straža zahtevala poslovenjenje radgonske meščanske šole, poleg tega pa naj bi ustanovili še kmetijsko šolo v Ljutomeru. ⁶⁰ Istočasno je list poročal o razglasu Prekmurskega narodnega sveta s sedežem v Ljutomeru, da je izbruhnila v Prekmurju vstaja. Ljudstvo se je uprlo samo — je pisal list — in prosilo Jugoslavijo za pomoč, vendar je žalibog ni našlo. Madžari so tudi menda izgnali v ujetništvo več tisoč Slovencev in požgali več vasi, medtem ko je več kot 500 prekmurskih kmetov prebegnilo prek Mure, da bi se oborožili na jugoslovanski strani. List je skušal preveriti vesti o »divjanju« Madžarov ter moral ugotoviti, da v vaseh, kot so Genderovci, Petrovci in druge ni o takem divjanju nobenih poročil. Pač pa stražijo mejo pri Žetincih »domači vojaki — boljševiki«. ⁶¹ Sledila je vest, da so prekmurški fantje zavrnil zahtevo, da bi jih premestili na romunsko mejo. ⁶² List je prav tako zaznaval protirevolucionarna prizadevanja določenih prekmurskih in madžarskih krogov. Tako je 31. maja poročal, da so v Murski Soboti slovesno proglasili priključitev k Nemški Avstriji, ob prepričanju, da se bo za kaj takega izrekel tudi slovenski živelj. List je bil prepričan, da boljševizem ni zaobjel prekmurskega slovenskega človeka. Dejstvo, da je tedaj madžarska vojska zatrla Tkalčevo »mursko republiko« (in z njo vred težnje po priključitvi k Nemški Avstriji), je Mursko stražo vodilo k opozorilu, naj se »jugoslovanski krogi (vendarle) vzbude in posežejo odločno vmes«, kajti »prekmurški Slovenci stoje pred narodnim poginom, če jih ne bomo rešili sedaj ob dvanaajsti uri njihove zgodovine«. ⁶³

O Tkalcu beremo, da je prišel navzkriž z vlado Bele Kuna. Da bi se rešil, je »insceniral« upor z namenom, da bi si pridobil prebivalstvo, že dolgo sito boljševiškega nasilja. Ker je uvidel, da nima dovolj moči, se je skušal nasloniti na Nemško Avstrijo, vendar je moral kloniti ter se s svojimi umakniti na nemško štajersko. Izvemo tudi, da so v Murski Soboti s posebnim letakom obdolžili Tkalca, da si je prisvojil »več milijonov državnega

⁵⁸ MS, 3. maj 1919, št. 3.

⁵⁹ MS, 26. april 1919, št. 2.

⁶⁰ MS, 24. maj 1919, št. 6.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Prav tam.

⁶³ MS, 7. junij 1919, št. 8.

denarja«. ⁶⁴ Čez neka j časa je Murska straža vedela celo povedati, da so Jugoslovani Tkalca ujeli. Značilno je, da ga je list ob tej priložnosti označil za »prekmurskega renegata, ki... je uganjal težka nasilstva nad našim ljudstvom v Prekmurju in Medžimurju ter se je navsezadnje izneveril tudi madžarskim boljše vikom pa pobrisal z državnimi tisočaki čez mejo«. Po Murski straži naj bi bil Tkalec zaprt v Mariboru. ⁶⁵ Med vestmi take vrste je bila še tista o izpustitvi Tkalca na svobodo. Dalje beremo, da ga je bila Nemška Avstrija pripravljena izročiti vladi Bele Kuna, vendar pa se je mož spretno rešil, menda ubil nekega stražarja ter — pobegnul na jugoslovansko stran. Murska straža je celo menila, da si Tkalec »s svojimi stotisoči utira pot v Italijo in švico«. ⁶⁶

Obsodbam V. Tkalca in Murske republike so se v Murski straži pridruževali tudi zmernejši glasovi. Po njih naj bi bil namen te republike prelom z madžarskimi komunisti, temu pa naj bi sledila naslonitev ter vključitev v Jugoslavijo, in to še pred končnim sklepom pariške mirovne konference. Beremo, da je Murska republika najprej zaprosila za strelivo in vojaško pomoč Jugoslavijo, vendar je ni mogla dobiti. ⁶⁷ Drug dopisnik pa je »po sodbi in izpovedi razumnih mož v Prekmurju« vedel povedati, da Tkalec ni ob nobeni priložnosti nastopil proti Jugoslaviji; ti možje so celo dobili vtis, da je bil Tkalec »v srcu« zavzet za Jugoslavijo. V govorih se ni nikoli posluževal madžarskega jezika. Zavzemal se je sicer za odprtje prometa z Nemško Avstrijo, k temu pa ga je po dopisniku najbrže napotilo veliko pomanjkanje raznih gospodarskih potrebščin v Prekmurju. Uredništvo Murske straže si ni moglo kaj, da ne bi k tako podani podobi dodalo nekaj zadržkov: »Z mnenjem o Tkalcu se ne moremo strinjati, ker poznamo moža prav dobro še izza časa, ko je strahoval v Medžimurju. Sicer je tamošnje prebivalstvo marsikaj zakrivilo, toda njegov (Tkalčev) teror je imel narodno šovinističen značaj. Tkalec je energičen vojak, ki se hitro prilagodi spremenjenemu položaju, a nima značaja in nobene ljubezni do svojega ljudstva. Izvedeli smo, da je Tkalec baje pobegnul v Ljubljano in da je čudno postopanje z njim zakrivila zagrebška vlada. Sicer pa pričakujemo, da naša vlada pojasni to zadevo.« ⁶⁸

Ob vesti, da je pripadlo Prekmurje Jugoslaviji, je Murska straža podčrtala nujnost vojaške zasedbe tega prostora. Kot gospodarski vzrok zasedbe je list omenjal preprečitev izvoza prekmurskega žita v notranjost Madžarske. Nasvet, naj bi Prekmurci počakali »z mlatvijo do okupacije (zasedbe), ne more obveljati, ker boljše viki rekvirirajo žito s slamo vred«. Ob zasedbi bo tudi treba misliti na oskrbo Prekmurja z vrsto življenjskih potrebščin, kot so sol, vžigalice, sladkor, petrolej in usnje. Dalje bo treba urediti upravo, je pisala Murska straža; vse to urediti pa bodi naloga Narodnega sveta, »ki se pravkar snuje iz zastopnikov Prekmurja in najbrž iz zastopnikov Murskega polja in Slovenskih goric, kolikor gravitirajo k Muri in tvorijo s Prekmurjem gospodarsko in v bodoče politično enoto«. Po predlogu pisca naj bi bil Narodni svet »prava civilna oblast« ter naj bi v Prekmurju uredil »upravo in šolstvo, ker je le njemu mogoče ustvariti iz sedanje zmede urejeno stanje«. Istočasno je pisec zavračal naselitev tako imenovanih »rezervnih« uradnikov, ampak bi bilo treba prav v Prekmurju zaposliti zmožne, delovne ter za blagor ljudstva vnete učitelje in uradnike. Prav tako bi bilo treba urediti denarni promet. ⁶⁹

Še pred tem je neimenovani begunec iz Prekmurja poročal, da Slovenci niso na Ogrskem niti politično niti gospodarsko organizirani. Šola je imela,

⁶⁴ Prim. MS, 14. september 1919, št. 9.

⁶⁵ MS, 28. junij 1919, št. 11.

⁶⁶ MS, 5. julij 1919, št. 12.

⁶⁷ MS, 21. junij 1919, št. 10.

⁶⁸ MS, 11. junij 1919, št. 13.

⁶⁹ MS, 25. julij 1919, št. 15.

je pisal, izključno nalogo madžarizirati ter vzgajati učence v zveste renegate. Begunec je tudi opozarjal, da je med tamošnjo inteligenco zelo malo zavednih Slovencev. O narodni zavesti pravi, da se je obdržala le na vasi; še posebej narodno zavedni naj bi bili »Dolinci«, medtem ko o »Ravenčanin« in »Goričancih« beremo, da so podvrženi bolj madžarskemu, meščani pa nemškemu vplivu. Od 100.000 Slovencev v Prekmurju naj bi bil največji del narodno in politično indiferenten. Šole, uradi ter pritisk države naj bi bili ustvarili veliko renegatov. Tako stanje naj bi vladalo vse do zloma stare monarhije. Po zlomu je nova socialnodemokratska vlada postavila za vladnega komisarja v Prekmurju znanega renegata dr. Obala. V nadaljevanju poročevalec omenja razgovore (»neka pogajanja«) februarja 1919 o uveljavitvi določene avtonomije v Budimpešti; poleg treh renegatov so se po tej vesti udeležili razgovorov tudi štirje zastopniki zavednih Slovencev. Po boljševiškem prevzemu oblasti konec marca so po istem viru »vodilna mesta (zasedali) zopet sami renegati in stari madžarski šovinisti«. Beremo o ustanovitvi Murske republike in o njenem koncu. O tem med drugim beremo: »Ta poraz je tembolj razjaril nezadovoljnost Prekmurcev in je povzročil odkrito sovraštvo proti Madžarom, renegatom, boljševikom, Nemcem!« in šele sedaj je »prekmurski Slovenec spoznal samega sebe. Uvidel je, da ima iskati svobodo, zaščito in narodno življenje samo onstran Mure, v mladi in čili Jugoslaviji.«⁷⁰

V tej zvezi je v Murski straži poučna objava februarskega predloga Budimpešte o ureditvi slovenskega vprašanja. Po predlogu naj bi iz slovenskih krajev Železne in Zalske županije ustanovili avtonomno pravno deželo (»vladno poverjeništvu«), imenovano Slovenska krajina. Njen obseg naj bi do podpisa mirovne pogodbe določila posebna komisija, sestavljena iz zaupnikov ogrske vlade in Slovenske krajine. Avtonomija bi obsegala notranje zadeve, pravosodje, šolstvo, prosveto in verska vprašanja. Zakonodajna oblast v avtonomnih zadevah bi bil Slovenski Narodni zbor, voljen po istem postopku kot ogrski parlament s splošno, tajno, enako in »naravnó« volivno pravico. Medtem ko bi bil sedež vladnega poverjenišva v Murski Soboti, bi imeli v Budimpešti posebno ministrstvo za Slovensko krajino. Med drugim je predlog neslovenskemu življu zagotavljal »lokalno politično in kulturno samoupravo in pravico ogrskega jezika pred vsako oblastjo«. Značilno je, da je Murska straža objavila tekst februarskega predloga šele tik pred jugoslovansko zasedbo Prekmurja in to kot primer madžarskih prizadevanj, da ostane »nadvlada (Prekmurja) v njihovih rokah, a da se ljudstvo vseeno preslepi z avtonomijo«. Po drugi strani naj bi objava osnutka očitno tudi prispevala k pričakovani avtonomni ureditvi Prekmurja v jugoslovanskem okviru. O tem beremo: »Zanimivo pa je, da so Prekmurci že povodom budimpeštanskih pogajanj zahtevali, da se jim mednarodno prizna avtonomija tudi v slučaju, če pripadejo jugoslovanski državi. Zahteva po lokalni samoupravi je utemeljena globoko v njihovi politični mentaliteti in bo potrebno, da jo prizna tudi naša država, sicer si ustvari... prekmursko iredento.«⁷¹

Čez dva meseca je v polemiki s celjsko Novo dobo Murska straža zagovarjala težnjo Višjega šolskega sveta v Ljubljani po začasnih uvedbi »narečne« pisarne za Prekmurje. V zagovor tega beremo, da so bili Prekmurci dolga stoletja kulturno in politično ločeni od ostalih Slovencev. Medtem ko so ostale slovenske pokrajine imele med seboj tesne stike ter »v splošnem« isto zgodovino (to je bil tudi vzrok, da so štajerski Slovenci brez težav sprejeli skupen knjižni jezik), so bili Prekmurski Slovenci »odtrgani od našega razvoja in jim je bilo narečje več kot nam; oni so videli v njem

⁷⁰ MS, 21. junij 1919, št. 10.

⁷¹ MS, 9. avgust 1919, št. 17.

tisto, kar smo mi videli v našem knjižnem jeziku. Imeli so svoje pisatelje, svojo književnost. To zavest imajo še danes...« Zatem beremo, da se Prekmurci po večini veselijo združitve z Jugoslavijo, toda njihovo pojmovanje »je malo drugačno kot je naše, ki smo vsled lepega prosvetnega razvoja vcepili ljudstvu občenarodno zavest in globlje politično naziranje«. Z izjemo narodnozavednih krogov se Prekmurci še vedno bojijo štajercev, Kranjcev, Srbov itd.; to bo seveda minilo, vendar je za prosvetno izenačenje potreben čas in primerna (»dobra«) sredstva. In prav eno teh sredstev je ohranitev domačega jezika v šoli, seveda ob smotrnem uvajanju knjižnega jezika.⁷²

V Murski straži je izšel jugoslovanski vojaški razglas ob zasedbi Prekmurja,⁷³ v prihodnjih dneh pa zanimiv apel, naslovljen na prekmurske Slovence v njihovem narečju. Kot razberemo, so apel pogojili glasovi, po katerih naj bi Radgona pripadla Avstriji. širili so jih nemško usmerjeni Slovenci (»nemčurji«, pač radgonski meščani). Po Prekmurju naj bi širili to vest »potuhnjeni madžaroni«, po Murski straži z namenom, da bi vznemirjali red in mir v tej slovenski pokrajini.⁷⁴ Oktobra je list vedel povedati, da madžaroni širijo govorce o zbiranju madžarske vojske v Sobotišču (Szombathely), ki naj bi kmalu udarila v Prekmurje. Poleg tega madžaroni nagovarjajo slovenske fante, naj zbežijo prek meje ter se pridružijo Madžarom. — Murska straža ni soglašala s pripadnostjo Porabja Madžarski. List je na primer poročal, da v jugoslovansko zasedbeno ozemlje ne »spada več St. Gothard (Monošter) z okoliškimi slovenskimi vasmi in je njegova usoda še negotova. Kakor nam poročajo, je slovensko prebivalstvo v Monoštru in okolici dalo izjavo, da hoče pripadati Jugoslaviji. To izjavo se je takoj odposlalo naši mirovni delegaciji v Parizu. Odločitev pade te dni.«⁷⁵ Drug vir nezadovoljstva je bila napoved, da bo del Prekmurja upravno prišel pod Hrvate.⁷⁶

V prihodnjih mesecih je bila v prekmurskem vprašanju pozornost radgonskega lista še posebej usmerjena v dokončno razmejitve z Madžarsko pa tudi posamičnim protijugoslovanskim nastopom na tem prostoru. V začetku maja 1920 na primer izvemmo, da so prekmurški Vendí — s tem pomenovanjem je Murska straža označila odpuščene notarje, učitelje, uradnike in veleposestnike — poslali antantnim vladam vnovični protest zaradi jugoslovanske zasedbe Prekmurja ter njegove vključitve v jugoslovanski državni prostor.⁷⁷

Promadžarske težnje je, razumljivo, podpiral tudi tisk onkraj demarkacijske črte. Kot središče te dejavnosti je Murska straža označevala Veliko Kanižo, kjer je na primer delovalo madžarsko iredentistično društvo Muraköz.⁷⁸ Odmevnost v radgonskem listu je imel tudi »vendski« list Mikula Sándorja Domovina. V polemiki z njim je Murska straža zavračala trditve, da so Jugoslovani v imenu narodnega edinstva Prekmurce s silo in proti njih volji »spojili« z Jugoslavijo. Dalje izvemmo, da je Mikulov list pisal o splošnem nezadovoljstvu v Jugoslaviji; tamkaj da Srbi zahtevajo Veliko Srbijo, Hrvati svoj »horvaški ország« (državo), enako Slovenci in podobno. Domovina trdi, da so Prekmurci v »vogrskem országu« smeli svobodno uporabljati svoj »vendski« jezik in da zdaj vsiljujejo Prekmurcem slovensko kulturo in slovenske navade. V polemiki s temi in podobnimi stališči je Murska straža odgovarjala: »Mi ne poznamo nikakršne slovenske kulture, pa smo si, hvala Bogu osvojili evropsko, ki je v nasprotju z azijsk-

⁷² MS, 4. oktober 1919, št. 26.

⁷³ MS, 16. avgust 1919, št. 18.

⁷⁴ MS, 23. avgust 1919, št. 19.

⁷⁵ MS, 16. avgust 1919, št. 18.

⁷⁶ MS, 30. avgust 1919, št. 20.

⁷⁷ MS, 1. maj 1920, št. 18.

⁷⁸ MS, 3. julij 1920, št. 27.

sko, kakršno ravno razodevajo Madžari našim bratom v Baranji«. Avgusta 1920 so oblasti prepovedale širjenje Domovine po Prekmurju.⁷⁹

Murska straža poroča o prizadevanjih madžarske strani, da bi vendarle prišlo do določenih popravkov že dogovorjene razmejitve v škodo Jugoslavije. Ob tem so se širile govorice o prestavitvi razmejitve na reko Muro.⁸⁰ Zlasti ogrožena naj bi bila Dolnja Lendava, »ključ Prekmurja«. V tej zvezi je Murska straža pisala, da pomeni obstoječa demarkacijska črta »našo minimalno zahtevo, kajti hočemo, da se nam priznajo tudi Slovenci okrog Monoštra«, ter vzklikala »Nočemo tujega, a svoje zahtevamo«. Krajevne oblasti je radgonski list pozival, da z vso odločnostjo zatirajo madžarsko propagando ter vsakega »madžarona, ki bi se drznil škodovati jugoslovanskim državnim interesom brez ozira internirajo v Macedonijo«. ⁸¹ Predvsem pa bi bilo treba Prekmurje po izgubi Radgone vsaj z enim mostom čim tesneje povezati s Slovenijo. — Precej so novi oblasti škodili tudi popisi vojaških obveznikov.⁸²

20. januarja 1921 je Murska straža poročala, da so bila madžarska prizadevanja po reviziji trianonske mirovne pogodbe zaman ter da ostane prekmurska meja nespremenjena.⁸³ S tem pa madžarskih prizadevanj ni bilo konec. Septembra je list poročal, da je madžarski zunanji minister na zasedanju Društva narodov znova načel vprašanje korekture meja v korist Madžarske. Ob tej priložnosti je jugoslovanski zunanji minister Ninčić predlagal, da bi prišlo do medsebojnih popravkov, od tega v korist Jugoslavije v okolici Subotice. Dalje beremo, da je jugoslovanska vlada odstopila od Ninčićenega predloga »strogo (v okviru) določb trianonske pogodbe in teritorialnega statusa quo«. List je tudi pisal, da bi Madžarska želela na območju Prekmurja Dolnjo Lendavo ter dvajset obmejnih vasi »katerih sedem je popolnoma slovenskih«. Šlo naj bi za 17.000 prebivalcev, od tega približno polovica Madžarov. Pobudo za revizijo naj bi po pisanju Murske straže menda dal za Madžare uspešen plebiscit na območju gradiščanskega Šopronja.⁸⁴ Na drugem mestu beremo, da obsega madžarska zahteva 26 do 28 vasi z območja dolnjelendavskega okraja.⁸⁵

Ko je Murska straža konec novembra 1922 ocenjevala razmejitve v Prekmurju, je poudarila, da je parlška mirovna konferenca kot razmejitveno črto določila razvodnico med Muro in Rabo. Radi tega smo tudi izgubili 5000 porabskih (»rabskih«) Slovencev z Monoštrom vred. O njih beremo, da imajo v tamkajšnjih župnijah (imenovane so Gornji in Dolnji Senik in števanovci) v cerkvi slovenski jezik, medtem ko je v Monoštru in Farkaševcih celo v gostilnah najti slovenske plakate. Pač pa »smo izgubili... dve skoro (v celoti) ponemčeni župniji Dobra in Rabski sv. Martin s sedem tisoč stotriinšestdeset prebivalci, med katerimi je zlasti ob Rabi še veliko Slovencev, ker je ta del prišel k nemški Avstriji, kamor je končno pripadla tudi Radgona z okolico ali okroglo 5000 prebivalcev, izmed katerih se jih je šele polovica zavedla svojega slovenskega pokolenja pri ljudskem štetju«. Po drugi strani pa je mirovna konferenca dala Jugoslaviji nekaj Madžarov v okolici Dolnje Lendave. Zatem omenja Murska straža delovanje mednarodne razmejitvene komisije leta 1921 in piše, da so tedaj »madžarski agitatorji vprizorili pred to komisijo protijugoslovanske demonstracije«; posledica je bil predlog Društvu narodov, naj se Madžarski vrne 26 občin skupaj z Dolnjo Lendavo. Med tako prizadetim prebivalstvom naj bi bila »polovica Slovencev z dvema popolnoma slovenskima župnijama... Čepinci

⁷⁹ MS, 16. september 1921, št. 37.

⁸⁰ MS, 19. junija 1920, št. 25.

⁸¹ MS, 26. junij 1920, št. 26.

⁸² MS, 12. avgust 1920, št. 33.

⁸³ MS, 20. januarja 1921, št. 3.

⁸⁴ MS, 21. september 1922, št. 38.

⁸⁵ MS, 28. september 1922, št. 39.

in Vel. Dolenci«. Jugoslovanski predstavnik v razmejitveni komisiji je proti predlogu protestiral. Septembra 1922 je sledila izjava zasedanja Društva narodov, da ne more v tem vprašanju ničesar ukreniti ter da je bil zato predlog izročen v pretres Vrhovnemu svetu te organizacije (Murska straža: »veliki svet antante«), ki je 10. septembra 1922 končno odločil, da se »meje v Prekmurju ne sme izpremeniti, ampak mora natančno ostati trianonska črta, kakor jo je izmerila razmejitvena komisija in postavila že tudi v terenu mejnike. Naš diplomatični zastopnik zunanjega ministrstva je bil tajnik M. Antić, ki je skrbno in vneto zagovarjal naše stališče.«⁸⁶

Zusammenfassung

DIE ZEITUNG »MURSKA STRAŽA« ÜBER DIE SLOWENISCHE NORDGRENZE UND DAS LAND AN DER MUR IN DEN JAHREN VON 1919 BIS 1922

Tone Zorn

Die Studie analysiert die Veröffentlichungen der Zeitung »Murska straža«, die im April 1919 in Gornja Radgona (Oberradkersburg) zu erscheinen begann. Die Zeitung bezeichnete sich als überparteiliches Organ, dessen Arbeit vor allem der Unterstützung der slowenischen nationalen Bestrebungen auf dem breiteren Gebiet der östlichen Steiermark und des Landes an der Mur galt. Ihrer Orientierung gemäss befürwortete die Zeitung die Zugehörigkeit des heute österreichischen Radkersburg (Radgona) zu Jugoslawien. Das gleiche gilt für das Land an der Mur. Darüber hinaus trat »Murska straža« konsequent gegen den deutschen Nationalismus und seine Forderungen auf Teile des slowenischen Gebietes auf.

In diesem Zusammenhang werden in die Studie die Reaktionen auf die gleichzeitig stattfindenden Geschehnisse im österreichisch-jugoslawischen Grenzgebiet und noch besonders in Radkersburg (bis zur Räumung dieser Stadt durch die jugoslawische Bevölkerung Ende Juli 1920) aufgenommen, dann aber wurde die Grenzproblematik auf die Gegend von Apače (Abstall) den das benachbarte Österreich an sich bringen wollte, übertragen.

Ausserdem wird in der Studie auf die Meinung von »Murska straža« über das Land an der Mur und die dort ansässigen Slowenen eingegangen. Aus den Veröffentlichungen von »Murska straža« in ihrem ersten Erscheinungsjahr sollen jene Artikel ausgesondert werden, die über das Echo der ungarischen bolschewistischen Revolution im Murgebiet schreiben. Des weiteren wurde in der Zeitung noch zu den nationalen Verhältnissen im Land an der Mur und zu den Fragen der endgültigen Grenzziehung zu Ungarn diskutiert.

⁸⁶ MS, 22. novembra 1922, št. 47.

Dušan Biber

BRITANSKA IN AMERIŠKA POLITIKA O ITALIJANSKO-JUGOSLOVANSKI MEJI V DRUGI SVETOVNI VOJNI

(Referat za okroglo mizo ameriških in jugoslovanskih zgodovinarjev na Plitvicah
v dneh 4. do 6. avgusta 1980. leta)

Ni lahka naloga v zgoščenem, preglednem referatu zgolj naštetih, kaj šele analizirati in sintetizirati problematiko zahodne meje Jugoslavije ali vzhodne meje Italije med drugo svetovno vojno. Zato se na tem mestu velja omejiti zgolj na nekatere aspekte te problematike, predvsem v luči razlik med britansko in ameriško politiko, opozoriti zlasti na tiste aspekte, ki po našem spoznanju doslej niso bili dovolj ali pa sploh še niso bili omenjeni in analizirani v obstoječi znanstveni literaturi.¹

Posebej velja poudariti, da so bili jugoslovanski politiki in državniki, vključno s knezom namestnikom Pavlom še vedno močno pod vplivom takomenovanega Londonskega pakta iz 1915. leta, ko je bilo Italiji kot nagrada za njen vstop v vojno na strani Antante obljubljeno ozemlje avstro-ogrškega cesarstva, naseljeno s slovanskim življem v Istri, Dalmaciji itd. Knez namestnik Pavle se je takorekoč takoj po izbruhu druge svetovne vojne, že dne 16. septembra 1939. leta pritoževal britanskemu poslaniku Ronaldu Campbellu. Dobil je poročilo jugoslovanskega poslanika iz Pariza, »da so v toku razprave med Parizom in Rimom z namenom kupiti italijansko sodelovanje z zavezniki za ceno, ki je med drugim vključevala dalmatinske in jonske otoke. Ne more verjeti, da bi bilo to res, vendar pa že zgolj sama misel, da je mogoče o taki stvari razpravljati, čeprav v neodgovornih krogih, v času, ko je bil pripravljen žrtvovati milijon mož za zavezniško stvar, ga je prizadela tako kot še nikoli poprej. S solzami v očeh me je rotill, naj Vas vprašam, če bi ga lahko glede tega pomirili,« je poročal poslanik Campbell britanskemu državnemu sekretarju za zunanje zadeve.²

Foreign Office se je posvetoval na Quai d'Orsay in brž so poslali zagotovila, da vse to ni točno in resnično.³ Toda francoska vlada je bila konec septembra 1939. leta obveščena, da na Balkanu krožijo govornice, da je britanska vlada kot koncesijo Italiji ponudila poleg Dalmacije celo Ciper in Krf.⁴ Take govornice so še decembra 1939. leta vznemirjale jugoslovansko vlado. V Beogradu so se bali, da bi Italija pod pretvezo preventivnih ukrepov proti boljševizmu intervenirala v Jugoslaviji, zavezniki pa bi celo odbrili tako akcijo Italije in ji obljubili Dalmacijo.⁵

¹ Literatura je precej obsežna, vendar starejša ne uporablja virov, ki so postali dostopni 1972. leta Prim. npr. Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Vol. 3, London, 1972; Dragovan Sepić, *Velika Britanija i pitanje revizije jugoslovensko-talijanske granice 1941*, Zgodovinski časopis, XXX, 1—2, Ljubljana, 1976, 47—77; Metod Mikuz, *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*, IV, V, Ljubljana, 1973; isti, *Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945)*, Zgodovinski časopis, XII—XIII, 1958, 1959; isti, *Vprašanje Julijske krajine in Trsta 1947—1954*, Zgodovinski časopis, XXIX, 1975, 1—2, 3—44; Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*, Ljubljana, 1961; Zbornik: *Osvoboditev Slovenije*, Ljubljana, 1977, razprave Tone Ferenc, *Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije*, 110—137; Branko Babič, *Vstaja v Trstu (april—maj 1945)*, 175—185; Dušan Biber, *Mednarodni položaj Jugoslavije v zadnjem letu druge svetovne vojne*, 237—257; Fran Zwitter, *Priprave znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni*, 258—276; Giampaolo Valdevit, *Resistenza e alleati fra Italia e Jugoslavia*, *Qualestoria*, VIII, No. 1, marzo 1980, Trieste, 3—12; isti, *Un documento del Foreign Office sul confine orientale*, *Istotam*, VII, No. 2, luglio 1979, 11—23; Paolo Spriano, *Storia del Partito comunista italiano*, Vol. 5, *La Resistenza, Togliatti e il partito nuovo*, Torino, 1975; Vladimir Dedijer, *Interesne sfere*, Beograd, 1980, itd. itd. Druge tuje literature o Trstu na tem mestu ne navajam.

² Public Record Office, London (dalje PRO), FO 371/23885, R 7636/409/92. Avtor se zahvaljuje za dovoljenje uporabljati »crown copyright« dokumente iz britanskega javnega arhiva.

³ PRO, FO 371/23885, R 7710, 7834/409/92.

⁴ PRO, FO 371/23885, R 8277/409/92.

⁵ PRO, FO 371/23885, R 12116/409/92.

Tako je radio Moskva v ruščini dne 15. januarja 1940. leta poročal o predlogu, »da se ustanovi nova muslimanska država, ki bi obsegala Bosno, Hercegovino, Sandžak, Novi Pazar in Albanijo. Ta država bi bila pod protektoratom Velike Britanije.« V tej emisiji so bili poslušalci opozorjeni na govornice o obnavljanju londonskega pakta. Britanci so razpolagali s podatki, da je take govornice v Sloveniji širila nemška črna propaganda. Dr. Alojzij Kuhar, zunanje politični urednik klerikalnega dnevnika »Slovenec«, pa je lektorju za angleški jezik v Ljubljani pojasnil, da je jugoslovansko poslaništvo v Londonu poročalo v Beograd, da je italijanski ambasador predlagal britanski vladi, naj bi Italija kot »nagrado za svojo nevtralnost v vojni dobila Dalmacijo, črno goro in Slovenijo.«⁶

Zanimivo je, da je kraljevska jugoslovanska vlada še pred vzpostavitvijo diplomatskih odnosov s Sovjetsko zvezo preko diplomatskih kanalov v Ankari svetovala sovjetski vladi, naj umiri delovanje Kominterne in komunistov v Jugoslaviji, da Italija ne bi mogla izrabiti teh dejavnosti kot izgovor za intervencijo v Jugoslaviji.⁷ Kaže, da ta prizadevanja kraljevske vlade niso ostala brez odmeva. Tako je na primer eksekutivni komite Kominterne na svoji seji dne 15. septembra 1940. leta negativno ocenil akcijsko parolo Komunistične partije Jugoslavije o rušenju jugoslovanske vlade, ker bi to »akcijsko parolo lahko izrabile tudi tuje imperialistične sile kot povod za vmešavanje v notranje zadeve Jugoslavije, da bi se pred buržoazijo pojavile kot rešiteljice pred boljševizmom.«⁸

Britanski poslanik v Beogradu Ronald Campbell je bil pooblaščen, da kar najbolj odločno zanika takšne govornice. Vendar se dvomi še vedno niso poglobili. Nekatera britanska diplomatska poročila iz 1940. leta kažejo, da sta na pomlad 1940. leta jugoslovanski poslanik v Londonu Ivan Subbotić in pomočnik jugoslovanskega ministra zunanjih zadev Smiljanić še naprej živela v prepričanju, da se ponovno oživilja duh londonskega pakta.⁹ Britanski poslanik v Beogradu Ronald Campbell je na primer še na sam dan pristopa Jugoslavije k Trojnemu paktu dne 25. marca 1941. leta iz zanesljivih virov zvedel, da je ministrski predsednik Dragiša Cvetković direktorju »Politike« dr. Vladislavu Ribnikarju pokazal »dokumente, ki menda kažejo, da je Velika Britanija približno pred šestimi meseci bila pripravljena skleniti separaten mir z Italijo in je Italijanom ponudila dalmatinsko obalo.«¹⁰

Iz znanstvene literature že vemo, da je jugoslovanski kraljevski poslanik v Moskvi dr. Milan Gavrilović v drugi polovici januarja 1941. leta predlagal britanski vladi, naj sporoči knezu Pavlu, da ne bo sklenila separatnega miru z Italijo na osnovi »status quo« na Jadranu in da bo »priznala zahteve Jugoslavije glede istrskega polotoka vse do Gorice in italijanskih otokov ob jugoslovanski obali.«¹¹ Poslanik Ronald Campbell je komentiral dne 25. februarja 1941. leta: »V tej deželi je morda še vedno prikrita bojazen, da bi morda sklenili separaten mir z Italijo na račun Jugoslavije, in perspektiva zagotoviti si otoke ob jugoslovanski obali in istrski polotok bo nedvomno po volji tako Hrvatom kot Slovencem. Ponudba bi lahko bila tudi privlačen protiutež ponudbam, ki bi jih morda dali Nemci. [...]«¹² Ko so opravili potrebne raziskave v Balliol Collegeu v Oxfordu, so natisnili posebni vladni memorandum, takoimenovani Cabinet Paper W. P. (41) 45 z dne 1. marca 1941. leta pod naslovom »Possible Revision of Italo-Yugoslav Fron-

⁶ PRO, FO 371/24885, R 917/5/67.

⁷ Diplomatski arhiv Zveznega sekretariata zunanjih zadev, Beograd, ambasada Ankara, f. 34.

⁸ Josip Broz-Tito, *Sabrana djela*, VII, 203, Beograd, 1979.

⁹ PRO, FO 371/25032, R 2457, 5278, 5720/415/92.

¹⁰ PRO, FO 371/30213, R 3034/119/92.

¹¹ D. Šepić, n. d.; Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London, 1976, 87–88; D. Biber, *Vjesnik u srijedu*, br. 1066, 4. oktobra 1972, 34; PRO FO 371/30225, R 589/73/92; Phyllis Auty, *NIN*, 30. julija 1972.

¹² PRO, FO 371/30205, R 175/73/92.

tier in Istria« (Možna revizija italijansko-jugoslovanske meje v Istri) s priloženim zemljevidom.

»Na kratko, kaže, da so močni razlogi na etnografski osnovi za revizijo obstoječe italijansko-jugoslovanske meje v Istri.« V memorandumu je bil predlog, naj se odstopi od pravila, da se med vojno ne razpravlja o ozemeljskih spremembah in naj državni sekretar za zunanje zadeve Anthony Eden dobi pooblastilo za obvestilo jugoslovanski vladi, da je britanska vlada »voljna priznati predmet za revizijo italijansko-jugoslovanske meje v Istri.«

Velja citirati navodilo, ki je bilo dne 2. marca 1941. leta poslano Edenu v Atene:

»Zadeva je bila tu le preliminarno proučena, toda rezultat tega je, da ste pooblaščen, če mislite, da je to potrebno ali koristno, da obvestite jugoslovansko vlado, da vlada Njegovega Veličanstva s simpatijo študira predmet za revizijo, o katerem je voljna misliti, da bi ga lahko postavila in branila na mirovni konferenci.«

War Cabinet, tj. vojni kabinet ali vlada v ožji sestavi se je s to problematiko seznanil na svoji seji dne 3. marca 1941. leta. Proučil je memorandum in besedilo zgoraj omenjenega telegrama. Na seji so sklenili, »da v tem stadiju ni zaželeno v tej zadevi ukrepati dlje kot so izrazi v omenjenem telegramu.«¹³

Knez namestnik Pavle in državni sekretar za zunanje zadeve Anthony Eden se nista tajno sestala, kar je Eden zaman predlagal. Zato je bil britanski poslanik v Beogradu Ronald Campbell pooblaščen, da u s t n o prenese britanske vlade. Po uspešno opravljenem vojnem puču 27. marca 1941. leta je Foreign Office dne 2. aprila 1941. leta med drugim sporočil Edenu v Atene:

»Ni nam znano natanko, kako je g. Campbell uporabil to diskrecijsko pravico, in morda bi bilo koristno ponoviti ta zagotovila novi vladi, da jih prenese hrvatskim voditeljem. Hkrati bi to moglo imeti koristen učinek na hrvatsko javno mnenje, če bi sedaj in javno v tej deželi s simpatijo omejnili to zahtevo.«

Sir Orme Sargent je osebno napisal osnutek takega proglaša, kjer je bil tudi naslednji odstavek: »Jadran, ki je bil nekoč prizorišče spopadov med starodavnimi kralji Hrvatske in Benetkami in kasneje v vojni proti turškemu piratom, bo postal morje Jugoslavije in ne italijansko jezero, kar želi Mussolini.«¹⁴

Britanski poslanik Ronald Campbell pa je to pot bil bolj skeptičen. Dne 4. aprila 1941. leta je sporočil: »Naša pripravljenost, da na mirovni konferenci zagovarjamo zahtevo Jugoslavije glede Istre, bo verjetno bolj po volji Slovincem kot pa Hrvatom. [...] Če bo dana kaka izjava v smislu, kot je predlagana, mora biti dana na tak način, da ne bo izgledala kot poskus poriniti Hrvatsko ali Jugoslavijo v vojno.«¹⁵

Potrebno je opozoriti in poudariti, da je Anthony Eden tudi 22. marca 1941. leta sporočil poslaniku Ronaldu Campbellu, da lahko jugoslovanskim vojaškim voditeljem sporoči, »da bomo na mirovni konferenci zagovarjali jugoslovansko zahtevo glede Istre.«¹⁶ Kasneje so uradniki v Foreign Officeu zaman iskali poročilo, kako je poslanik Ronald Campbell prenesel ta jamstva.¹⁷ Kljub temu pa je le ostala pismena sled natanko v smislu direktiv Edenu v spremnem pismu z dne 17. marca 1941. leta, ko je poslanik poslal s kurirjem v London memorandum prof. dr. Lava Čermelja iz Ljubljane:

¹³ PRO, FO 371/30240, R 1949/560/92.

¹⁴ PRO, FO 371/30208, R 3494/72/92; FO 371/30225, R 3377/297/92.

¹⁵ PRO, FO 371/30208, R 3494/73/92.

¹⁶ PRO, FO 371/30253, R 2872/2706/92.

¹⁷ PRO, FO 371/37638 A, R 6770/2191/92, beležka P. M. Rosea, 5/8/1943.

»Glede na jamstvo, ki [...] sem ga natančno posredoval knezu namestniku, da Vlada Njegovega Veličanstva s simpatijo študira predmet za revizijo italijansko-jugoslovanske meje v Istri, o katerem je voljna misliti, da bi ga lahko postavila in branila na mirovni konferenci. [...]«¹⁸ Kasneje je poslanik Ronald Campbell o tem še osebno pripovedoval načelniku južnega oddelka v Foreign Officeu g. Philippu Nicholisu. Ta je dne 2. julija 1941. leta zapisal: »...edini odgovor, ki ga je dobil od kneza Pavla, je bil nekam bolesten nasme, Sir R. Campbell mi prav tako pove, da je pooblastil letalskega atašeja, da to zadevo omeni generalu Simoviću, vendar ne misli, da je on slednjič to storil. G. Tupanjanin, voditelj srbske zemljičarske stranke, je bil verjetno tudi seznanjen z našim jamstvom.«¹⁹

Zato je g. P. M. Rose v svoji beležki zapisal: »Kljub intenzivnemu iskanju nismo našli nobenega drugega dokumenta o tem jamstvu. Jasno pa je vsekakor, da je jamstvo bilo dano in da se mu ne moremo izogniti.«

Iz dosegljivih virov je moč sklepati, da je britanska vlada, ponovila to svoje jamstvo Simovićevi vladi, vendar šele v Londonu, kot vse kaže v pogovoru med Sir Alexandrom Cadoganom in jugoslovanskim poslanikom Ivanom Subotičem dne 16. julija 1941. leta.²⁰

V dolgem memorandumu z dne 5. februarja 1941. leta pod naslovom »Jugoslovanske zahteve za nekatera italijanska ozemlja«, napisanem v Balliol Collegeu v Oxfordu, je med drugim rečeno: »Predlaga se (na podlagi splošnega načela, manj ko je sprememb meje, manj je človeške bede), naj bi Trst ostal italijanski. [...] V celoti kaže, da je bolje pustiti Gorico Italiji.« Slednjič je bil naknadno dopisan še naslednji odstavek:

»Če bi na osnovi narodnosti prišlo do kakršnekoli revizije italijansko-jugoslovanske meje, bi pravičnost, zdi se, zahtevala, da se podobne revizije napravijo na primer na madžarskih in albanskih mejah v škodo Jugoslavije.«²¹

Čeprav ni na voljo virov, ki bi to potrjevali, lahko s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da so dr. Miha Krek in drugi predstavniki slovenske klerikalne stranke v smislu zahtev, navedenih v »Spomenici o slovenskih ozemeljskih zahtevah v času vzpostavitve novih meja jugoslovanske države«²² z dne 1. maja 1941. leta, vplivali na formulacije v govoru predsednika kraljevske begunske vlade armijskega generala Dušana Simovića na dan 27. junija 1941. leta v srbsko-hrvatski oddaji britanske radijske družbe BBC.

Simovićeve govor, ki je trajal celih petdeset minut, je vseboval tudi odstavek, ki mu v Foreign Officeu ob analizi še pred samo oddajo ni nihče posvetil nobene pozornosti:

»Zato so vsi Jugoslovani trdno prepričani, da mora zmaga zahodnih demokracij hkrati biti dan vstajenja njihove svobodne in nedeljive države. Še več: ta zmaga bo prav tako pomenila svobodo za Slovence na Koroškem, za Hrvate na Gradiščanskem, za Srbe in Hrvate na Madžarskem. Z zmago velikih demokracij bodo vse tiste pokrajine, kjer žive Jugoslovani, združene z materjo domovino, namreč Istra, Trst, Gorica, Zadar in druga jugoslovanska narodna ozemlja.«²³

Sledila so znana javna reagiranja italijanskih antifašistov v Združenih državah Amerike, med njimi so bili zlasti grof Carlo Sforza, Gaetano Salvemini in drugi, o čemer je že pisal prof. dr. Dragovan Šepić.²⁴ Grof Sforza je menil, da je dovoljenje za objavo te zahteve »neprecenljiva pomoč Mussoliniju« in da Simovićeve poslanica »resno ovira vse tiste, ki skušajo zdru-

¹⁸ PRO, FO 371/30277, R 3921/3921/92.

¹⁹ PRO, FO 371/37638 A, R 9336/2191/92.

²⁰ kot op. 17.

²¹ PRO, FO 371/30240, R 960/960/92.

²² PRO, FO 371/30240, R 7539/960/92. Foreign Office je to spomenico dobil šele 8. avgusta 1941. leta.

²³ PRO, FO 371/30210, R 6732/73/92; prim. D. Šepić, n. d., 60.

²⁴ D. Šepić, n. d., 60.

žiti italijansko ameriško mnenje in italijanske ameriške časopise v skupno fronto za obrambo Amerike«. Anthony Eden je že 4. julija 1941. leta obvestil britanskega ambasadorja v Washingtonu viscounta Halifaxa, da ne namerava dati »nobenega uradnega demantija« in sporočil tudi naslednje: »O zadevi nismo podrobno razpravljali z jugoslovansko vlado in zlasti ni bil Trst nikdar omenjen, niti ni sploh kdaj o tem Vlada Njegovega Veličanstva premišljevala.«

Vendar je ambasador Halifax vztrajal pri svojem priporočilu, naj se izda uradni demanti in je v svojem telegramu z dne 7. julija 1941. leta zapisal: »Vprašanje je pomembno ne samo zaradi svojega učinka na Italijane v Ameriki, marveč tudi zaradi njegove reakcije na ameriško občinstvo na sploh, ki ima, kot Vam je znano, globoko zakoreninjena sumničenja v vse, kar je v naravi tajnih pogodb.«²⁵

Ameriški predsednik Franklin Delano Roosevelt je v tem položaju še osebno pisal britanskemu ministrskemu predsedniku Winstonu Churchill. V njegovi poslanici z dne 14. julija 1941. leta beremo:

»Vem, da ne boste imeli ničesar proti, če omenim zadevo, ki nikakor ni resna v tem času, ki pa bi kasneje lahko tu izzvala neprijetne reperkusije. Gre za govorice, ki so seveda nič več in nič manj kot zgolj govorice o kupčijah in pogodbah, ki naj bi jih, kot zatrjujejo, britanska vlada sklenila z nekaterimi okupiranimi nacijami. Tako na primer bedasta zgodba, da ste Vi obljubili obnoviti Jugoslavijo, kot je poprej obstojala, in druga zgodba, da ste Trst obljubili Jugoslaviji. [...] Zdi se mi, da je za naju oba še pre zgodaj, da bi sprejela kakršnokoli obveznost iz preprostega razloga, ker tako Britanija kot Združene države žele zagotoviti bodoči mir z razorožitvijo vseh povzročiteljev nemirov, in drugič zaradi premišljevanja o ponovni oživitvi majhnih držav v interesu harmonije, celo če bi se to doseglo z metodami plebiscita. [...] Na primer, nihče od naju ne ve v tem času, če ni priporočljivo in v interesu mirnih pogojev Hrvate držati v stran od Srbov in obratno.«²⁶

Nadaljnje zapetljaje okrog tega incidenta, ki so v literaturi že znani iz omenjene razprave prof. dr. Dragovana Šepića, bomo sedaj pustili ob strani. Pozornost vzbuja dejstvo, da je ameriški predsednik F. D. Roosevelt ne samo odklanjal kakršnekoli obveznosti glede povojnih ozemeljskih sprememb, marveč je tedaj celo dvomil, če je sploh smotrno obnoviti jugoslovansko državo. V britanskih dokumentih lahko sledimo takšni Rooseveltovi skepsi vse do 1944. leta.²⁷

Ko je Anthony Eden sredi decembra 1941. leta obiskal Moskvo, mu je Stalin dne 16. decembra 1941. leta ob načrtu tajne pogodbe med Veliko Britanijo in Sovjetsko zvezo predlagal: »Jugoslavija naj bi bila obnovljena in naj bi se razširila na račun Italije, namreč kar se tiče otokov in nekaterih mest na obali.« Vendar je Anthony Eden pri tem vprašanju in sicer nasploh ostal skrajno rezerviran. Ko je Stalin dne 18. decembra 1941. leta spet načel vprašanje jugoslovanskih meja, je Eden dejal: »Če bi od mene zahtevali, naj dam svoj podpis za dokončno mejo katerekoli dežele, na primer Grčije

²⁵ PRO, FO 371/30210, R 7267/73/92.

²⁶ Roosevelt and Churchill. Their Secret Wartime Correspondence. Edited by Francis L. Loewenheim, Harold D. Langley, Manfred Jonas, London, 1975, dokument št. 66, str. 149–151. Vladimir Dedijer, n. d., 218–219, izpušča prva dva zgoraj navedena stavka, delno citira tretji, in to Rooseveltovo brzojavko smatra za vir prve roke in dokaz za svojo kategorično trditev, da je britanska vlada 1941. leta Trst res obljubila Jugoslaviji. Neimenovanim jugoslovanskim piscem, zlasti v Sloveniji, očita, da so nasledil očitnim manipulacijam prav tako neimenovanih britanskih piscev, sodelavcev britanske obveščevalne službe. Akademik Dedijer deli vsem lekcije iz heuristike in kritike virov ter trdi, da je potrebno dokumente iz britanskih arhivov o dejavnosti britanske vlade primerjati tudi z dokumenti v drugih, t. j. v ameriških arhivih.

²⁷ Roosevelt and Churchill. Dokument št. 364: »Osebnost bi imel rajši Jugoslavijo, toda tri posebne države s tremi posebnimi vladami v balkanski konfederaciji bi mogle rešiti mnoge probleme« (str. 498); PRO, FO 371/37638 A, R 2613/2191/92, Eden Churchill 16. marca 1943: »Nato sva prišla na Balkan in predsednik se je spet vrnil k svoji koncepciji kraljevine Srbije, ločene od Hrvatske in Slovenije [...]. Predsednik je spet govoril o plebiscitih.«

ali Jugoslavije ali celo same Velike Britanije, bi moral to odkloniti na enak način.« Pri tem je Anthony Eden omenil obveznosti, sprejete nasproti predsedniku Rooseveltu.²⁸

Stališča narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji glede meja so v glavnih črtah že več ali manj znana iz obstoječe znanstvene literature. Manj pa je bilo doslej storjenega, da bi se ugotovila stališča, ki jih je glede tega zavzemala kraljevska jugoslovanska begunska vlada.

Tako je na primer dr. Miha Krek v začetku septembra 1941. leta obiskal g. Lea Amerya in se zavzel za združeno Slovenijo, skupaj s Trstom. »Res ne vidim nobenega razloga, zakaj bi kakorkoli upoštevali čustva Italije v tej zadevi [...] in prav tako bi bilo dobro tudi v bodoče, če bi celoten vzhodni Jadran bil izven njenih rok,« je Leo Amery pisal Edenu dne 5. septembra 1941. leta. Dobil pa je Edenov odgovor: »Trst v naših jamstvih ni bil omejen, niti je o tem kdajkoli premišljala Vlada Njegovega Veličanstva.«²⁹

Dr. Alojzij Kuhar, bivši zunanjepolitični urednik »Slovenca«, je dne 31. julija 1941. leta pisal s Trinidada monsignorju Antonu Zakrajšku v New York: »Temu pismu prilagam našo slovensko spomenico, ki navaja naše glavne narodne zahteve. Odmev, ki mora priti v Belo hišo iz našega slovenskega tiska in naših slovenskih zborovanj, mora biti nenehno ponavljjanje te naše glavne zahteve: končna in dokončna združitev slovenskega ozemlja, ne glede na to, kakšna bo nova demokratična ureditev v Evropi.«³⁰

Pri preučevanju zgodovine izseljencev v Združenih državah Amerike bo vsekakor potrebno posvetiti posebno pozornost tudi vprašanju, kakšna so bila stališča izseljeniških organizacij do vprašanja meja Jugoslavije. Tako je na primer kasnejši član ameriškega kongresa John Blatnik, v letih 1944 in 1945 vodja ameriške vojne misije v Sloveniji pri Glavnem štabu NOV in POS, dne 10. maja 1942. leta ob obisku Franca Snoja, ministra begunske kraljeve vlade, v pismu, naslovljenem na poslanika Konstantina Fotića, med drugim zapisal:

»Prav tako upamo in verujemo, da bodo meje nove Jugoslavije, ko bodo določene, vključevale vso zemljo in ozemlja, ki jih zasedajo in naseljujejo Srbi, Hrvati in Slovenci, vključno tudi tista, ki so bila nepravilno in nepošteno dodeljena Italiji, Madžarski in nemški Avstriji po prvi svetovni vojni.«³¹

Dr. Miha Krek si je večkrat, vendar brez uspeha prizadeval, da bi se britanska, ameriška in sovjetska vlada javno ogradile od londonskega pakta iz 1915. leta in da bi Britanci podprli vsaj nekatere slovenske ozemeljske zahteve. Tako je na primer dne 17. septembra 1942. leta to predlagal Leu Ameryju,³² nekaj dni poprej pa britanskemu ambasadorju pri kraljevski begunski vladi Georgesu Rendelu.³³ Ambasador Rendel je v pismu Douglasu Howardu, načelniku južnega oddelka v Foreign Officeu, dne 12. marca 1942. leta med drugim zapisal: »Po vsem sodeč, sistematično uničevanje Slovencev stalno napreduje in če se bo vojna nadaljevala še dve ali tri leta, morda ob sklepanju miru sploh ne bo več nobenih Slovencev, ki bi jim dodelili kako posebno področje.«³⁴

Foreign Research and Press Service (zunanje raziskave in tiskovna služba) Balliol College v Oxfordu je v svojem memorandumu z dne 8. aprila 1942. leta že predlagal kot »izjemno rešitev vzpostavitev 'tržaškega ozemlja' pod neposrednim mednarodnim nadzorstvom.«³⁵ Ta kot druge podobne al-

²⁸ PRO, PREM 3/394/3, W. P. (42) 8.

²⁹ PRO, FO 371/30219, R 8287/162/92.

³⁰ PRO, FO 371/30219, R 8517/162/92.

³¹ Arhiv Jugoslavije, 103-44-217.

³² PRO, FO 371/33470, R 6386/178/92.

³³ PRO, FO 371/33470, R 5976/778/92.

³⁴ PRO, FO 371/33446, R 1764/35/92.

³⁵ PRO, FO 371/33446, R 3428/35/92, R 3509/35/92.

ternative so bile podrobno proučevane v posebnem referatu »Problem Trsta«, ki ga je pripravil Research Department Foreign Officea (raziskovalni oddelek zunanjega ministrstva).³⁶

Dr. Momčilo Ninčič, zunanji minister begunske kraljevske vlade, je že dne 27. oktobra 1942. leta najavil, »da razmišlja o predložitvi spomenice o vprašanju slovenskih in hrvatskih ozemeljskih zahtev proti Italiji in Nemčiji«, da pa ne namerava »postaviti nobenih srbskih ozemeljskih zahtev«.³⁷ Slednjič se je vsa ta dejavnost omejila na aide-memoire z dne 19. novembra 1942. leta in izražanje nade, »da bodo v primeru takih pogajanj z Italijo interesi Jugoslavije zaščiteni in da nasproti Italiji ne bodo sprejete obveznosti, ki bi končno prejudicirale uresničitev jugoslovanskih ozemeljskih pravic, zasnovanih na načelu samoodločbe narodov, ki ga vsebuje tudi atlantska listina«.

Sir Orme Sargent, stalni državni podsekretar v Foreign Officeu, je pojasnil odpravniku poslov jugoslovanske ambasade v Londonu Milanoviću, »da je še vedno naša politika, ne razpravljati ali sprejemati obveznosti med vojno o kakršnemkoli ozemeljskem vprašanju, [...] da ni nobene nevarnosti, da bi na mirovni konferenci interese naših sovražnikov prej upoštevali kot pa interese naših zaveznikov«.³⁸ Državni sekretar za zunanje zadeve Anthony Eden res ni v začetku 1943. leta privolil v zahteve odposlancev maršala Badoglija, naj bi Velika Britanija ob tajnih pogajanjih o premirju z Italijo jamčila njene meje.³⁹

Ko so se notranji spori v jugoslovanski begunski vladi zaostri, je dr. Miha Krek s svojimi somišljeniki začel dvomiti, če bo Jugoslavijo sploh mogoče obnoviti. Predsedniki vlad dežel Commonwealtha so bili v začetku marca 1943. leta obveščeni, »da bi v primeru razpada Jugoslavije Slovenija morda tvorila enoto nove politično-gospodarske skupine, zasnovane na pristaniščih Trsta in Reke z neke vrste svobodno gospodarsko cono, ki bi služila gornjemu Posavju, področjem na Dravi in srednji Donavi pod neke vrste evropskim mednarodnim nadzorstvom. Shema bi vključevala vrnitev slovenskih okrožij v Italiji in na Koroškem v Sloveniji, morda pa tudi celotno Istro«. Vendar pa je ambasador Georges Rendel svetoval dr. Mihi Kreku, naj se ne ukvarja več s tako zamislijo.⁴⁰

Dr. Miha Krek je potem že 28. maja 1943. leta predlagal besedilo note, ki naj bi jo po njegovem mnenju jugoslovanska kraljevska vlada poslala zavezniškim vladam.⁴¹ Toda odpravnik poslov jugoslovanske ambasade v Londonu je to noto izročil Foreign Officeu šele 23. julija 1943. leta, 26. julija 1943. leta pa ameriškemu in sovjetskemu ambasadorju v Londonu.⁴² V noti je bila zahteva, naj se pri sklepanju premirja z Italijo vnese določilo, »ki bo poskrbelo za takojšnjo evakuacijo vseh italijanskih vojaških in civilnih oblasti z vseh ozemelj vzhodno od predlagane mejne črte in da bodo ta brez odlašanja izročena jugoslovanskim, ali v primeru njihove odsotnosti, začasno zavezniškim oblastem«. Dr. Miha Krek je pred tem brez posebnega uspeha prepričeval britanskega ambasadorja Rendela, naj bi Britanci odobrili dodelitev Trsta in Reke Sloveniji, da bi tako oslabil partizansko propagando v Sloveniji, češ da samo Rusija podpira slovenske ozemeljske zahteve.⁴³

Navodila, poslana zavezniški vojni misiji »Crayon« pri štabu IX. korpusa v Slovenskem Primorju dne 24. oktobra 1943. leta, so bila jasna in

³⁶ PRO, FO 371/37276, R 13597/362/22/1943.

³⁷ PRO, FO 371/33446, R 7232/35/92.

³⁸ PRO, FO 371/33446, R 7984/35/92.

³⁹ PRO, PREM 3/249/9.

⁴⁰ FO 371/37638 A, R 2612/2191/92; FO 371/37630, R 2038/246/92.

⁴¹ Arhiv Jugoslavije, 103-3-33.

⁴² PRO, FO 371/37638 A, R 6770/2191/92; Foreign Relations of the United States (dalje FRUS), 1943, II, 1018-1020.

⁴³ PRO, FO 371/37632, R 6549/546/92; FO 371/37638 A, R 2612/2190/92.

nedvoumna: »Vlada Njegovega Veličanstva ne bo sprejela nobenih obveznosti glede meja [...]. Izogibajte se vsem razpravam o tem predmetu in pojasnite, da se ukvarjate le z vojaškimi zadevami. Obžalujemo, ker vam ne moremo dati nobenih drugih napotkov.«⁴⁴

Ko sta se maršal Tito in britanski ministrski predsednik Winston Churchill srečala v dneh 12. in 13. avgusta 1944. leta v Caserti oziroma pri Neaplju, sta razpravljala tudi o vprašanju zavezniškega izkrcavanja v Istri. To je več ali manj znano iz obstoječe znanstvene literature.⁴⁵ Po tem sestanku sta se prav okrog vprašanja izkrcanja v Istri začeli razhajati britanska in ameriška politika. Na sestanku v britanski ambasadi v Rimu dne 21. avgusta 1944. leta je o Winstonu Churchillu med drugim zapisano: »Upa, da bo armada nadaljevala svoje operacije proti Trstu in v Istro, potem ko se bo prebila skozi položaje na Apeninih in dosegla Pad. Opozoril je, da je predsednik [Roosevelt] v Teheranu pokazal zanimanje, in upal je, da mu bo uspelo oživeti to zanimanje. Do skrajnosti nasprotuje predlogu, naj bi se armada generala Alexandra premaknila proti zahodu [...]. Pripravljen se je lotiti tudi skrajnih ukrepov, da bi zagotovil, da operacije te velike armade ne bi bile prizadete. Če bi prišlo do skrajnega in če bi Amerikanci vztrajali pri svoji želji, da umaknejo svoje čete iz Italije v Francijo, bi bil pripravljen razcepiti poveljstvo [...]. Udarec skozi ljubljanska vrata s ciljem proti Dunaju bi bil izredne vrednosti v teh okoliščinah.«⁴⁶

V Churchillovem telegramu z dne 28. avgusta 1944. leta predsedniku Rooseveltu, ki v korespondenci Roosevelt—Churchill ni objavljen, so te misli izražene v blažji obliki. Na koncu telegrama je rečeno:

»Nikoli nisem pozabil, kaj ste mi v Teheranu govorili o Istri in prepričan sem, da bi prihod mogočne armade v Trst in Istro v štirih ali petih tednih imel ne samo čisto vojaške učinke. Titovi ljudje nas bodo pričakovali v Istri. Ne morem si predstavljati, kakšen bo potem položaj Madžarske, vendar bomo vsekakor v stanju, da docela izkoristimo sleherno veliko novo situacijo.«⁴⁷

Toda dne 13. septembra 1944. leta je Winston Churchill s konference v Quebecku sporočil vojnemu kabinetu: »Imeli bomo na voljo vse ladje za izkrcavanje na Sredozemlju za uporabo na severnem Jadranu za vse amfibijske načrte, ki bi jih lahko napravili glede Istre, Trsta itd.«⁴⁸ Toda, kot je znano, operacija Gelignite o izkrcanju v Istri ni bila nikdar uresničena, pretežno zaradi vojaško-strateških razlogov.

Nesporazumi in spori okrog vprašanja Julijske krajine in Trsta so bili tudi med komunističnima partijama Jugoslavije in Italije. Iz objavljenih dokumentov je razvidno, da so ta trenja obstajala že na pomlad 1942. leta. Edvard Kardelj je zato predlagal Titu, naj od Kominterne zahteva mandat in naj nadzoruje delo funkcionarja KP Italije Quinta, t. j. Umberta Massole, ter razžene malomeščansčino. Tito je dne 1. avgusta 1942. leta obvestil Edvarda Kardelja, da je Kominternina odobrila delo KPJ v Istri in ji dala nalogo, naj nadzoruje KP Italije; funkcionarji komunistične partije Italije so morali obveščati Kominterno preko kanalov komunistične partije Jugoslavije.⁴⁹ To je veljalo tudi za poročila, ki jih je Quinto pošiljal »direktorju«, t. j. šefu sovjetske vojno obveščevalne službe v četrtem oddelku generalštaba Rdeče armade.⁵⁰ Toda nesporazumi še niso prenehali.⁵¹ Edvard Kar-

⁴⁴ PRO, WO 202/145.

⁴⁵ L. Woodward, n. d., III, 341–343, itd.

⁴⁶ PRO, PREM 3/275/1.

⁴⁷ prav tam.

⁴⁸ PRO, PREM 3/275/2.

⁴⁹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, II, 4, št. 60, 137; II, 5, št. 62, 163.

⁵⁰ Arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije, Beograd, CK KPJ 1943/206.

⁵¹ Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana, 1963, 14, 24, 35, 240, 241, 243, 311, 377, 392, 427, 460, 470, 478, 527, 559, 566, 569.

delj je na pomlad 1944. leta upal, da bo novi predstavnik KPI Vincenzo Bianchi, znan pod ilegalnim imenom Vittorio, »korigiral neumnosti Quinta«. ⁵²

Ob svojem obisku v Moskvi je maršal Tito dne 5. oktobra 1944. leta brzojavil Aleksandru Rankoviću, naj se Edvard Kardelj in Milovan Đilas ob svoji vrnitvi iz Hrvaške v Italiji tajno sestaneta s Palmirom Togliattijem, generalnim sekretarjem komunistične partije Italije. ⁵³ Dne 19. oktobra 1944. leta je Edvard Kardelj iz Barija poslal pismo v Slovenijo. Sporočil je, da se je Palmiro Togliatti v štiriurnem pogovoru povsem strinjal z vsebino pisma, ki ga je Kardelj poslal Vittoriju. Brez razpravljanja je privolil, da Trst pripade Jugoslaviji, svetoval pa je, naj se Italijanom zajamčijo vse pravice narodnostne manjšine. ⁵⁴ Zanimivo in značilno je, da Edvard Kardelj v svojih, po smrti objavljenih spominih sploh ne omenja te glavne teme svojega pogovora s Togliattijem, niti ne Milovana Đilasa. ⁵⁵ Številni nesporazumi se tudi po tem pogovoru voditeljev obeh partij niso polegli. Zahtevana je bila celo arbitraža uradno že preminule Kominterne. ⁵⁶ Doslej dosegljive slovenske dokumente v zvezi s temi nesporazumi je povzel že prof. dr. Metod Mikuž. ⁵⁷

V tem kontekstu je zanimivo, da je Winston Churchill že dne 11. marca 1945. leta razvil misel, da velja podpreti Italijo in na Titovih zahtevah razbiti komunistično partijo Italije vse do korenin. To misel je ponovil tudi dne 18. aprila 1945. leta in menil, da bo novi predsednik ZDA Truman, zainteresiran za glasove volivcev italijanskega porekla, vsekakor podprl tako politiko. »V našem interesu je, da kolikor le mogoče preprečimo rusko poplavo Srednje in Zahodne Evrope.« ⁵⁸

Anthony Eden si nikakor ni želel oboroženega spopada s Titom in je 15. marca 1945. leta pisal Churchillu: »Predlagam, naj bi naša politika bila v tem, da sprejmemo dejstvo, da bo Tito nadzoroval večino področja in si prizadevamo doseči sporazum z ZDA in ZSSR, da se bodočnost Trsta, Gorice in Pulja pridrži za kasnejšo ureditev.« ⁵⁹

V drugi beležki z dne 17. aprila 1945. leta pa je Anthony Eden še naprej razvil Churchillovo misel: »Dolgoročno gledano bo Titovo stališče lahko pokazalo korist, če bo njegov rezultat v antagoniziranju italijanskega mnenja in s tem ustavljanju komunističnih tendenc v Italiji.« ⁶⁰

Za razliko od britanske je ameriška politika že 1944. leta, zlasti pa še 1945. leta vztrajala pri tem, da zavezniška vojaška uprava prevzame nadzorstvo in da zasede vsa ozemlja, ki so bila 1939. leta v sklopu kraljevine Italije. Edina izjema bi bil Zadar, kjer naj bi jugoslovanske vojne oblasti še naprej upravljale ozemlje, vendar le v imenu zaveznikov. Zato so ameriški diplomati dosledno odklanjali vse predloge o odločitvi začasne demarkacijske črte, imenovane Robertson-Alexandrova linija. ⁶¹

Winston Churchill je dne 27. aprila 1945. leta brzojavil predsedniku ZDA Trumanu: »Zdi se mi življenjskega pomena dobiti Trst, če to lahko storimo [...]. Posest je devet delov zakona.« ⁶² O tem so dne 30. aprila 1945. leta razpravljali v Washingtonu. Predsednik Truman je poudaril, »da mi

⁵² Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, f. 15/II/2.

⁵³ Arhiv CK SKJ, CK KPJ 1944/354.

⁵⁴ M. Mikuž, Pregled, IV, 179—180.

⁵⁵ Edvard Kardelj, Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944—1957, Ljubljana, 1980, 47—49; prim. P. Spriano, n. d., 433—439.

⁵⁶ P. Spriano, n. d., 434; M. Mikuž, Pregled, V, 90—91, IV, 402, 415, 416, 431, 440.

⁵⁷ M. Mikuž, Pregled, IV, V. Prim. najnovejše italijansko delo, Pierluigi Pallante, Il partito comunista italiano e la questione nazionale Friuli-Venezia Giulia 1941—1945, Udine, 1980.

⁵⁸ PRO, PREM 3/495/5; FO 371/48812, R 7022/6/92.

⁵⁹ PRO, PREM 3/495/5.

⁶⁰ PRO, FO 371/48812, R 7022/6/92.

⁶¹ FRUS, 1945, IV, 1104, 1107, 1113, 1120, 1121, 1124, 1127, 1136, 1137, 1145, 1152.

⁶² FRUS, 1945, IV, 1125.

ne nameravamo, da se ameriške sile uporabijo za borbo proti jugoslovan-skim silam, niti ne želimo vmešati se v balkanska politična vprašanja.«⁶³ To stališče je bilo še istega dne sporočeno Winstonu Churchill.⁶⁴

Vršilec dolžnosti ameriškega državnega sekretarja Joseph C. Grew je v svojem memorandumu z dne 10. maja 1945. leta pisal predsedniku Trumanu tudi naslednje: »Problem je v bistvu v tem, da se odločimo, ali bomo dovolili sovjetski vladi [...], da preko svojega satelita Jugoslavije operira v sredozemskem (anglo-ameriškem) prizorišču, da vzpostavi države in meje, kakršne se zde najboljše za bodočo moč ZSSR. Jugoslovanska (ruska) okupacija Trsta, ki je življenjsko pomembno izhodišče za široka področja Srednje Evrope, bi imela izredno dalekosežne posledice preko neposredno prizadetega ozemlja.«⁶⁵

To misel je Grey še posebej poudaril istega dne na sestanku s predsednikom Trumanom, »da je nedvomno Rusija za Titovo potezo z namenom, da v bodoče uporablja Trst kot rusko пристanišče.«⁶⁶ Zato je predsednik Truman spremenil svoje stališče in je dne 11. maja 1945. leta sporočil ministrskemu predsedniku Winstonu Churchill: »[...] kot vidim, ne gre za opredelitev in sporu med Italijo in Jugoslavijo ali za vpletanje v notranjo balkansko politiko. Problem je v bistvu v tem, da se odločimo, če bosta naši dve deželi dovolili našim zaveznikom, da se angažirajo v nenadzorovanem prigrabljanju ozemlja ali taktikah, ki vse preveč spominjajo na Hitlerja in Japonsko.«⁶⁷

Vendar je bil predsednik Truman zmernejši od bojovitega Churchilla. Dne 14. maja 1945. leta je Truman sporočil Churchill: »Če Titove sile ne napadejo, je zame nemogoče, da zapletem to deželo v novo vojno.«⁶⁸ Na Churchillovo vztrajanje: »mar moramo čakati, dokler ne začno streljati, preden zahtevamo od njih, da se umaknejo za črto,«⁶⁹ je Truman dne 20. maja 1945. leta odgovoril nedvoumno: »Vendar pa dvomim, da bi sovražnosti, če bi se začele, lahko smatrali kot mejne incidente [...]. Ne smem imeti nobenih motenj, ki se jim lahko izognemo pri ponovni uporabi ameriških sil na Pacifiku.«⁷⁰

To delno in fragmentarno pripoved, ki naj predvsem vzpodbudi razpravo, bi lahko končali s citatom iz prvega govora tovariša Tita v osvobojeni Ljubljani dne 26. maja 1945. leta.⁷¹ Ta govor je, kot nam je sedaj znano, izzval hudo reagiranje Stalina oz. Sovjetske zveze zaradi omenjanja interesnih sfer. Ta poanta pa v tedanjih diplomatskih poročilih, vsaj pri Britancih, sploh ni bila zapažena. Kasnejša verzija v zborniku Titovih govorov in člankov je bila zaradi te sovjetske kritike spremenjena, t. j. deloma opuščena, deloma znatno milejša.⁷²

Maršal Tito je v Ljubljani med drugim izjavil:

»Dejali so, da je ta vojna pravična vojna in mi smo jo kot tako tudi smatrali. Zahtevamo pa tudi pravičen zaključek, zahtevamo, da bo vsak gospodar na svojem. Nočemo plačevati tujih računov. Nočemo biti drobiž za podkupovanje. Nočemo, da nas mečejo v neko politiko interesnih sfer. Zakaj bi se našim narodom štelo v zlo, ker želijo biti v vsakem pogledu neodvisni in nam hočejo to neodvisnost omejiti ali kratiti. Nočemo biti več od nikogar odvisni, in to ne glede na to, kar pišejo, kar govore, a piše

⁶³ FRUS, 1945, IV, 1128.

⁶⁴ FRUS, 1945, IV, 1132.

⁶⁵ FRUS, 1945, IV, 1152—1153.

⁶⁶ FRUS, 1945, IV, 1154.

⁶⁷ FRUS, 1945, IV, 1157.

⁶⁸ FRUS, 1945, IV, 1160.

⁶⁹ FRUS, 1945, IV, 1167.

⁷⁰ FRUS, 1945, IV, 1170.

⁷¹ Slovenski poročevalec, 27. maja 1945, Ljubljana.

⁷² Stephen Clissold, Yugoslavia and the Soviet Union 1933—1973, A Documentary Survey, London, New York, Toronto, 1975, 45, 165—166. Tito je v Ljubljani govoril 26. in ne 27. maja 1945. Prim. poročilo britanske ambasade v Beogradu o tem Titovem govoru, PRO FO 371/48827, R 9273/24/92.

se mnogo, piše se grdo, piše se nepravilno, piše se nedostojno za tiste ljudi, ki žive v zavezniških državah. Krivica se dela s takšnim pisanjem naši izmučeni domovini. Ni tukaj samo Tito, tu je Jugoslavija, tu je Slovenija, tu je Hrvatska, Srbija, Makedonija, Bosna, Hercegovina in Črna gora, tu so narodi, ki so dali milijon in sedemsto tisoč žrtev v tej vojni.»

Summary

BRITISH AND AMERICAN POLICIES CONCERNING THE ITALIAN-YUGOSLAV FRONTIER DURING THE WORLD WAR II

Dušan Biber

This paper was written for the first round-table of the American and Yugoslav historians, held at Plitvice, August 4—6, 1980. The author deals with the then (in literature) still unknown aspects of, and differences between, British and American policies concerning the western frontier of Yugoslavia. Leading Yugoslav politicians and statesmen were even during the WW II strongly impressed by the London Pact of 1915. They were afraid that the spirit of this Pact could still prevail, and that Italy, as a reward for its neutrality or for its later withdrawal from the war would implement it. The Cvetković government even asked the Soviet government (not in vain) to »curb« the activity of the Yugoslav communists, so that Italy could not intervene in Yugoslavia pretending to defend the country from the bolshevism.

In order to influence the Croats the British government, without any details, in March 1941 verbally informed Prince Paul that they would be prepared to advocate at the peace conference a revision of the Yugoslav-Italian frontier in favour of Yugoslavia. President Dušan Simović speaking on the BBC on June 27, 1941, stated that after the war Zadar, Istria, Gorizia and Trieste would be annexed to Yugoslavia. The Italian antifascists in the USA protested bitterly and Roosevelt intervened with Churchill. According to the American President it was too soon to accept any engagement concerning the new frontiers. Already in December 1941, Stalin also recommended the restoration of Yugoslavia and revision of the Yugoslav-Italian frontier.

The Yugoslav royal exile government endeavoured in vain to persuade the Allies to dissociate themselves from the London Pact of 1915 and support openly Yugoslav demands for revision of the western Yugoslav frontier. The Yugoslav authorities should administer those territories after the surrender of Italy.

Unlike the Americans, Winston Churchill proposed the Allied-landing in Istria. He was for a while prepared even to split the joint Allied HQ if the USA would insist on the removal of a part of the Alexander's army from Italy to France. Misunderstandings between the Communist Parties of Yugoslavia and Italy concerning the Julian March didn't stop even after the agreement in principle between Togliatti and Kardelj in October 1944. Both had agreed that Trieste would belong to Yugoslavia, whereas the Italian population should obtain full rights as a national minority. Winston Churchill hoped that Tito's demands for Trieste would split the Communist Party of Italy up to the roots. Eden wanted to avoid an armed confrontation with Tito respectively with Yugoslavia. He proposed a demarcation line, more or less identical with the later Morgan's line. The USA insisted on the occupation by the Allies of the whole disputed territory. Churchill was uncompromising in his demands, whereas Truman wished to avoid the confrontation and wanted to send the American troops to the Pacific at the earliest date.

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo že osemindvajseto leto izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu njenega uredništva in uprave ali na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo na istem mestu — 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 250 dinarjev, za posmeznike 160 dinarjev, posamezna številka stane 100 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 6/1958 do 23/1975 po 50 din, letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

— Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;

— Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;

— Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;

— Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MEŠTNE HIŠE (1958). 128 strani. Cena: 20 dinarjev;

— Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.

GORISKI LETNIK — ZBORNIK GORIŠKEGA MUZEJA

Goriški muzej (Nova Gorica) je začel leta 1974 izdajati svojo redno letno publikacijo z naslovom »Goriški letnik«. Doslej je izšlo sedem števil. Zbornik prinaša znanstvene in poljudno-znanstvene prispevke predvsem s področja arheologije, etnologije, zgodovine, zgodovine umetnosti, literarne zgodovine; prispevki so vezani prvenstveno na prostor severne Primorske ter sosednje Furlanije. Tako sodelujejo v zborniku tudi tuji pisci z obmejnih področij. »Goriški letnik« želi biti tudi revija, ki naj ustvari dialog na znanstveni ravni ob naši zahodni meji. K temu naj poleg objav znanstvenih člankov pripomorejo tudi ocene in poročila o različnih periodičnih publikacijah, ki izhajajo v deželi Furlaniji-Juljski krajini.

»Goriški letnik« lahko naročite pri Goriškem muzeju, Grajska 1, YU-65001 Nova Gorica.

Mitja Saje

ZAMETKI KAPITALIZMA V TRADICIONALNI KITAJSKI DRUŽBI

Kitajsko zgodovinpisje in vprašanje zametkov kapitalizma

Vprašanje obstoja zametkov kapitalistične proizvodnje v kitajski tradicionalni družbi je za kitajsko zgodovinpisje relativno novo in so se z njim pričeli ukvarjati šele sredi petdesetih let, potem ko so to idejo sprožile diskusije in raziskave družbenega ozadja najbolj znanega romana iz zgodnjega obdobja dinastije Qing¹: Hong lou meng ali v prevodu »Sanje v rdeči sobi«. Ko je bila v razpravah o tem romanu nakazana ideja, da so se že v kitajski tradicionalni družbi pred Opijsko vojno 1840 pojavili zametki kapitalistične proizvodnje, je vprašanje hitro pritegnilo pozornost številnih znanih kitajskih zgodovinarjev in »zametki kapitalizma v tradicionalni Kitajski« so kmalu postali ena od štirih najpomembnejših tem, s katerimi se ukvarjajo sodobni kitajski zgodovinarji.²

Pomen vprašanja zametkov kapitalizma na Kitajskem pred Opijsko vojno je predvsem v tem, da nakazuje možnost avtohtonega razvoja kapitalistične proizvodnje in s tem prehoda tradicionalne kitajske agrarne družbe na pot industrializacije. Do nedavnega je namreč veljala splošno sprejeta teorija, ki so jo predvsem razvili in zagovarjali zahodni sinologi, da je modernizacija Kitajske in uvajanje kapitalistične proizvodnje izključno posledica vdora zahodnih sil na Kitajsko, ki se je v večjem obsegu pričel šele po Opijski vojni.

Odkritje zametkov kapitalizma v določenih panogah proizvodnje na Kitajskem v času od 15. do srede 19. stoletja z nekaterimi znaki, ki segajo

¹ Glej razpredelnico! Kitajska imena so pisana v sistemu pin yin, razen mest: Peking, Nanking in Kanton.

PREGLED DINASTIJ OD DRUGE ZDRUŽITVE KITAJSKE LETA 581 DALJE

	Dinastija	Obdobje	Glavno mesto	
Druga združitve Kitajske Imperij obsega poleg prave Kitajske še velik del centralne Azije	Sui	581—618	Changan	
	Tang	618—907	Changan	
Imperij razpade, na severu se zvrsti pet kratkotrajnih dinastij, jug pa je razdeljen na 10 držav	Pet dinastij in deset držav	907—960		
Ponovna (tretja) združitve, ki pa prepusti del severne Kitajske nomadskim sosedom, v obdobju J. Song pa se kitajsko ozemlje še zmanjša in obsega samo južno Kitajsko	Song	Severni Song	960—1127	Kaifeng
		Južni Song	1127—1279	Hangzhou
Tuji nomadski dinastiji, ki sta sprejeli kitajsko kulturo in vladali delu severne Kitajske v obdobju Song	Liao	907—1234	Peking	
	Jin	1115—1234	Peking	
Mongolski osvajalci četrtič združijo vso Kitajsko	Yuan	1279—1368	Peking	
Kitajska dinastija vlada vsej Kitajski po izgonu Mongolov	Ming	1368—1644	Nanking, nato Peking	
Mandžurski osvajalci zavladajo Kitajski in razširijo imperij do največjega obsega	Qing	1644—1911	Peking	

² Druge pomembne teme, ki so v ospredju sodobnih kitajskih zgodovinskih raziskav, so: problem periodizacije kitajske zgodovine; karakter kmečkih uporov na Kitajskem in vpliv tujine na razvoj Kitajske.

še v mnogo bolj zgodnja obdobja vse do dinastije Tang (7. do 9. stoletje), je povzročilo precejšnje razburjenje med kitajskimi zgodovinarji. Že konec petdesetih let so se pojavile številne študije, ki na podlagi še pomanjkljivo obdelanih zgodovinskih virov preuranjeno nakazujejo in postavljajo zaključke, ki močno precenjujejo pomen zametkov kapitalizma v okvirih tedanje še vedno skoraj povsem agrarne družbe.

Glede na močan vpliv politike na zgodovino po revoluciji 1949 na Kitajskem³ je tudi vprašanje zametkov kapitalizma postalo politično orodje, s katerim so poskušali podkrepiti idejo, da bi se Kitajska tudi brez posega Zahoda razvila v moderno državo in da so vsi posegi Zahoda v dogajanja na Kitajskem predstavljali imperialistično zaroto, ki je prinesla samo škodo in trpljenje kitajskemu ljudstvu. Vprašanje je našlo svoj dogmatski okvir v izjavi Mao Zedonga v delu Kitajska revolucija in kitajska komunistična partija, kjer pravi: »Razvoj blagovne proizvodnje v kitajski fevdalni družbi je že vseboval kapitalistične zametke. Če ne bi bilo tujih kapitalističnih vplivov, bi se Kitajska tudi počasi razvila v kapitalistično družbo.«⁴ Ta politična opredelitev je botrovala, da so zgodovinarji čisto predimenzionirali pomen odkritih dejstev o zametkih kapitalizma in vedno oblikovali razlage in teorije, ki so potrjevale osnovno politično misel, kot jo je že v obdobju revolucionarne borbe nakazal predsednik Mao Ze dong.

Največja poeostavljanja in potvarjanja prikazovanja zgodovinskih dejstev so se na Kitajskem dogajala v desetletju od pričetka kulturne revolucije 1965 do padca »bande štirih« 1976. leta. V tem obdobju ne samo, da ni bilo novih zgodovinskih raziskav, ampak lahko rečemo, da je bila celotna zgodovinska znanost odrinjena iz družbenega življenja, kjer so jo nadomestile poenostavljene politične fraze in posamični zgodovinski citati, izluščeni iz zgodovinskega okvira, ki so služili kot dokumentacija za opravičevanje trenutne politične orientacije. Delo zgodovinarjev na univerzah je zastalo, v srednjih šolah je bila zgodovina v teh letih praktično ukinjena, mnogi znani zgodovinarji pa so zaradi kritik v kulturni revoluciji doživeli osebne tragedije.

Med vidnimi zgodovinarji, ki so zaradi svojega strokovnega prestiža zasedali bolj izpostavljene politične položaje, sta v tem burnem političnem obdobju doživela osebne tragedije tudi dva pionirja raziskav o zametkih kapitalistične proizvodnje na Kitajskem. Deng Tuo je bil do 1957. leta urednik dnevnika »Renmin Ribao«, potem pa namestnik vodje mestnega komiteja mesta Peking. Že sredi petdesetih let je sodeloval v raziskavah in razpravah o družbenem ozadju romana »Sanje v rdeči sobi« in bil eden prvih zgodovinarjev, ki je opozoril na obstoj zametkov kapitalistične proizvodnje. Zgodovinar Wu Han je bil pred kulturno revolucijo prav tako eden od namestnikov vodje pekinškega mestnega komiteja, njegove zgodovinske raziskave pa so predvsem obravnavale proizvodnjo v začetku dinastije Ming.

Oba navedena zgodovinarja štejemo med prve žrtve kulturne revolucije. Skupaj s še enim znanim tedanjim kitajskim družboslovcem so 1965. leta postali prve javne tarče napadov kritike kulturne revolucije, ki jim je nadela etiketo: »Protipartijska klika treh strokovnjakov«.⁵ Po ostrih javnih napadih so bili navedeni trije strokovnjaki prve pomembnejše osebnosti, ki so jih prijeli v začetku kulturne revolucije. Deng Tuo je leta 1967 naredil samomor, Wu Han pa je kasneje umrl v ječi.

Po letu 1976 je prišlo do ponovne oživitve zgodovinskih raziskovanj, ki vedno bolj težijo k objektivnosti prikazovanja podatkov in k uporabi znan-

³ Zgodovina je na Kitajskem vedno predstavljala dejavnost, ki je bila vključena v dvorne uradniške zadeve in je s tem bila praktično podaljšek centralizirane politike dvora.

⁴ Napisano v mestu Yan'an 1939 pozimi.

⁵ »San jia cun fan dang ji tuan«.

stvenih metod raziskovanja. Seveda postavlja posebno oviro uvajanju sodobnih znanstvenih metod raziskovanja desetletna prekinitev znanstvenega dela. Nekateri pomembni zgodovinarji so v tem času ostareli, ne da bi izkoristili svoja najbolj produktivna leta, po drugi strani pa še niso uspeli vzgojiti mladih generacij, ki bi bile sposobne stopiti na njihova mesta. Hkrati je še vedno opazna globoka vrzel v kitajskem spremljanju svetovnih dogajanj, ki je nastala zaradi dolgoletne izolacije, politike zapiranja vase in pretrganih možnosti komuniciranja z ostalim svetom, kar se še vedno pozna pri slabem poznavanju svetovnih jezikov in nezadostnem spremljanju svetovne literature.

Tudi obremenjenost zgodovine z dogmatičnimi političnimi stališči po spremembah 1976. leta ni minila čez noč, ampak se nekje v večji, nekje v manjši meri še vedno ohranja, predvsem ker je bil to desetletja prevladujoč način mišljenja, v katerem so zrastle in se oblikovale generacije, ki so sedaj najbolj aktivne. Samo redki so posamezniki, ki so uspeli zadržati lasten in neobremenjen pogled, vendar še vedno tudi najpogumnejši med njimi vključujejo določeno število politično propagandnih stališč in fraz, kadar pišejo članke, razprave ali knjige.

Če poskušamo oceniti uporabnost kitajskih zgodovinskih člankov, razprav in zgodovinskih študij, se lahko oslonimo predvsem na publikacije iz petdesetih in zgodnjih šestdesetih let (do leta 1965) in nato na najnovejše, ki so izšle v letu 1977 in kasneje. V teh delih so predvsem zanesljivi podatki ter navajana dejstva in citati, ki so plod resnih zgodovinskih raziskav, bolj previdni pa moramo biti pri prevzemanju stališč in ocen, ki jih avtorji navajajo v uvodnih odstavkih in zaključkih, ker so prav na teh mestih navedena mnenja najbolj pod vplivom trenutnih političnih potreb.

Vsekakor je za nadaljnje zgodovinske raziskave na Kitajskem potrebno poudariti pomen izredno bogatih primarnih zgodovinskih virov, ki so še v mnogočem neraziskani in neobdelani in večkrat tudi še nepoznani za hodnim zgodovinarjem.

Pogoji za razvoj kapitalistične proizvodnje v tradicionalni Kitajski

Kitajska je bila kakih tisoč let od osmega do osemnajstega stoletja vodilna svetovna gospodarska sila. Njena gospodarska moč je poleg obsežnega teritorija, ki ga je država obsegala, in najbolj številnega prebivalstva na svetu, temeljila predvsem na visoki produktivnosti v kmetijstvu in dobri organizaciji družbe. Prav zahvaljujoč tema dvema faktorjema, je svoj primat zadržala in celo povečala tudi v obdobju, ko so nomadi podjarmili severno Kitajsko in se je težišče gospodarske aktivnosti dokončno preselilo v južno Kitajsko, kjer je v 12. in 13. stoletju dinastija Južni Song na omenjenem teritoriju (južno od reke Yangzi), zahvaljujoč visoki produktivnosti v kmetijstvu in hitro rastočemu številu prebivalstva (naraslo je nad 100 milijonov), uspela daleč preseči skupno vrednost proizvodnje nekdanje združene Kitajske.

Obsežne spremembe v kmetijstvu, ki jih lahko imenujemo kmetijska revolucija, so potekale na Kitajskem od osmega do dvanajstega stoletja. Na severu je pšenica pričela izpodrivati proso, najpomembnejše tehnične spremembe pa so se dogajale na jugu z uvajanjem mokrih riževih polj. Mokra riževa polja so zahtevala ogromna vlaganja predvsem delovne sile, saj so morali zravnati polja, jih ograditi, skopati jarke in jih vzdrževati. Hkrati so razvili tehnike, kot so dvilžna zapornica, norla (vodno kolo s skledastimi zajemalkami) in vodne črpalke. Širila se je uporaba novih gnojil (blato in apnenec), gojenje sadik in selekcija semen, tako da je kombinacija vrst z večjim donosom, odpornostjo na sušo, ali s krajšo dobo zorenja,

omogočila dve setvi oziroma boljše izrabo lokalnih pogojev, s čimer je kmetijska produktivnost močno porasla. Zelo razvita trgovina, dobro organiziran in cenen vodni transport in širok razmah denarno-kreditnih odnosov so omogočili večjo specializacijo kmetijske proizvodnje med posameznimi regijami. Državna politika dinastije Južni Song je uradno podpirala uvajanje in širjenje novih načinov kmetovanja. Državni uradniki so imeli mandatno dobo službovanja v posameznem kraju in so tako krožili po vsej državi, pisali poročila o stanju kmetijstva in prenašali nova znanja tudi v bolj oddaljena področja. K širjenju novih tehnik in metod kmetovanja je veliko pripomogel tudi tisk, saj so tiskali priročnike za kmetovalce, opremljene s skicami novih vodnih naprav in orodij in opisi novih načinov kmetovanja v preprostem jeziku.

S tem je Kitajska postala daleč najbolj razvita agrarna država v človeški zgodovini, s čimer je kljub relativni stagnaciji v kmetijski tehnologiji od 14. stoletja dalje uspela zadržati vodilno mesto v svetovnem gospodarstvu še za nadaljnja dobra štiri stoletja. Od 14. stoletja dalje se je količina kmetijske proizvodnje na Kitajskem širila sočasno s hitro naraščajočim številom prebivalstva, vendar predvsem s krčenjem novih, tudi slabših zemljišč in s prenašanjem bolj uspešnih kmetijskih tehnik iz gospodarsko vodilnih področij v bolj zaostala področja, ne pa več toliko z uvajanjem novih tehnoloških rešitev, za katere v odsotnosti modernih znanstvenih metod v okviru tradicionalnega kmetijstva niti ni bilo več pravih možnosti. Kot navaja Mark Elvin⁶, so bili akrski donosi še vedno tradicionalnega kitajskega kmetijstva leta 1920 bistveno višji od donosov v večini evropskih držav ob začetku industrijske revolucije.

Za oceno tehnične sposobnosti Kitajske, da bi sama krenila na pot industrijske revolucije, pogledimo, kaj je ugotovil Joseph Needham⁷ v svoji enciklopedični študiji zgodovine kitajske znanosti. Poleg spiska 26 tehničnih principov, katere je Evropa prevzela od Kitajske in ki so bili na Kitajskem že dolgo znani — na primer lito železo deset stoletij prej, globinsko vrtanje in pridobivanje zemeljskega plina 11 stoletij prej, ventilator in vrtljivo sito 14 stoletij prej — navaja tudi nekaj principov, za katere je pozna srednjeveška Evropa zvedela, da so v uporabi na Kitajskem, vendar jih Zahod ni prevzel, ker še niso sodili v tedanji vzorec evropskega gospodarstva kot na primer gradnja vodotesnih prekatov v ladjedelništvu, uporaba papirnatega denarja in uporaba premoga. Nasprotno so bili v 17. stoletju ob prihodu jezuitov na Kitajsko za Kitajce novi samo naslednji evropski tehnični principi: princip vijaka, princip dvocilindrične tlačilne črpalke in princip ročilne gredi.⁸

Glede na to, da je bilo od 10. do 14. stoletja na Kitajskem obdobje bolj sistematičnih in eksperimentalnih raziskav narave s številnimi novimi tehničnimi odkritji in da je po 14. stoletju raziskovalni in ustvarjalni elan močno upadel, lahko sklepamo, da je Kitajska že do 14. stoletja razpolagala s potrebnim nivojem znanja in tehnike, ki je v Evropi omogočil začetek industrijske revolucije. V tem obdobju je Kitajska, kot trdi Mark Elvin⁹, tudi res ustvarila prvo mehanizirano industrijo na svetu. To je bil vodni stroj za predenje konoplje, ki ga je leta 1313 opisal in skiciral Wang Chen¹⁰ in za katerega pravi, da je bil takrat široko v rabi po vsej severni Kitajski.

⁶ Mark Elvin: *The Pattern of the Chinese past*, Stanford University Press 1973, str. 307.

⁷ Joseph Needham: *Science and Civilisation in China*, Vol. I, Cambridge University Press 1954, 7. poglavje.

⁸ J. Needham na tem mestu omenja tudi princip mehanične ure, vendar je v svojem raziskovalnem opusu kasneje odkril, da so Kitajci tudi mehanično uro poznali že v 11. stoletju, torej 300 let pred Evropo.

isto: (Vol. IV, part 2, Cambridge 1965, pogl. 27 j)

⁹ Mark Elvin: *The Pattern*, 13. poglavje.

¹⁰ Wang Chen: *Nong Shu* (Razprava o kmetijstvu).

Stroj je z 32 vreteni imel kapaciteto predenja 65 kg niti v 42 urah in je bil po konstrukciji izrazito podoben predilnemu stroju iz konca 17. in začetka 18. stoletja, ki ga opisuje Diderot v svoji Enciklopediji. Usodno za kitajski predilni stroj je bilo, da ni krenil na pot drobnih tehničnih izboljšav, ki bi mu povečale produktivnost in je morda prav zato počasi prišel iz rabe in končno tudi povsem izginil.

Obdobje velikih sprememb v kmetijstvu in poleta za osvajanje novih znanj in tehničnih rešitev je bilo hkrati tudi obdobje postopnega oblikovanja nacionalnega tržišča in hitre urbanizacije.

V 9. stoletju se je na Kitajskem močno povečala tržna svoboda, ki je bila do tedaj pod dinastijo Tang še vedno omejena na luksuzno blago in uradno dovoljene trge. V času zatona dinastije se je močno povečalo število neuradnih trgov in kmečko gospodarstvo se je postopoma na široko povežalo s tržnim mehanizmom, s čimer so postali vsi kmetijski proizvodi tržni in s tem tudi predmet medregionalne trgovine. Tržna miselnost je segla vse do kmečkih proizvajalcev, ki so postali bolj racionalni in prilagodljivi, tako da so marsikje pričele komercialne rastline izpodrivati riž, drugje pa so se cele regije usmerile v proizvodnjo riža za preskrbo deficitnih področij in mest. Do 13. stoletja se je postopno oblikovala cela državna hierarhija tržnih mest, ki ima za osnovo mrežo lokalnih tržnih krajev, ki so se močno približali kmečkemu proizvajalcu. Najmanjša razdalja med temi tržnimi kraji naj bi bila 7 do 13 km, da ni prišlo do prehudega rivalstva. Z razširitvijo tržnega gospodarstva so nastajale nove dejavnosti, kot skladiščenje in funkcije državnih pogajevalcev, ki so v tržnih središčih posredovali med potujočimi trgovci in trgovci na drobno. V večjih mestih so obstajale gilde in posredniki za vse vrste delovne sile, blaga in uslug, kot celo na primer neke vrste potovalne agencije.

V gospodarsko vodilnih področjih pride zlasti v 13. stoletju do pospešene urbanizacije, ki v posameznih okrajih in prefekturah doseže stopnjo 20 do 30 %. Po ocenah¹¹ na osnovi podatkov o sedmih prefekturah z več kot milijon prebivalci in 51 prefektur z nad pol milijona prebivalcev, kjer so bila večja mesta, je v mestih z nad 100.000 prebivalci živelo 6 do 7,5 milijona prebivalcev. Ta ocena ne upošteva manjših mest v ostalih 220 prefekturah z manj kot pol milijona prebivalcev, ker za te prefektуре ni še nihče proučeval podatkov o prebivalstvu. Visoko stopnjo urbanizacije nam potrjujejo tudi kitajske zdravstvene statistike, ki navajajo, da se v 13. stoletju močno poveča pogostnost epidemij in prvič se pojavijo tudi nove množične bolezni kot sta influenza in tifus. Čeprav je bila Kitajska za tedenje čase najbolj urbanizirana država na svetu, pa Kitajska mesta niso odigrala enake vloge kot evropska. Kitajska mesta so bila sicer zelo velika in bogata, vendar pa so bila samo podaljšek državne birokratske strukture in sedeži lokalnih uradnikov, ki so zagotavljali enotno tradicionalno upravo v vsej državi. Tako kitajska mesta niso razvila nobenih samostojnih funkcij, niso dobila posebnih legalnih institucij, niti razvila mentalitete meščanstva in niso postala centri neodvisnosti in politične svobode, ker je homogena imperialna struktura predstavljala preveliko oviro za tak razvoj.

Zemljiški sistem, ki je po pravilu iz pretekle dinastije Tang v teoriji še vedno slonel na sloju svobodnih kmetov kot neodvisnih davkoplačevalcev, je v obdobju povečane komercializacije pretežno prevzel obliko veleposestev, ki so bila v lasti ali upravljanju vodilnega sloja izobraženstva, s tlačansko ali poltlačansko najemno odvisnostjo kmečke delovne sile. Od 14. stoletja dalje sicer ni bilo več bistvenih sprememb v kmetijski proiz-

¹¹ Mark Elvin: The Pattern, str. 176.

vodnji pri uporabi novih tehnik, kljub temu pa so se odvijale pomembne spremembe na področju družbenih odnosov. Kmetje so često pri izogibanju državnih dajatev poiskali zaščito pri veleposestnikih, ki so jim predali svojo zemljo, in s tem prešli v novo tlačansko ali poltlačansko odvisnost. Sistem veleposestev in tlačanske odvisnosti kmetov je pričel razpadati in od sredine petnajstega stoletja dalje, zlasti pa v sedemnajstem stoletju, imajo kmečki upori v gospodarsko vodilnih regijah južne Kitajske že izrazito razreden značaj z glavno zahtevo po ukinitvi tlačanskih vezi. Po splošni razširitvi tovrstnih kmečkih uporov se je cesarska vlada zavedla nevarnosti in cesar Kang Xi je leta 1681 izdal memorandum, ki se glasi: »Od sedaj naprej, kadar veleposestniki kupujejo ali prodajajo zemljo, morajo dovoliti svojim najemnikom, da naredijo po svoji volji. Ne smejo jih prodati skupaj s svojimi polji niti prisiliti, da bi opravljali službo.«¹² V začetku 18. stoletja pa je njegov naslednik cesar Yong Zheng (1725—1735) dokončal osvobajanje s tem, da je osvobodil vse preostale dedno nasledstvene poklicne skupine, vključno tudi poltlačansko vezanost na zemljo in polsuženjsko vezanost služabnikov najbogatejših družin.

Po drugi strani je sistem veleposesti z odvisnimi najemniki oslabil tudi zaradi spremenjene strukture investiranja, ki se je vedno bolj usmerjalo v trgovino, zastavljavnice in posest mestnega zemljišča, kar so bile mnogo bolj donosne naložbe kot kmetijska zemljišča, medtem ko je zemlja predstavljala predvsem naložbo, ki je zagotavljala družbeno varnost. S tem novim vzorcem je postala finančna moč močnejši vir gospodarske moči kot lastništvo zemlje, zastavljavnice in posojanje denarja pa najpomembnejša oblika izkoriščanja kmečkega prebivalstva.

Tako spremenjen kmetijski sistem, ki se je praktično ohranil vse do revolucije, je omogočil mnogo večjo družbeno in geografsko mobilnost kitajskega prebivalstva, ki je prav v tem obdobju pričelo pospešeno naraščati. Kitajska agrarna družba je tako sicer postala ena najbolj fluidnih na svetu, vendar so jo vztrajanje v zaprtih okvirih agrarnega gospodarstva, povečani demografski pritiski, konservativnost centralizirane državne uprave in vdor Zahoda pahnil v stoletno krizo, iz katere išče pot šele po revoluciji 1949.

Kitajski pogled na vprašanje zametkov kapitalizma

Med kitajskimi zgodovinarji ni povsem enotnega mnenja, kdaj se zametki kapitalizma na Kitajskem prvič pojavijo. Tako profesor Fu Zhufu meni, da so se pojavili že v času dinastije Tang, profesor Kong Jingwei zagovarja tezo, da so se razvili za časa dinastije Song, nekateri pa na podlagi teksta, ki opisuje razmere najemniških delavcev v svilarski delavnici, kot jih je opisal Xu Yi v letih 1350—1356 v razpravi »čas tkanja«¹³ in ki predstavlja prvi pisan opis delavskih mezd na osnovi delovne učinkovitosti, sklepajo, da so se zametki kapitalizma pojavili proti koncu dinastije Yuan.

Vendar sedaj že prevladuje splošno mnenje, da o pravih zametkih kapitalizma na Kitajskem lahko govorimo šele kasneje, in sicer od sredine dinastije Ming oziroma od 15. stoletja dalje. To pretežno sprejeto mnenje se je izoblikovalo na osnovi naslednjih kriterijev za oceno obstoja pravih zametkov kapitalizma. Izpolnjeni morajo biti naslednji zgodovinski pogoji:

1. Razvoj proizvodjalnih sil mora doseči stopnjo, ki omogoči postopno razširitev družbene delitve dela med kmetijstvom in obrtjo in razširitev delitve med samimi obrtnimi dejavnostmi.

¹² Koyama Masaaki: *Mimamatsu Shinsho no daitoch shoyu* (Veliko zemljelastništvo — pozni Ming in zgodnji Qing) *Shigaku Zasshi* LXVI xi (1957) in LXVII i (1958).

¹³ Zhi gong shi.

2. Razširjena družbena delitev dela omogoči razvoj tržnega gospodarstva in s tem vodi k postopnemu razpadu naturalnega gospodarstva.

3. Obstoj in razvoj trgovine in trgovskega kapitala.

4. Obstoj najemniške delovne sile.

Poleg navedenih zgodovinskih pogojev morajo resnični zametki kapitalizma zadovoljiti še naslednje standarde:

1. Temeljiti morajo na osebni lastnini proizvajalnih virov.

2. Proizvodnjo mora voditi profitni motiv.

3. Uporabljati morajo najemniško delovno silo.

4. Tržna proizvodnja mora biti že precej splošno sprejeta oblika proizvodnje in tudi teritorialno splošno razprostrta oblika proizvodnje.

Ko kitajski zgodovinarji izhajajo iz navedenih kriterijev, ugotavljajo, da o zametkih kapitalizma lahko govorimo šele, ko zadovoljujejo vse navedene zahteve in zato smatrajo, da so zametki kapitalizma šele od 15. stoletja dalje v gospodarskih panogah, kot so proizvodnja svile in bombažnih tkanin, rudarstvo, železarstvo, pridobivanje soli, olja, sladkorja in čaja ter kmetijstvo. Pojav zametkov kapitalizma tudi ni bil splošen po vsej državi, ampak je bil omejen na nekatere gospodarsko vodilne regije. Predvsem zaradi tako neenakomernega razvoja pristopajo na Kitajskem proučevanju zametkov kapitalizma ločeno po posameznih gospodarskih dejavnostih, v zadnjem času pa vse bolj tudi k proučevanju posameznih nekdanj gospodarsko vodilnih regij.

Teritorialno lahko lociramo pojav prvih oblik kapitalistične proizvodnje, če sledimo razvoju posameznih mest, ki se v tem obdobju razvijajo v specializirana mesta za proizvodnjo določene vrste blaga. Razširitev obsega posamezne obrtne dejavnosti pa še ne pomeni avtomatično, da so se vzporedno pričeli razvijati tudi novi proizvodni odnosi. Tako je nekdanje tradicionalno središče porcelanske obrti — vaško tržno središče Jing De-zhen v provinci Jiangxi v obdobju Ming in Qing hitro povečevalo obseg proizvodnje, ki je postala osnovna dejavnost prebivalstva širše okolice kraja. Kljub temu, da je bil to največji center proizvodnje porcelana na Kitajskem, so proizvajali predvsem za potrebe dvora in visoke družbe in so se nadaljevali stari fevdalni odnosi proizvodnje za naročila in ne za trg, pa tudi proizvajalci so ohranili status kmetov. To je bila predvsem kmečka obrt, dislocirana po vaseh in je naraščala predvsem količinsko s postavljanjem novih kop za žganje porcelana, s čimer se je v tem kraju v 18. stoletju ukvarjalo že več sto tisoč ljudi. Pojav novih proizvodnih odnosov je najprej vezan na razvoj mest, ki so se usmerila v tekstilno proizvodnjo. Južno od izliva reke Yangzi se je v mestih Hangzhou in Suzhou na bogatih tradicijah obdobja Song, kjer je mongolska okupacija relativno malo prizadela Južno Kitajsko, pričela širiti proizvodnja svile, ki je že v 14. stoletju dobila nove obrise privatno-lastniških odnosov z najeto delovno silo in pretežno tržno usmerjeno proizvodnjo.

V bližini navedenih dveh starih kulturnih mest se je v 15. stoletju razvilo še mesto Songjiang, ki se je povsem usmerilo v proizvodnjo bombažnih tkanin, mesto Huzhou, ki se je usmerilo v proizvodnjo surove svile, in več manjših mest, kamor se je razširila tekstilna proizvodnja iz večjih centrov in kjer je postala komercialno usmerjena proizvodnja tekstila osnovna gospodarska dejavnost.

Pridobivanje soli in železa sta bila še od gospodarskih reform za časa dinastije Han ob začetku našega štetja državna monopola, ki sta zahtevala posebno birokratsko organizacijo dela, ki je privedla do velikih koncentracij proizvodnje, vsakič, kadar je bil imperij združen pod trdno organizirano dinastijo. Kasneje se je tema dvema monopoloma pridružilo še pridobivanje bakra. Od 15. stoletja dalje tudi za te dejavnosti kitajski zgodovinarji

smatrajo, da zaradi razširitve proizvodnje, uporabe najemniške delovne sile in povečane samostojnosti uradnikov, ki se pričnejo obnašati bolj podjetniško, tudi v teh primerih lahko govorimo o novo nastajajočih kapitalističnih odnosih. Kljub temu, da je bila v sektorjih državnih monopolov prepovedana privatna proizvodnja, imamo več primerov, ko so bogati trgovci investirali svoj kapital v tako proizvodnjo, kar pa je večinoma glede na stopnjo korupcije obstoječega režima vodilo do večjih ali manjših konfliktov z vladajočo strukturo. Največja koncentracija proizvodnje soli je bila v osrednjem ravninskem predelu province Sichuan, kjer so skupaj s proizvodnjo soli, transportom in trgovino nastala prava kombinirana podjetja z več sto tisoč zaposlenimi. Podobno je v Yunnanu obstajalo več podjetij za upravljanje bakrenih rudnikov. Do 18. stoletja je število podjetij naraslo na več kot 20, kjer so večja zaposlovala 70—80.000 delavcev, manjša pa okoli 10.000 delavcev.¹⁴ Center za taljenje železove rude, ki ga tudi prištevajo med prva področja, kjer se pojavljajo zametki kapitalizma, je bilo mesto Foshan v provinci Guangdong, nedaleč od mesta Kanton, ki je bilo provincijsko središče in z državnim odlokom dinastije Ming tudi edino pristanišče, kjer se je, ševeda pod strogo državno kontrolo, smela odvijati pomorska zunanja trgovina.

Po zamenjavi dinastij, ki je s seboj prinesla tudi delno gospodarsko nazadovanje, je nova mandžurska dinastija Qing obnovila državno organizacijo po vzgledu pretekle dinastije Ming tako strogo in konservativno, da ni dopuščala bistvenih sprememb. Kljub togosti za inovacije pa je nova dinastija tako povečala učinkovitost državnega sistema in družbene organizacije, da je prišlo do nove količinske rasti vseh gospodarskih panog, kar je vodilo v nadaljnjo specializacijo posameznih proizvodnih področij in mest kot njihovih centrov. V začetku dinastije Qing se tkanje svile v privatnih delavnicah razširi v Nanking in Kanton, kjer postane močna gospodarska panoga. V Foshanu se poleg tradicionalnega železarstva in lončarstva razvije tekstilna proizvodnja svile in bombaža. Proizvodnja bombažnih tkanin postane glavna panoga v mestu Fuzhou v provinci Fujian.

Ob nadaljnji tržni usmerjenosti in komercializaciji ter specializaciji posameznih kmetijskih regij se trgovski kapital približa tem kmetijskim področjem in organizira polindustrijske obrate za predelavo komercialnih kultur. Tako se pet mest v provinci Guangdong (Kanton) in po eno v Sichuanu in na Taiwanu specializira za proizvodnjo sladkorja. Za predelavo čaja, ki so ga največ gojili v provincah Fujian in Yunnan, se je specializiralo v Yunnanu eno mesto, v provinci Fujian pa dvoje mest. V Fujianu je bilo v začetku dinastije Qing, kot navaja profesor Liu Yongcheng,¹⁵ nad tisoč delavnic za sušenje in predelavo čaja, kjer je bilo v večjih več kot sto zaposlenih, v manjših pa po nekaj deset. V proizvodnjo tobaka sta se usmerili po dve mesti v provincah Jiangxi in Guangxi in eno mesto v provinci Shandong. Kot zametke kapitalizma smatrajo kitajski zgodobakrene in svinčene rude v provincah Yunnan, Guizhou, Guangxi in Guangdong.

Področje Jiangnan, kot gospodarsko najbolj razvita regija tedanje Kitajske

Področje Jiangnan ali v prevodu »Južno od reke« predstavlja pokrajino južno od reke Yangzi ali Dolge reke v dolžini okoli 500 km ob njenem spodnjem toku vse do izliva v Vzhodno kitajsko morje. Obsega južni del sedanje province Jiangsu, severozahodni del province Zhejiang, južni del

¹⁴ Immanuel Hsu: The Rise of Modern China, Oxford University Press 1970, str. 88.

¹⁵ Razprava o zgodovinskih predpogojih zametkov kitajskega kapitalizma, Zhong guo shi yan jiu, 1979/2.

provincie Anhui in področje sedanjega mesta Shanghai in skupaj pokriva ozemlje, veliko približno za tretjino Jugoslavije. Jiangnan je bila že v času dinastije Song vodilna gospodarska in kulturna regija in najbolj urbanizirano področje vse Kitajske. Napredno kmetijstvo, ki je dajalo nekajkrat večje donose kot severno kitajske nižine, je omogočilo hitrejšo delitev dela in korenitejše družbene spremembe kot kjerkoli drugje na Kitajskem. Tako je Jiangnan postala edina zaključena regija, kjer so oblike novo nastajajočih proizvodnih odnosov na široko prodrle v tradicionalno družbeno strukturo in bistveno spremenile tradicionalne oblike življenja skoro v vsej regiji in ne samo izolirano na posamezna mesta ali gospodarske obrate, kot je bilo tipično za ostale predele Kitajske.

Administrativno je bila regija Jiangnan razdeljena na več prefektur (fu), od katerih jih je bilo pet, ki so imele za sedež prefekture velika mesta z nad 100.000 prebivalci, ki so bila izrazito proizvodno in trgovsko usmerjena. Vsaka prefektura se je naprej delila na približno 7 ali 8 okrajev (xian), ki je po pravilu tudi vsak imel svoje mesto za središče. Najnižja stopnja tržne mreže so bila tržna središča (zhen), ki so bila pol mestna in pol vaška naselja, raztresena precej na gosto po kmečki pokrajini, in sicer približno 7 do 8 v vsakem okraju. Predstavljala so stično točko med kmečkim gospodarstvom in mestnimi trgovci. Poseben položaj v regiji Jiangnan je imelo mesto Nanking, ki je ob ustanovitvi dinastije Ming 1368 postalo prestolnica novega imperija in s tem dobilo široke dimenzije znotraj novega 35 km dolgega mestnega obzidja, kot veliko upravno središče z ugodno lokacijo v gospodarskem in kulturnem središču tedanje Kitajske. Ko je po državnem udaru tretji cesar dinastije Ming (Yong Luo) prestavil prestol v Peking, je Nanking še naprej ohranil poseben položaj kot neke vrste pomožna prestolnica s številnimi upravnimi in kulturnimi funkcijami.

V sredini obdobja Ming se 5 prefekturnih središč v pokrajini Jiangnan razvije v centre tekstilne proizvodnje, ki postane prevladujoča dejavnost v teh mestih. Iz teh petih centrov se usmeritev v tekstilno proizvodnjo širi v sosednja manjša mesta in še naprej v tržna središča. Kot primer širjenja tekstilne proizvodnje v periferne kraje lahko naštejemo nekaj okrajev in tržnih središč, ki so se povsem usmerila v tekstilno proizvodnjo.

V prefekturi Suzhou sta najbolj tipičen primer tržni središči Shenzezhen in Zhenzezhen v okraju Wujiang, v prefekturi Hangzhou trg Tangqizhen v okraju Qiantang, v prefekturi Jiaying: Wangjiangjingzhen in Puyuanzhen v okraju Xiushui in v prefekturi Huzhou: Shuangcunzhen in Linghuzhen v okraju Gulian ter Nanxunzhen in Wuzhen v okraju Wucheng.

Kot primer izrednega razvoja manjših tržnih krajev si od zgoraj navedenih trgov pogledjmo Zhenzezhen iz prefekture Suzhou, za katerega je v dinastični kroniki zapisano, da je bil sprva trg z več deset stalno naseljenimi družinami, na prelomu 15. in 16. stoletja pa je narasel na 30.000 do 40.000 družin in se je nato proti sredini 16. stoletja še povečal.

Med posameznimi prefekturami je obstajala velika stopnja specializacije. Tako sta bila Suzhou in Hangzhou glavna centra za tkanje svile, vendar pa nista proizvajala velikih količin surovin. Nasprotno je Huzhou razvil predvsem proizvodnjo surovin za potrebe svilarstva in postal glavni center za proizvodnjo surove svile.

Mesto Songjiang in okoliški kraji v prefekturi so se skoraj izključno usmerili v tkanje bombažnih tkanin, za kar tudi niso imeli zadostne surovinske osnove in so uvažali bombaž iz oddaljenih provinc Shanxi in Shaanxi.

Poleg teritorialnega širjenja je potekal tudi proces razpada tradicionalne drobno obrtniške proizvodnje in koncentracije od individualnih obrtnih delavnic v večje manufakturne delavnice in obrate. Tako je tedanji

kronist Feng Menglong v poročilu »Xing shi heng yan« zabeležil: »V trgu Shenze je družina iz domače obrti, kjer je žena predla in mož tkal, v nekaj letih povečala obseg na 3—4 statve, in ko ni minilo naslednjih 10 let, sta zbrala premoženje več tisoč zlatnikov in bila lastnika 30—40 statev.« Kronist Chan Defu pa v poročilu »Ye hu bian« omenja družino iz Suzhoua, ki je od družinske tkalske obrti narasla v milijonsko premoženje«. Cenijo, da je bilo v mestu Suzhou z okolico v 16. stoletju več sto tkalskih delavnic, kjer je bilo zaposlenih več deset tisoč družin.

Istočasno so se drugi obrtniški delavci in kmetje, ki so zapuščali zemljo in se naseljevali v mestih, postopno proletarizirali in začeli prodajati svojo delovno silo na razvijajočem se trgu delovne sile. Kronika »Gu fen tu shu ji cheng« nam v 676. zvezku, kjer opisuje tedanji Suzhou, nudi naslednji opis:

»Na vzhodnem delu mesta so vsepovsod tkalnice, kjer tkejo saten z vzorci in tanko svilo brez vzorca. Vsak od delavcev ima svojo spretnost. Delavci imajo stalnega gospodarja in dobijo plačo tako, da se jim štejejo dnevi. Če ima kdo razlog (da ne pride na delo), ga zamenja tak delavec, ki je brez gospodarja, tako da se pokliče in poišče enega. Tisti, ki so brez gospodarja (dela), stojijo ob zori na mostu in čakajo. Tkalci satena stojijo na mostu Hua, tkalci tanke svile na mostu Changhuasi, tisti pa, ki predejo na vozičkih, pravi se jim vozičkarji, stojijo pri Bianqifan (krajevno ime) v gruč tisoč ljudi, stegujejo vratove, se ozirajo in se med seboj prerivajo kot postopači. Če ne dobijo delavne naloge, se po riževi kaši (po zajtrku) razidejo in potem za življenje nimajo obleke in hrane. Na vsakem mostu je bil vodja, ki je skrbel za razdeljevanje dela in če je urad za delo zavrnil proizvodnjo (če se je politika spreminjala), je to vplivalo na dohodek (delavcev).«

Naslednji primer, ki tudi opisuje kapitalistične odnose in razmere proletariata v mestu Suzhou, je državno poročilo urada za delo, ki ga je leta 1601 napisal Cao Shiping,¹⁶ kjer pravi: »Prebivalci mesta Suzhou so po hišah in domovih združeno tkali. Tisti, ki so imeli delavnice, so dali sredstva, tisti, ki so delali za statvami, so dali silo in tako so bili za dolgo časa med seboj (drug od drugega) odvisni za življenje... Posebneži, ki niso imeli stalnega zaslužka, zjutraj niso vedeli, kako bo zvečer (če bodo imeli hrano). Dobiti zaposlitev, pomeni živeti, zgubiti zaposlitev, pomeni smrt. Jaz beležim, kar sem sam videl: Ko so zaustavile delo delavnice za barvanje, je bilo razpuščenih več tisoč barvarskih delavcev in ko so zaustavile delo tkalske delavnice, je bilo spet razpuščenih več tisoč tkalskih delavcev. Oni so vsi odvisni od lastnega dela in so vsi dobri ljudje.«

Regija Jiangnan je bila prva, kjer se je na Kitajskem pojavilo blagovno in denarno gospodarstvo, ki je bilo v 15. stoletju že precej razširjeno. Razvoju blagovno-denarnega gospodarstva je močno pomagal nov davčni sistem, ki mu je ljudska domišljija nadela ime: »sistem enega biča«, ki se je potem skupaj s sistemom obdržalo vse do revolucije. Nov davčni sistem je država uvedla pod imenom: »sistem ene kombinacije«, kar je pomenilo, da se je do tedaj zapleten davčni sistem poenostavil samo na obdavčitev zemljiške posesti, obračunano v eni sami kombinaciji prek posebnih ponderjev. Ker se besedi kombinacija in bič v kitajščini enako izgovarjata »bian«, so kmetje kaj kmalu govorili samo še o enem biču. Ta sistem je zmanjšal količino prisilnega dela na državnih objektih, ki ga je pretežno zamenjalo najemno delo, kar je ustvarilo večjo možnost svobodne prodaje delovne sile. Novi zemljiški davek se je v regiji Jiangnan plačeval že pretežno v denarni obliki, in sicer v bakru in srebru. Srebro je po dvakratnem

¹⁶ »Ming Shen Zongshibiao«, zvezek 361.

razvrednotenju in propadu papirnatega denarja za časa mongolske nadvlade in v začetku dinastije Ming koncem 14. stoletja postopoma postalo osnova kitajskega monetarnega sistema in se je papirni denar spet ponovno uveljavil šele v 20. stoletju.

Monetizacija gospodarstva je v regiji Jiangnan vodila v krepitev sloja trgovcev in močno koncentracijo kapitala v njihovih rokah. Istočasno je prišlo do preusmeritve vlaganj tega kapitala, od vlaganj v nakup zemlje k vlaganjem v razne obrtne proizvodnje, v organizacijo velikopoteznih trgovskih preprodaj in v tržno kmetijsko proizvodnjo. Tako je postalo vlaganje v zemljiško posest sekundarnega pomena in nakup zemlje predstavlja predvsem naložbo, ki zagotavlja določeno družbeno varnost in preneha biti najbolj donosna naložba.

Trgovci so se od velikih mest do manjših tržnih središč povsod združevali v gilde, postavljali javna poslopja in organizirali močna trgovska združenja. Na veliko so trgovali s soljo, rižem, čajem, bombažem, sladkorjem, svilo, bakrom, železnimi predmeti in porcelanom. Zaradi dobre organiziranosti so imeli močan vpliv na tržišče, kjer so često nastopali monopolno in pobirali visoke profite. Nekateri trgovci so akumulirali velike kapitale v vrednosti od 100.000 do 1 milijon taelov¹⁷ srebrnikov.

V obdobju dinastije Qing se nadaljuje proces krepitve gospodarske moči trgovskega sloja. Vendar glede na to, da so veletrgovci in močne trgovske zveze obvladovali celotno kitajsko tržišče, center trgovskih aktivnosti ne ostane vezan na gospodarsko najbolj razvito regijo Jiangnan, ampak se postopno izoblikuje več močnih trgovskih središč, ki so specializirana za posamezne dejavnosti. V regiji Jiangnan se okrepijo trgovci s svilo in bombažem, ki se močno povežejo s proizvodnjo. Več pomembnih kapitalistov se razvije iz trgovcev s soljo iz mesta Yangzhou, ki leži na severni strani Dolge reke v neposredni bližini pokrajine Jiangnan, kjer je bil že tradicionalno sedež posrednikov za državno trgovino s soljo. Ti trgovci so postopoma monopolizirali dejansko trgovino s soljo v svojih rokah in tako postali eden od izredno pomembnih centrov gospodarske moči v državi,

Zelo močan trgovski center se je razvil v Kantonu med trgovci, ki so bili uradno pooblaščen, da smejo opravljati zunanjo trgovino in posredovati v poslih s tujci, s čimer je relativno majhna skupina trgovcev praktično dobila monopol nad kitajsko zunanjo trgovino. Howqua (eden teh trgovcev) je imel 1834. leta premoženje 26 milijonov taelov srebra¹⁸, medtem ko je bil celotni letni proračunski dohodek cesarstva 40 milijonov. Naslednja močna trgovska skupina so bili trgovci iz province Shanxi, ki so se predvsem usmerili v razvoj finančnega kapitala in razvili neke vrste bančni sistem, ki so ga razširili po vsej Kitajski, v provinci Fu jian pa so se okrepili trgovci s čajem, ki so obvladali predelavo in trgovino s čajem.

Po konsolidaciji dinastije Qing proti koncu 17. stoletja se je manufakturna proizvodnja po več kot polstoletnem zastoju ponovno okrepila. O tem, da se je obseg kapitalistične manufakturne proizvodnje že tako razširil, da so se pojavila nova nasprotja med kapitalisti in delavci, nam priča v kamnito ploščo vklesan razglas v mestu Suzhou iz časa, ko je vladal cesar Yong Zhen (1723—35), kjer piše, da je po vseh zakonih za vedno prepovedano tkalskim delavcem sklicevati stavke.¹⁹ Spodaj so vklesani podpisi 61 lastnikov tkalskih delavnic.

Tkalstvo se je v tem obdobju razširilo tudi v najpomembnejše upravno in kulturno središče regije, v mesto Nanking. V Nankingu je v 18. stoletju

¹⁷ Od 16. stoletja do leta 1814 je 1 srebrni tael veljal 1,208 angleške unče čistega srebra, kar je bilo 1/3 £ ali 1,63 US \$. Kot utežna mera je bil 1 tael (liang) enak 1 1/3 unče ali 37,783 gr.

¹⁸ Jean Chesneau: *Des guerres de l'opium à la guerre Franco-Chinoise, 1840—1885*, Hatier Université, Paris 1972, 2. pogl.

¹⁹ Feng ge xian yong jin ji jiang jiao xie bei. (naziv kamna)

delalo 30.000 statev, nekatere družine pa so bile lastnice manufaktur s 500 do 600 statvami.

Zelo se je povečala proizvodnja bombažnega blaga v mestu Songjiang, kjer so leta 1819 proizvedli 3 milijone bal²⁰ bombažnega blaga.

Tudi druge obrtne proizvodnje v regiji Jiang Nan so začele dobivati vedno bolj kapitalističen značaj in tako je lokalna kronika navajala, da se je v mestu Suzhou ukvarjalo z barvanjem papirja več deset družin, od katerih je vsaka povprečno najemala več kot 20 delavcev.

V tem obdobju je prišlo tudi do nove oblike povezovanja med trgovskim kapitalom in lastniki delavnic. V mestih Nanking in Suzhou se je v tkalstvu svile pojavila nova oblika finančnih organizacij, ki so delovale kot neke vrste posredniški centri. Veliki trgovci so preskrbeli kapital in ustanovili posredniške centre, v katerih so tkalci prejeli vse potrebne surovine. Po opravljenem tkanju so blago ponovno predali centru, ki ga je nato usmeril za prodajo na tržišču. Ti posredniški centri v bistvu pomenijo začetno obliko povezovanja trgovskega kapitala s kapitalistično proizvodnjo.

Gibanje mestnega prebivalstva v regiji Jiangnan

Kljub temu, da kitajska mesta niso razvila svobodnjaške miselnosti in zahtev po večji politični samostojnosti kot v Evropi, je prišlo v najbolj urbanizirani regiji Jiang Nan na prelomu s 16. na 17. stoletje do vrste uporov na novo nastajajočih slojev mestnega prebivalstva, ki jih kitajski zgodovinarji s skupnim imenom imenujejo gibanje mestnega prebivalstva.

Gibanje mestnega prebivalstva je bila predvsem skupna borba manufakturnih delavcev in lastnikov delavnic proti pretiranim oblikam izkoriščanja, ki jih je na novo nastajajočim slojem nalagal obstoječi birokratski sistem. Sistem državne birokracije je temeljil na privilegiranem sloju izobražencev, ki so si prek sistema državnih izpitov pridobili možnost sodelovanja v državni upravi. Gospodarsko se je sistem razvil v soodvisnosti s potrebami po organizaciji kmetijske proizvodnje in je tudi kasneje ostal neločljivo povezan s pojmom kmetijstva, kar se je odražalo tudi v splošno veljavni miselnosti, da je poleg izobrazbe častno samo kmečko delo, medtem ko rokodelstvo in še zlasti trgovina zaradi svoje nemoralne pridobitniške usmeritve nista vredna, da bi se z njima ukvarjal pošten človek. Poleg dvora in nekaj deset tisoč državnih uradnikov je vodilni sloj tvorilo še več sto tisoč nosilcev raznih diplom, ki niso imeli direktnih uradniških funkcij, so pa vendar zaradi številnih privilegijev tvorili podaljšek državnega sistema. Ta sloj je zaradi svoje monolitne konfucianske izobrazbe obvladoval kitajski miselni svet in predstavljal inertno maso, ki je nevtralizirala večino zahtev po družbenih reformah. Gospodarsko je bil sloj izobražencev izvzet iz številnih davčnih obveznosti in deležen raznih davčnih olajšav glede zemljiške posesti in je svojo gospodarsko moč razširjal v nakupe zemljišč. Poleg tega so izobraženci sodelovali z državno upravo pri organizaciji družbenega življenja v vaseh in manjših krajih, do koder centralizirani državni aparat ni mogel seči, in pri tem predvsem sodelovali pri organizaciji zbiranja davkov. Prav na področju zbiranja davkov je bil izkoriščevalski položaj vodilnega sloja izobražencev najbolj očiten, saj so dokaj neodvisno in samovoljno določali razne dajatve, zaračunavali stroške zbiranja, posebno lokalne prispevke, in tako je zbrana vsota lahko večkrat preokračila količino za proračunske potrebe države, pri čemer se je ves višek razpršeno po celotni hierarhični lestvici prelil v žepe izobražencev.

Državni bančni sistem je v povezavi z monopolnim položajem vodilnega sloja izobražencev večkrat zelo svojevoljno odmerjal davčno breme

²⁰ 1 bala je vsebovala 30 m blaga.

manufakturnim delavnicam in z nekontroliranimi administrativnimi posegi oviral razvoj posameznih panog. Gibanje mestnega prebivalstva je bilo naperjeno prav proti takim po poslovnih običajih neutemeljeno visokim davčnim zahtevam.

Kitajski zgodovinarji ocenjujejo, da si je gibanje mestnega prebivalstva prizadevalo za razvoj manufakturne proizvodnje in trgovine in da je ustvarilo nekatere koristne pogoje za začetni razvoj zametkov kapitalizma in za nastanek prvih meščanskih slojev prebivalstva. Gibanje mestnega prebivalstva je bilo podobno kot kmečki upori usmerjeno proti obstoječi centralni oblasti, vendar je bil cilj gibanja mestnega prebivalstva razvoj tržnega gospodarstva, medtem ko so kmečki upori težili za ponovno vzpostavitev drobno kmečkega gospodarstva.

V dinastičnih zapisih dinastije Ming je v 65. zvezku opisano, kako je evnuh Zhen Feng pri pobiranju davkov v mestih vedno naletel na odpor: Ko je leta 1596 prišel v Hudong, se je ljudstvo upiralo. Ko je 1599. leta prišel iz Wuchanga v Qinzhou pobirat davke, so nastali veliki nemiri, ko se je dvignilo več tisoč trgovcev, ki so metali kamnite kocke in so bili besni, da se jih ni dalo zaustaviti. Zhen Feng je pobegnil v Xiangyang, da bi tam pobral davke, vendar je ponovno naletel na odpor. Leta 1600 in 1601 ga je napadalo ljudstvo v Wuchengu. V mestu Lingjing v provinci Shandong so 1599. leta mestni prebivalci pretepli zbiralca davkov Matanga. V nemirih je sodelovalo 30.000 ljudi, vodil pa jih je izdelovalec košar Wang Chaozuo, ki je bil kasneje ujet in ubit. Najmočnejši center gibanja mestnega prebivalstva je bil zaradi bogate svilarske tradicije in visoke stopnje manufakturne proizvodnje mesto Suzhou v pokrajini Jiangnan. Tu je večkrat prišlo do izbruhov nezadovoljstva delavcev, trgovcev in lastnikov delavnic. Leta 1523 je prišlo do upora proti evnuhu Zhang Zhicongu, ki je bil uradni nadzornik proizvodnje. Leta 1601 je prišlo do gibanja proti nadzorniku proizvodnje in pobiralcu davkov evnuhu Sun Longu. Sun Long je izdal ukaz, da je od vsakih statev potrebno plačati 3 srebrnike in od vsake bale svile še tri bakrene fene.²¹ Tkalske delavnice so se zaprle in delavci so izgubili delo. Tkalski delavec Ge Cheng je vodil več kot 2000 tkalskih in barvarskih delavcev in so nagnali Sun Longa. Kasneje je bil Ge Cheng prijat in ubit.

Leta 1626 pride v mestu Suzhou do upora, ki je vseboval tudi elemente politične borbe. Takrat je v mestu Suzhou obstajala neke vrste reformistično usmerjena organizacija konfucianskih izobražencev, ki se je imenovala stranka Dong Lin. Ko je visok državni uradnik Wei Zongxian dal zapreti predstavnika stranke Dong Lin, izobraženca Zhou Sunchanga, je izbruhnil upor proti tej aretaciji. Upor je vodilo pet ljudi, ki so povedli za sabo množico več tisoč ljudi, da bi rešili zaprtega Zhou Sunchanga. Ko je bil upor zatrt, je bilo vseh pet voditeljev javno obglavljenih.

Kako zgodovinsko oceniti zametke kapitalizma v tradicionalni Kitajski

Ob koncu pregleda nekaterih gospodarskih značilnosti in družbenih procesov v tradicionalni Kitajski, zlasti v njenem najbolj razvitem in dinamičnem področju ob ustju reke Yangzi se nam nehote vzbuja razmišljanja, v kakšne širše zgodovinske okvire bi navedeni procesi lahko sodili.

Ko pristopamo k razčiščevanju zgodovinske vloge in pomena zametkov kapitalizma in družbenih okvirov, v katerih so se pojavili, se moramo najprej nujno soočiti z ostanki predsodkov, ki so dolgo dominirali v evropski miselnosti. Vse 19. stoletje je v Evropi vladala predstava o statični naravi kitajske družbe. Pečat tej ideji je dal Hegel, ko je rekel, da »Kitajska v bi-

²¹ 1 srebrni tael = 16 srebrnikov
1 srebrnik = 16 bakrenih fenov

stvu sploh nima zgodovine« in da »predstavlja izjemo v teoriji evolucije«. Misel o statični naravi kitajske zgodovine, ki se ponavlja v določenih ciklusih, je prevzel tudi mladi Marx, ki je rekel, da je Kitajska »živa mumija, ki je preživela v skrbno zapečateni krsti«. Marx je kasneje z idejo o Azij-skem produkcijskem načinu pokazal sicer več odprtosti za obravnavanje kitajske zgodovine, vendar sam zaradi bornega poznavanja kitajskih razmer in pomanjkanja podatkov ni globlje posegel v tematiko.

Stari predsodki, ki jih je moderna sinologija pričela razbijati šele v zadnjih petdesetih letih, so se razvili zaradi izredno pomanjkljivega poznavanja in težke dostopnosti podatkov ter zaradi puhle domišljavosti agresivne Evrope, ki je »odkrila svet«.

Da nas ostanki evropskih predsodkov ne bi motili pri nadaljnjem razmišljanju, je potrebno kategorično zavrniti vse predpostavke o statični naravi kitajske zgodovine in poudariti, da je bila kitajska družba vedno dinamična, včasih celo zelo dinamična, vendar vedno na nek samosvoj način.

Če sedaj poskušamo okarakterizirati družbeno ekonomsko formacijo na Kitajskem v obdobju, ki nas zanima — to je od 14. stoletja dalje — lahko ugotovimo, da je bil prevladujoč sistem neke vrste »birokratski fevdalizem«. Vidimo, da so v okviru tega sistema potekali dinamični procesi in da je razvoj gospodarske baze ustvaril ugodne pogoje za razvoj gospodarsko bolj učinkovitega sistema s številnimi značilnostmi kapitalizma ter da so se družbena trenja vršila v okviru nasprotij med institucionalno okostenelostjo in visoko stopnjo družbene mobilnosti. Pri proučevanju teh procesov se nam kot osnovno vedno zastavlja vprašanje, ali je tedanja Kitajska razvila možnosti, da bi sama sprožila proces industrijske revolucije in v primeru trdilnega odgovora: kakšen je bil splet okoliščin, ki je tak razvoj preprečil?

Tu se moramo soočiti z naslednjim evropskim predsodkom, ki sicer izvira iz ideje o statični naravi kitajske družbe, vendar pa je zaradi druge preobleke pokazal mnogo večjo trdoživost. To je ideja, ki jo v več inačicah lahko predstavimo kot misel, da kitajska tradicionalna miselnost apriori onemogoča družbeni razvoj, da je bila konfucianska izobrazba nepremostljiva ovira za vsak družbeni napredek, da se v tradicionalni Kitajski ni mogel razviti podjetniški duh in podobno. Tudi ta predsodek je treba odločno zavreči in poudariti: čeprav je tradicionalna Kitajska od revolucije Qin Shi Huanga 221 pr. n. št. dalje razvila enega najbolj stabilnih družbenih sistemov, kar jih pozna človeštvo, so vendar znotraj tega sistema potekali dinamični procesi, ki bi v določenem momentu lahko privedli do spremembe, ki bi omogočila industrijski razvoj.

Čim govorimo o možnosti industrijske revolucije na neevropskih tleh, pa moramo nujno omeniti še predsodek, ki izvira iz evropocentričnega gledanja, da samo Evropi pripada zasluga za razvoj moderne znanosti in tehnike. Odgovor takim pogledom je, kot smo omenili, dal že Joseph Needham v svojem enciklopedičnem opusu »Science and Civilisation in China«, kjer je pokazal, kako velik je bil vse do nedavnega primat kitajskih tehničnih znanj in da je Evropa ustvarila svojo prednost šele potem, ko je absorbirala pretežni del kitajske tehnologije.

Če je tradicionalni evropski pogled obremenjen z idejo, da na Kitajskem ni bilo možnosti za industrijsko revolucijo pred vdorom zahodnega kapitalizma, pa kitajske zgodovinarje bremenijo prav nasprotna, vendar podobno deterministična ideja, da bi Kitajska nujno sama od sebe prešla v kapitalizem, če ne bi bilo posega od zunaj. Glede na sorazmerno zgodnji pojav zametkov kapitalizma v 15. stoletju so kitajski zgodovinarji razvili teorijo o počasnem razvoju, ki razlaga, zakaj je bil v specifičnih kitajskih

razmerah razvoj kapitalizma tako počasen, da v več kot štirih stoletjih ni uspel doseči bistvenih sprememb na nivoju družbenoekonomskega sistema. Pri tem so najbolj zanimivi vzroki, ki so ovirali razvoj kapitalizma na Kitajskem.

Kitajski zgodovinarji navajajo šest glavnih vzrokov:

1. Centralizirana oblast fevdalnega absolutizma je omejevala razvoj manufaktur in trgovine in parazitsko zajedala proizvodnjo in trgovino.
2. Politika zapiranja meja in prepovedi svobodne zunanje trgovine je negativno vplivala na razvoj blagovnega gospodarstva.
3. Trgovci in lastniki delavnic so se opirali na fevdalno državno vlado, s čimer so se povečala nasprotja med njimi in delavci.
4. Prvobitna akumulacija je potekala počasi, razširjena reprodukcija ni bila pravilo in kapital se je odlival v nakupe zemlje.
5. Fevdalni cehi v mestih so ovirali svoboden razvoj, ker so preveč togo predpisovali količino in kvaliteto blaga.
6. V proizvodnji ni prišlo do tehnološke revolucije in proizvajalne sile se niso toliko razvile, da bi povsem razbile okvir fevdalnih spon.

Za celovito oceno zametkov kapitalizma in možnosti razvoja novega sistema, ki bi bil povezan z industrijsko revolucijo, so vzroki počasnega razvoja, kot jih navajajo kitajski zgodovinarji, vsekakor zanimivi in predstavlja možno izhodišče za nadaljnje raziskave. Hkrati pa je treba poudariti, da soodvisnost posameznih faktorjev še ni zgodovinsko dovolj raziskana in pojasnjena, tako da je vloga posameznih faktorjev večkrat precenjena ali podcenjena ter da so na razvoj vplivali še drugi faktorji, ki jih navedeni spisec ne omenja.

Brez dvoma je bila centralizirana oblast v imperiju, ki je obsegal takorekoč ves kitajski kulturni svet in ki je temeljil na birokratskem aparatu z agrarno miselnostjo, močna ovira za razvoj vsakega novega poskusa, ki bi načeloma obstoječi red. Prav presenetljivo je nenadna administrativna prepoved zunanje trgovine v zgodnjem obdobju dinastije Ming prekinila bogato tradicijo prekomorske trgovine in velikih ekspedicij, ko so kitajske ladje plule ob afriških obalah in gospodarile na Pacifiku. Nenadna prepoved svobodne prekomorske trgovine se je v teku zadnjih dveh dinastij prek prepovedi gradnje ladij in nato vedno hujših omejitev vseh stikov z zunanjim svetom razvila v sistem zaprte države z očitno ksenofobijo, ki je bila značilna za obdobje, ko se je Kitajska soočila s povečanim pritiskom Zahoda. Vsekakor je tudi administrativna zaprtost bila eden od odločujočih faktorjev, da ni Kitajska morda že pred Evropo ustvarila sistema razvite blagovne proizvodnje.

Ključni problem je tudi v tem primeru v naravi centralizirane oblasti, ki je v zadnjih dveh dinastijah obstala na skrajno konservativnih pozicijah in razvila tudi elemente totalitarne oblasti, kot je razvoj državne doktrine, poenotenje misli in stroga cenzura. V unitarno urejeni veledržavi tudi ni bilo prave medregionalne konkurence. Šele ob upoštevanju teh elementov in dejstva, da je bila centralna uprava v Pekingu daleč stran od gospodarskega in kulturnega centra države in s tem fizično ločena od vseh najbolj dinamičnih procesov, lahko kompleksno ocenjujemo negativen vpliv velikosti države in državnega aparata na razvoj zametkov kapitalizma.

Morda imajo v kontekstu zgodovinskih vzrokov, ki so zavrli razvoj novega načina proizvodnje, nekoliko manjši pomen vloga cehov in problem odtoka akumulacije v nakupe zemlje, saj je vsaj v gospodarsko razvitih področjih obstajala dokaj visoka stopnja mobilnosti kapitala, ki je največkrat sledil profitni logiki in se je tudi odliv in nakupe zemljišč zmanjšal, ko so postale druge naložbe privlačnejše.

Ko kitajski zgodovinarji kot vzrok navajajo opiranje trgovcev in lastnikov delavnic na državno strukturo, je verjetno ta odnos preveč ozko zastavljen. V tem primeru gre za zelo kompleksen odnos med slojem izobražencev in slojem trgovcev, ki še ni dovolj raziskan in ki izvira iz protislovja med izredno nizkim družbenim položajem trgovcev in njihovo veliko gospodarsko močjo. Za razvoj zametkov kapitalizma je bilo gotovo destimulativno, da so trgovci na določeni stopnji gospodarske moči lahko z nakupom diplom prekoračili nesorazmerje v socialnem položaju in se vključili v privilegiran vodilni sloj izobražencev, s čimer se je zmanjšala njihova stimulacija za produktivne naložbe. Razen odnosa med izobraženci in trgovci pa je tu premalo razjasnjen tudi celoten odnos birokratskega aparata do akumulacije kapitala.

Vsekakor je najmanj raziskan zadnji vzrok, ki ga navajajo kitajski zgodovinarji, ko samo ugotavljajo dejstvo, da v navedenem obdobju ni bilo bistvenega tehnološkega napredka. To kaže na določeno enostranskost sodobnega kitajskega zgodovinopisja, ki se je zaenkrat ukvarjalo predvsem s politično zgodovinskim vidikom, manj pozornosti pa je posvečalo raziskovanju gospodarsko zgodovinskih vidikov obravnavane problematike. V ozadju zaustavitve hitrega razvoja tehničnih znanj in tehnologije, ki nastopi na Kitajskem v 14. stoletju, je bil nedvomno tudi splet ekonomskih okoliščin, ki so zaenkrat še premalo pojasnjene. Lahko sklepamo, da so na Kitajskem obstajala specifična razmerja med ceno delovne sile in ceno kapitala, ki so v določenem obdobju po svoje vplivala na dinamiko gospodarstva ter da so kasneje povečani demografski pritiski verjetno postali ena od osnovnih ovir, ki so bremenile gospodarski razvoj. Med gospodarskimi okoliščinami, ki so vplivale na razvoj proizvodnje, bi podrobnejše raziskave lahko osvetlile še vpliv monetarne mase na razvoj tržnega gospodarstva ter podale grobo kvantitativno oceno davčnega bremena.

Moderna sinologija vedno bolj usmerja svoje raziskave prav v analizo konkretnih gospodarsko zgodovinskih razmer, ki so značilne za posamezna zgodovinska obdobja. To je tudi pot, na kateri skušajo iskati skupni jezik tako evropski in ameriški kot tudi kitajski raziskovalci. Skupni napori bodo prav gotovo pomagali odkriti do sedaj neznan dejstva, ki bodo pomagala razvozljati številne neznanke in omogočila podati celovitejšo podobo.

Summary

PROTO-CAPITALISM IN TRADITIONAL CHINESE SOCIETY

Mitja Saje

The question of the existence of some forms of capitalist production within the traditional Chinese society is interesting mainly because it hints at the possibility that an independent development of capitalism could have evolved out of traditional Chinese agrarian society. This gives a new approach to modern Chinese history which at least in the Western World has been dominated by the old colonial views that modernisation of China and capitalist production have only been introduced with western penetration to China after the Opium Wars.

For a long period of time, between the 8th and the 18th Century, China has been the leading economic power in the world, based mainly on high agrarian productivity and good organisation of society. The revolutionary changes in the agrarian production were taking place from the 8th to the 12th century. This was also the time of vivid experimental research of nature which lasted until the 14th century and brought about many technical discoveries. Estimating from the big technical superiority of China over Europe in those times, we can conclude that in the 14th century China reached the necessary level of knowledge and technical skill which enabled industrial revolution in Europe only much later.

The spread of market economy, monetarisation of economy, and a very high degree of urbanisation in certain most developed areas of Chinese Empire also created favorable conditions for the development of a new and a more sophisticated mode of production than the long established and officially advocated feudobureaucratic agrarian system.

When first signs of proto-capitalism in China were discovered in the fifties of this century, discussions arose immediately where to place the beginnings of proto-capitalism in China and what to consider genuine forms of proto-capitalist production. In later discussions and research most of Chinese historians have agreed that true proto-capitalism appeared in the middle of Ming, which means that we can speak about proto-capitalism in China from the 15th century on. It only appeared in the production of certain commodities, like: silk, cotton, iron, salt, oil, sugar, tea, as well as in mining and some parts of agrarian production. The proto-capitalist production was not a general rule for the whole empire, but we find isolated forms of this new type of production mainly concentrated in some economically more advanced regions. Because of this pattern of the old Chinese economic structure, the regional approach to the study of the phenomena of proto-capitalism is getting more and more importance.

The appearance of new capitalist relations is first connected with the growth of towns which have specialised for textile production. In the towns south from the lower flow of the Yangzi river, where the silk production did not suffer too much from the Mongol devastation and started expanding rapidly after the collapse of Mongols, we can trace the first forms of private owned workshops with hired labour as early as in the 14th century. The region Jiangnan (South of river) which covered this area, had been the most economically and culturally advanced part of China from the Song times on and it is not surprising that most forms of the new type of production concentrated there. In the middle of Ming times the 5 prefecture towns of Jiangnan were centers of textile production which became the main occupation of its population. From these centers the textile production spread to the surrounding magistrate towns (Xian) and further on to rural market centers (Zhen) and stimulated their rapid growth. Along with this new urbanisation went the process of desintegration of old handicraft production and proletarianisation of handicraftsmen and peasants which fled in exceeding numbers to the towns. There exists rich documentation about the existence of the developed labour power market in those towns and specially in Suzhou.

The monetarisation of economy in Jiangnan led to the build up of trade-capital and its concentration in the hands of the richest traders, who were no longer orientated in the purchase of land only, but where increasingly looking for more profitable ways of investment. In fact the size of capitalist production in the towns of Jiangnan reached such proportions that first signs of class struggle between the new owners of workshops and their hired workers can be witnessed. We read of it from an engraved stone in Suzhou from the reign of Yong Zhen which says that according to every law it is for ever forbidden for silk weaving workers to go on strike. Another new development that took place in Jiangnan under the dynasty of Qing was the appearance of some kind of finance organisations that used to link the trade capital with workshop owners, which were functioning like centers where traders gave the capital, while the producers could borrow raw materials and after having finished their work again handed over the product to the center.

Though Chinese towns never became such centers of freedom and political thinking as it was the case in Europe, there were still some kind of typically urban movement that appeared at the break of 16th and 17th century in big towns of Jiangnan, which Chinese historians call "The movement of urban population". It is quite distinct from other forms of rebellion against central authority and can be described as common struggle of workshop owners and workers against exaggerated exploitation by bureaucratic establishment and scholar-official class which used their privileged position to impose all kinds of tax burdens on those who were engaged in production. Quite often these burdens were of such proportions that they brought the production to a hopeless state or close to disaster so that normal work was impossible and workshops had to be closed down. In those circumstances the movement of urban people was a natural reaction against the rigid bureaucratic and feudal minded ruling class and expressed a desire of the new urban population for a wider role of market economy and more freedom for their activities.

The main question concerning the existence of proto-capitalism in Ming and Qing China is whether the situation was ripe enough for the beginning of industrial revolution and what were the causes that stopped the early forms of capitalist production from further development. To explain such a stagnation the Chinese

historians use a theory of slow development saying that the main factors which caused stagnation were: centralised authoritative government, the policy of self isolation with restrictions of foreign trade, dependence of traders and workshop owners on bureaucratic establishment, the outflow of accumulation in the investment in land, feudal laws allowing only traditional handicraft production and the absence of technological revolution to break the feudal yoke. This factors give us good bases for further research, and especially some economic aspects of the circumstances in which proto-capitalism in China first appeared and then lost the initiative should get more attention.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Revija z najdaljšo tradicijo med slovensko zgodovinsko periodiko (v letu 1981 izide že njen 52. letnik) objavlja prispevke, ki niso zanimivi le za bralce iz severovzhodne Slovenije, saj posegajo tudi v širši okvir slovenske zgodovine.

ČZN izdaja Zgodovinsko društvo v Mariboru s sodelovanjem mariborske univerze. Naročiti ga je moč pri Založbi Obzorja, YU-62001 Maribor, Partizanska 5.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, izdaja v založbi Partizanske knjige iz Ljubljane revijo

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

Revija je sicer glasilo inštituta, vendar v njej poleg inštitutskih sodelavcev objavlja tudi širok krog drugih raziskovalcev. Revija prinaša razprave in historično dokumentacijo iz slovenske zgodovine delavskega gibanja v devetnajstem stoletju, za čas po prvi svetovni vojni pa je koncept širši in se razteza na vso slovensko zgodovino. Vse bolj lahko govorimo, da je to časopis za sodobno slovensko zgodovino. V letu 1981 je izšel jubilejni dvajseti letnik, v katerem je izšla bibliografija revije ob dvajsetletnici, nadaljevanje razprave o Kermavnerjevi knjigi »Temeljni problemi primorske politične zgodovine«, med razpravami pa naj opozorimo na T. Ferencca »Okupacijska civilna uprava na Slovenskem in njeno gradivo«, sintetičen pregled H. Steinerja o komunistični partiji Avstrije od 1918 do 1938, J. Vodusek o prvih delavskih svetih v Sloveniji, pri historični dokumentaciji pa je zlasti zanimiv članek Vlada Martelanca o nacionalnem vprašanju ter oris njegove življenjske poti izpod peresa M. Kacin.

Pred izidom je 21. letnik, v katerem bodo med drugim objavljeni referati posvetovanja »Politična in družbena vprašanja v Julijski krajini v letih 1920—1930«, ki je bilo oktobra 1980 v Trstu in v Kopru. V pripravi pa je že naslednji letnik, ki bo objavil referate posvetovanja novembra 1981 v Ljubljani o narodni in socialni politiki v slovenski zgodovini od konca 19. stoletja do danes.

Na revijo se lahko naročite neposredno pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 12, kjer dobite tudi vse doslej izdane letnike.

PROBLEMI IN DISKUSIJA

EVANGELIČANSKE ALI KALVINSKE ŠOLE V PREKMURJU
V LETIH 1595—1612?

Ivan Škafar je v reviji *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 1, Ljubljana 1979 priobčil sestavek *Jezuitski misijoni v krajini med Muro in Rabo v času katoliške obnove (1609—1730)*. V njem med drugim na strani 141 trdi, da »v letih 1595 ali 1596—1612 ne moremo govoriti o kakšni cerkveni organizaciji evangeličanov v krajini med Muro in Rabo. To je 16 ali 17-letna doba kalvinizma v Prekmurju, ki je še potem dobrih deset let prevladoval, z izjemo župnij na ozemlju graščine Dobra.« Iz tega sklepa, da ne drži trditev v *Kokolj-Horvatovi knjigi Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma*, kjer piše, da »je bila Sobota že 1593, okoli 1599 pa vse slovensko jezikovno ozemlje med Monošтром, Petanjci in Dolnjo Lendavo zanesljivo zajeto v evangeličansko cerkveno organizacijo.«¹ Nato Škafar nadaljuje, da avtorja nekaj strani pozneje drugače trdita: »Dunajski mir je uzakonil dejansko stanje v večini cerkva na Slovenskem med Muro in Rabo, kjer so vsaj 1599 že delovali evangeličanski in kalvinski duhovniki in učitelji.«²

Ko zavrača Škafar *Kokolj-Horvatovi* trditvi, utemeljuje svoje takole:

— protestanti v Prekdonavju so se leta 1595 pod vplivom dotlej evangeličanskega škofa Štefana Beytheja, ki pa se je prav tedaj dokončno razkril kot kalvinec, razdelili v dve samostojni škofiji: kalvinsko in evangeličansko; medtem ko so kalvinci imeli svojega škofa (Štefana Beytheja), pa so evangeličani v letih 1595 ali 1596—1612 bili brez škofa in so jih vodili dekanji;

— duhovniki v Prekdonavju, zvesti Luthrovemu nauku, so od leta 1596 dalje obvezno podpisovali *Formulo Concordiae*; če pa pogledamo podpisnike, vidimo, da v letih 1596—1612 ni nobenega podpisnika z ozemlja Tomaža Széchyja, Franca Batthyányja in Kristofa Bánffyja med Muro in Rabo; izjema so le nekatere župnije, ki so spadale h graščini Magdalene Lobkowitz Poppel v Dobri, med temi tudi župniji Pertoča in Gornji Senik;

— evangeličan Tomaž Széchy, gospod gornjelendavske posesti, se je 1592, po poroki s kalvinko Katarino Batthyány, oklenil kalvinske vere in potem določal vero na svojem posestvu.

Iz navedenega Škafar sklepa, da se z dobo, ko so bili evangeličani v Prekdonavju brez škofa, povsem krije doba kalvinizma v Prekmurju, z letom 1612 pa začnejo evangeličani znova (?) ustanavljati svoje postojanke v krajini med Muro in Rabo in z vsakim desetletjem bolj izpodrivati iz župnij kalvinske pastore.

Trditvev, da so vodili evangeličane v Prekdonavju v letih 1595—1612 in tako seveda tudi v Prekmurju le dekanji, kalvinci pa so imeli škofa, še ne dokazuje, da so bili verniki med Muro in Rabo tačas kalvinci in ne evangeličani.

Če so duhovniki v Prekdonavju, zvesti Luthrovemu nauku, od leta 1596 dalje obvezno podpisovali *Formulo Concordiae*, pa v letih 1596—1612, ko niso imeli svojega škofa, med podpisniki ni nobenega evangeličanskega duhovnika iz župnij med Muro in Rabo, razen iz župnij, ki so spadale h graščini Dobra (Pertoča, Gornji Senik), tudi to še ne dokazuje, da je bila krajina med Muro in Rabo kalvinska, ne pa evangeličanska.

Res se je Tomaž Széchy leta 1592 poročil s kalvinko Katarino Batthyány in se »ob njej oklenil tudi kalvinske vere«. Vendar že dejstvo, da je bil najprej evangeličan, pove, da so njegovi podložniki pred letom omenjene poroke bili evangeličani in ne kalvinci; po tedaj utrjenem pravilu so imeli evangeličansko versko občino in po možnosti tudi duhovnika, kakor ga je še leta 1593 imela Murska Sobota v osebi Györgya Szalaszegija. Ostaja le vprašanje, ali so se Széchyjevi podložniki na njegov ukaz tudi tako naglo oklenili kalvinske vere, kakor se je je gospod »ženi na ljubo«, in, ali je večina Széchyjevih podložnikov sploh zapustila evangeličansko vero, ko vemo, da se ti v vseh primerih niso tako hitro spreobrčali, kakor so ukazovali njihovi zemljiški gospodje, ampak so tudi duhovniki ostajali skriti med nespreobrnjenimi verniki.

Zanesljivo vemo le, da je kalvinizem med Muro in Rabo dobil oporo šele, ko mu je postal naklonjen Tomaž Széchy, in dosegel višek v letih 1612—1618, ko je obsegal verske občine Sv. Jurij, Sv. Trojico, Sv. Benedikt, Selo, Martjance, Mursko

¹ Miroslav Kokolj — Bela Horvat: *Prekmursko šolstvo od začetka reformacije do zloma nacizma*, Murska Sobota 1977, str. 19. Tako tudi v razpravi M. Kokolja: *Razvoj osovnega šolstva v Premurju do 19. stoletja* (*Zgodovinski časopis* 30, 1976, str. 39)

² Kokolj-Horvat, str. 21

Soboto, Hodoš, Velemér, Szentgyörgyvölgy, Széchyszigét in Turnišče. Toda tudi v času največjega razmaha in še pred smrtjo Tomaža Széchyja (1618) so na področju kalvinskega seniorata delovali evangeličanski duhovniki. Tako je pri Sv. Juriju na samem sedežu kalvinskega seniorja Martina Perlakija (1612—1616) istočasno in še tjaja do vizitacije 1627 nepretrgoma služboval evangeličanski pastor Johannes Kaznissai. Dne 11. novembra 1612 ordinirani kalvinski duhovnik Mihael Domiani v Martjancih se je pred verniki na zunaj kazal luterana in tudi bogoslužje opravljal po luteranskem obredu. Leta 1612 je že omenjeni Johannes Szalaszegi kot evangeličanski duhovnik v Soboti podpisal Formulo Concordiae. Leta 1614 pa je Pavel Meško, duhovnik pri Sv. Trojici, podpisal Liber Concordiae kot dokaz pripadnosti augsburški evangeličanski veroizpovedi. Dne 5. maja 1616 so bili v Csepregu ordinirani evangeličanski duhovniki Janez Terboč v Gornji Lendavi, Ambrož Brehoczi v Murski Soboti in Mihael Allodiator Muraszombatinus na Tišini.

Ti primeri potrjujejo, da so tudi v času Széchyjevega pokroviteljstva v mejah kalvinskega seniorata še vedno delovali evangeličanski duhovniki in da se vsi Széchyjevi podložniki niso spreobrnil v kalvince, marveč so še iz časov pred grofovo spreobrnitvijo ostali evangeličani. Po Tomaževi smrti pa so se tudi njegovi potomci zavzemali za luteranstvo.

Če izhajamo iz virov, ki jih je objavil Sándor Payr, najvidnejši madžarski poznavalec zgodovine evangeličanske cerkve v Prekdonavju na Ogrskem,³ in po njem prekmurski zgodovinar Ivan Zelko,⁴ zveemo o obstoju evangeličanskih in kalvinskih cerkva in delovanju njihovih duhovnikov med drugim naslednja dejstva: 1593 je **Murska Sobota** imela evangeličanskega duhovnika Györgya Szalaszegija; 25. oktobra 1597 je evangeličanka, grofica Magdalena Salm Lobkowitz — Poppel s pismom iz Dobre prosila graškega superintendenta, naj vizitira cerkve in šole na njenem posestvu, ki je obsegalo tudi ozemlje z župnijama **Pertoča** in **Gornji Senik**; 9. oktobra 1598 je grof Tomaž Nádasdy ml., veleposestnik v Sárváru, središču luteranskega gibanja za vso Zelezno in Sopronsko županijo, sporočil radgonskemu veleposestniku Karlu Herberstorfu, da je iz avstrijskih dežel pregnanim duhovnikom odstopil nekaj sob v svoji pristavi na **Petanjih** (kjer je nastala evangeličanska molilnica); 12. oktobra 1598 so luteranski stanovi v Gradcu poslali zahvalno pismo Francu Nádasdyju, ker je dal zatočišče pregnanim duhovnikom in učiteljem (pribegi so pripomogli h krepitvi luteranstva, saj so duhovniki in Kranjske in Štajerske prinesli s seboj slovenske luteranske knjige; nekatere od teh so 1627 našli v posesti gornjepetrovske cerkve); 17. junija 1599 so štajerski stanovi poslali dva kandidata teologije na **Petanje**, da ju potrdijo v duhovniški časti, radgonski plemič Herberstorf naj prisostvuje slovesnosti; iz seznama davkoplačevalcev v letih 1599 in 1601 je razvidno, da so plačevali letni davek evangeličanski duhovniki pri cerkvah v **Murski Soboti**, **Gornji Lendavi** (1 forint), na **Tišini** (4 forinte), kjer je poleg pastora bil tudi katoliški kaplan, v **Martjancih** (4 forinte in 50 denarjev), **Selu** (1 forint), pri **Sv. Trojici** (2 forinta), pri **Sv. Juriju** (5 forintov), kjer je bil tudi kalvinski duhovnik; v **Dolnji Lendavi** so do 1595 imeli evangeličanskega duhovnika, ki je tedaj umrl, tamkajšnji verniki pa so še posej izpovedovali evangeličansko vero; 1600 je pribežal na **Petanje** Mihael Müller, učitelj iz Radgone, magistra Craineirusa, pribežnika iz Wittenberga, pa so hoteli zaposliti na Petanjcih ali v Murski Soboti; 14. julija 1601 je petanjski predikant Hans Walter poročal, da je prišlo k njegovim pridigam v minulih binkoštnih praznikih mnogo ljudi celo iz Ljubljane in s Koroškega; ko je 1603 vladar ukazal Tomažu Nádasdyju, da odstrani evangeličanskega duhovnika s svojih posestev, sta na **Petanjih** bila predikanta Hans Gaepner in Hans Walter; 1612 je Johannes Szalaszegi kot evangeličanski duhovnik v **Murski Soboti** podpisal Formulo Concordiae, »to pravo veroizpoved z mirno vestjo, brez kakršnekoli hinavščine in pretvarjanja, z lastno roko«.

Navedena dejstva jasno kažejo, da so ne glede na razdelitev prekdonavskih protestantov v kalvinsko in evangeličansko škofijo v krajini med Muro in Rabo v letih 1595—1612 mimo nastajajočih kalvinskih župnij še nadalje obstajale evangeličanske verske občine in je slovensko jezikovno ozemlje med Petanjci, **Monštrum** in **Doljno Lendavo** bilo tedaj zanesljivo zajeto v evangeličansko cerkveno organizacijo, čeprav ne samostojno slovensko, kot »ecclesiae schlavonicae«, pač v mejah nadrejenega seniorata in superintendence za Prekdonavje, ki je trenutno bila brez škofa. A Payr dopušča že v letu 1593 obstoj soboškega luteranskega seniorata s seniorjem Szalaszegijem.

Ker pa seznam davkoplačevalcev priča še to, da je leta 1599 pri Sv. Juriju služboval poleg evangeličanskega tudi kalvinski duhovnik, sta avtorja Prekmurskega šolstva pravilno ugotovila, da so v »večini cerkva na Slovenskem med Muro in

³ Egyház története emlékek, Sopron 1910; A Dunántúli evangélikus Egyházkerület története, Sopron 1924

⁴ K zgodovini reformacije v Prekmurju, Časopis za zgodovino in narodopisje 1937

Rabo vsaj leta 1599 že delovali evangeličanski in kalvinski duhovniki in učitelji», ne da bi bila ta ugotovitev v nesoglasju s prejšnjo trditvijo.

* * *

V verski šoli z madžarskim učnim jezikom v Dolnji Lendavi so od februarja 1544 do aprila 1595 poučevali naslednji evangeličanski učitelji: György Rác, András Zuhodolyi, Farkas Bakács Szentgyörgyvölgyi, Ferenc Töke (1553—1556), István (Štefan) Beythe (1559—1564 kot učitelj in 1565—1574 kot duhovnik), György Kultsár (do 11. junija 1577), Ferenc Beythe (1577—1595). Iz navedenega sledi, da sva s Horvatom upravičeno zapisala, da je v Dolnji Lendavi od 1544 do 1595 obstajala protestantska (evangeličanska!) šola. Po smrti Ferenc Beytheja (3. aprila 1595) se več ne omenja evangeličanski duhovnik ali učitelj pa tudi ne kalvinski. Čigava je potemtakem bila šola v Dolnji Lendavi od leta 1595 do 1612? Škafar trdi, da je bila kalvinska, češ da tamkajšnji zemljiški gospod Krištof Bánffy v teh letih ni bil več evangeličan pa tudi ne še katoličan, temveč kalvinec, zato sta bili tudi cerkev in šola kalvinski. Pri tem ga ne moti, da noben vir ne omenja Krištofa Bánffyja kot kalvinca, ne kalvinske cerkve ne šole v Dolnji Lendavi.

Strinjam se, da je Krištof Bánffy, vzgojen v evangeličanski višji šoli v Gradcu, bil najprej evangeličan, vsaj leta 1608 pa že katoličan; med drugim je tedaj katoliški cerkvi v Dolnji Lendavi podaril kelih z napisom »Christophorus Banfi, liber Baro de Alsó Lindva 1608«. Ni pa prepričljiva trditev, da je Krištof Bánffy pred pokatoličanjem, v letih 1595—1608, bil kalvinec.

Ceprav je obstajala ta možnost, saj sta Prekmurje in Medmurje bila izpostavljeni vplivu evangeličanov in kalvincev, vendar Škafar trditve ni dokazal, postavil se je le na stališče, da je Krištof Bánffy postal kalvinec, češ da je v letu 1595 sledil vplivu kalvinskega škofa Štefana Beytheja. Ta pa je, kakor vemo, bil najprej evangeličanski učitelj, nato duhovnik na gradu Krištofovega očeta, evangeličana Nikolaja Bánffyja. Leta 1576 je Beythe postal grajski duhovnik pri Batthyányevih v Nemetújváru. Kot pisca teoloških del in naravoslovnih razprav ter vidno osebnost so ga 1585 izvolili za evangeličanskega škofa, toda v navzkrižju s svojim občestvom, ki ni upoštevalo njegovih Agend, je prestopil h kalvincem, postal njihov škof, pridobil na svojo stran zemljiška gospoda Baltazarja in Franca Batthyánya in z njuno pomočjo širil kalvinizem na jugozahodu Ogrske. Ker je nekoč služboval pri Bánffyjevih, naj bi sedaj vplival tudi na verovanje Krištofa.

Ker nas hoče Škafar prepričati, da se je Krištof pokalvinil, si pomaga tako, da odreče verodostojnost tistemu delu poročila Krištofovega sodobnika, jezuita Jurija Dobronokija (1588—1648), v katerem je leta 1608 zapisal, da je Krištof »zapustil Luthrovo šolo«, preden je postal katoličan. V tem primeru Škafarju ni bilo mar, da je Dobronoki bil doma iz Dobrovnika, nedaleč od Dolnje Lendave, in je kot eden najbolj izkušenih sodelavcev ogrskega protireformatorja Pázmánya, spreobrnjevalca plemiških družin, prav gotovo poznal versko pripadnost članov plemiške družine Bánffyjevih. Škafarju je pomembnejša okoliščina, da se v poročilih zagrebškega kapitla omenja kalvinizem »celo med služabniki (dolnjelendavskega) gradu« kakor sporočilo, da je Krištof Bánffy neposredno pred spreobrnitvijo v katoličana bil luteran, torej ne kalvinec.

O tem, kdaj in kako se je Krištof Bánffy spreobrnil v katoličana, se Škafar tudi ne strinja s trditvijo dolnjelendavskega lokalnega zgodovinarja Kálmána Dervaricsa, ki pravi, da je Krištof Bánffy z družino bil kalvinske vere vse do 1598, ko je v svoj grad sprejel pavlina Simona Bratulića in ga je ta tedaj spreobrnil h katoliški veri. Pač pa Škafar pritegne Dobronokiju v tistem delu poročila, kjer pravi, da se je Krištof Bánffy spreobrnil v katoličana »na praznik Rešnjega Telesa leta 1608, ko je poslušal v Zagrebu v jezuitski cerkvi pridigarja« in »se prepričal ob poslušanju patrove razlage in pojasnitve o resničnem bivanju božjega Zveličarja v sv. hostiji«. ⁵ Tej razlagi o spreobrnitvi dolnjelendavskega grofa daje Škafar tolikšno verodostojnost, da pripiše: »Tu ni bilo nobenega pritiska od strani vladarja ali zagrebškega škofa. Stopil je v katoliško Cerkev iz notranjega, svobodnega in osebnega prepričanja ob spoznanju, kje je resnica«. Škafar je pripomnil, da na Bánffyja ni nihče pritiskal, da bi ovrgel mojo trditev v Zgodovinskem časopisu 1976 na strani 39, kjer sem zapisal, da so zemljiški gospodje v spodnjih krajih ob Muri »podlegli pritisku zagrebškega škofa in prestopili na katoliško stran«.

Bolj kakor Dobronokijevo poročilo, po katerem Škafar povzema, da se je Krištof Bánffy spreobrnil ob poslušanju patrove pridige, je sprejemljivo moje mnenje, da je pri tej spreobrnitvi bil po sredi pritisk številnih dejavnikov in med njimi najbolj zagrebškega škofa.

Splošno je znan protireformacijski pritisk, ki so ga izvajali najvplivnejši predstavniki tedanje družbe, tako goreči katoličan kralj Rudolf (1576—1608), ki je z de-

kretom 1604 prepovedal širjenje reformacije in s tem izzval težke verske boje na Ogrskem, za njim sabor hrvatskih stanov, ki je navdušeno sprejel kraljevski dekret in soglasno zavrnil priznavanje svobode veroizpovedi, izbojevane po Bocskayu in 1606 priznane v dunajskem miru. V isti vrsti je bil zagrebški škof Simon Bratulić (1603—1611), mož, katerega je (kakor piše Dervarics) Krištof Bánffy še kot pavlinca okoli leta 1598 sprejel v svoj grad in nato spreobrnil Krištofa h katoliški veri ter si je kot škof s pomočjo jezuitov še posebej prizadeval spreobračati »heretike« v tistem delu škofije, ki je obsegal dolnje Prekmurje s tamkajšnjo posestjo dolnjelendavskih Bánffyjev.

Če bi ne bilo protireformacijskega prizadevanja zagrebškega škofa in njegovega vpliva na dolnjelendavskega grofa, bi se upravičeno vpraševali, zakaj je »kalvinec« Bánffy obiskal jezuitske cerkev v Zagrebu, ali iz radovednosti popotnika ali zgolj slučajno ali pa je prestopil prag katoliške cerkve šele, ko je pod vplivom protireformacijskih dejavnikov, še posebej na področju zagrebške škofije, spoznal neizogibnost, da se mora ukloniti in prestopiti v katoliško občestvo. Ne zanikam pa možnosti, da se je grof Krištof po že formalnem pokatoličanju ob »poslušanju patrove pridige« tudi »notranje prepričal« o pravilnosti svoje verske preusmeritve, kakor je to podobno storilo več protestantskih plemiških družin, ogroženih po katoliških Habsburžanih. O nadaljnji razvojni stopnji spreobračanja v katoličana nam poroča spet Dobronoki, da je leto po spreobrnitvi (1609) prišel pater Gregorius Vársárhelyi iz Zagreba v Doljno Lendavo, da Krištofa Bánffyja in njegovo družino vdrši v veri in na njegovem posestvu širi katolištvo.⁶

Da bi določeneje ponazoril svojo trditev o odvisnosti dolnjelendavskih Bánffyjev od zagrebškega kapitlja, se bom oprl na Kovačičevo Gradivo za Prekmursko zgodovino v Časopisu za zgodovino in narodopisje 1926.

Poleg zagrebškega kapitlja je v Prekmurju imel pravico pobirati desetino tudi čezmanski kapitelj s sedežem v Varaždinu, toda oba sta imela neprestane pravde z dolnjelendavskimi Bánffyji, ki so si nasilno prisvajali kapiteljsko desetino.

Tako je 1541 Aleksij Thurzó de Bethlenfalva, sodnik kraljeve kurije in namestnik kralja Ferdinanda, ukazal vdovi Marjeti in Štefanu (evangeličanu), sinu umrlega Ivana Bánffyja Dolnjelendavskega (katoličana), naj ne kratita pravice čezmanskemu kapitlju; isto jima je ukazal glede na pravice zagrebškega kapitlja.

1547 je kralj Ferdinand dovolil, da sme zagrebški kapitelj nastopiti tožno pot proti Ladislavu Bánffyju in izreči proti njemu tudi cerkvene kazni, ker si je siloma prilastil kapiteljska posestva. Kralj je opozoril Bánffyja, da kapitelj ne more vzdrževati svojih trdnjav ob Savi zaradi prikrajšane desetine. Bánffy pa se je izgovarjal, da ni mogel poslati desetine, ker ceste niso bile varne zaradi turških napadov. Tudi v letu 1548 Bánffyja nista plačala najemnine zagrebškemu kapitlju in je kralj odločil, da jo morata plačati. 1574 sta brata Nikolaj in Ladislav Bánffy prosila zagrebški kapitelj, naj jima zniža ali celo odpusti najemnino, ker so njuna posestva v skrajni nevarnosti, dobra tretjina je opustošena, dohodki zmanjšani in ljudje ne morejo dajati desetine, ker sami nič nimajo. 1607 je pred zagrebškim kapitljem spet tekla razprava proti Krištofu Bánffyju zaradi prikrajšane desetine; razpravo je vodil vikar Ebergenji in sta se stranki pogodili, ker je kapitelj deloma znižal terjatev. Škafar sam je priobčil izvirno poročilo z dne 2. junija 1608, ki govori, da se Krištof Bánffy zahvaljuje zagrebškemu kapitlju, ker mu je popustil polovico najemnine za desetino (200 florenov) za zidanje nove cerkve v Dolnji Lendavi in obenem prosi, da mu drugo polovico pustijo za obnovo ostalih cerkva.⁷

Našteti primeri zgovorno pričajo, da je zagrebški kapitelj bil gospodarsko, družbeno in politično v premoči v odnosih z dolnjelendavskimi Bánffyji, zato je v času protireformacije bil odločujoč dejavnik za Krištofovo spreobrnitev. V takih okoliščinah zagrebškemu škofu niti ni bilo treba preveč pritiskati na Krištofa, da se je pokatoličnil.

Po spreobrnitvi Krištofa Bánffyja so se sčasom morali pokatoličniti tudi njegovi podložniki. Pri tem so glavni delež imeli jezuitski misijonarji, ki so od začetka 1609 dalje prihajali v Dolnjo Lendavo in v razne vasi na Bánffyjevem ozemlju in uspeli, da so se »krivoverci« ob poslušanju misijonskih govorov, enako kakor njihov gospod pri pridigi v Zagrebu, »seznanjali z resnico in se je s srcem oklenili«. Tako se je po jezuitskih poročilih do leta 1612 spreobrnilo skupaj 1492 kalvincev in evangeličanov.

Spreobrneni Krištof je želel imeti v središču svoje posesti duhovnika in učitelja, zato je 2. junija 1608 prosil zagrebški kapitelj, da mu pošlje »za podložne Slovence župnika, večšega njihovega jezika in za šolo učitelja, večšega madžarskega jezika«.

⁶ Acta 1, str. 153

⁷ Acta 1, str. 151

Iz virov, ki jih je objavil Škafar, je razvidno, da je kapitelj pošiljal Krištofu le jezuite-misijonarje. Šele 24. decembra 1617 se v Dolnji Lendavi omenja župnik Zahcarius Jeckelius, bivši jezuit. Ali je Bánffy dobil od kapitlja učitelja, večšega madžarskega jezika, kakor je prosil, nikjer ne piše. O katoliškem učitelju v Dolnji Lendavi še v letih 1669, 1688 nimamo sledi. Če je katoliška obnova napredovala počasi zaradi pomanjkanja duhovnikov, so se zaradi pomanjkanja učiteljev še bolj počasi razvijale katoliške šole. Prav gotovo pa se je pokatoličanjeni Bánffy hotel znebiti evangeličanskega učitelja iz Dolnje Lendave, toda kdaj se je to zgodilo, ne vemo. V jezuitskem poročilu iz 1610 se še omenja »ludimagister haereticus«, ki je živel zunaj Dolnje Lendave.

Znano je, da so se protestantski verniki krčevito in dolgo upirali »papinski« veri. Tako zapisnik katoliške vizitacije iz leta 1688 omenja, da ima Bogojina katoliškega župnika, večina prebivalcev pa je »krivoverska«. Tudi v Turnišču je bilo tedaj še veliko »krivovercev in sektarcev«. Po zapisniku iz leta 1690 je bila v Bogojini večina še vedno »krivoverska«, vtem ko se »krivoverci« v Dobrovniku »vračajo« v katoliško cerkev.

Kaže, da Dolnja Lendava še dolgo po letu 1608 ni imela katoliške šole, o kateri Škafar trdi, da je bila, saj je voditelj protireformacije na Ogrskem, kardinal Pázmány, leta 1625 poročal papežu Urbanu VIII., da v vsem ogrskem kraljestvu tostran Donave ni nobene katoliške šole⁸. Ob vizitaciji v beksinskem arhidiakonatu 1640, ko je še živel Krištof Bánffy, je Dolnja Lendava bila edina župnija v katoliških rokah, ni pa še znakov, da bi tam bila tudi katoliška šola. Vizitacijsko poročilo predstavnika zagrebške škofije v prekmurskem arhidiakonatu iz leta 1669 govori o učiteljih v Turnišču, v Bogojini in v Dobrovniku, ni pa besede o šoli ali učitelju v Dolnji Lendavi. Ob vizitaciji 1688 je zapisano, da spričo turške nevarnosti šola v Dolnji Lendavi bo, če bo mir stalen. Šele vizitacijski zapisnik iz leta 1690 govori o učitelju v Dolnji Lendavi, da je moder in pošten in ima veliko učencev, njegovo ime pa ni zabeleženo.

Protestanti so uporno vztrajali pri svoji veri še potem, ko so jim protireformatorji vzeli cekve, a tam, kjer so jim pregnali duhovnika, so podpirali kantorja in mu dajali bero.

Vizitacijski zapisnik iz leta 1669 govori le o učiteljih, ničesar pa o tamkajšnjih šolah, saj učitelj v Turnišču sploh ni imel učencev, bero pa so mu dajale še protestantski veri vdane družine v župniji, ker je bil pač tudi on še protestant; o učitelju v Bogojini zapisnik izrecno pravi, da je »heretik«, učitelj v Dobrovniku je že bil katoličan, toda brez učencev. Imenovani kantorji-učitelji so preostali iz protestantovskih časov, saj je bila Bogojina še leta 1661 v seznamu evangeličanskega seniorata, sedaj pa, ko so gori omenjene župnije prešle v roke katoliških župnikov, le-ti še niso usanovili šol. Zato v vizitacijskem zapisniku 1669 ni besede o šoli v Dolnji Lendavi.

Za miselnost katoliške protireformacije je značilno, da si dolgo ni prizadevala za ljudske šole, ker je bila naloga duhovnikov, da tolmačijo sveto pismo, ne pa da bi ga verniki sami prebirali in razlagali kakor luterani.

S tem zavračam Škafarjeve ugovore in zaključujem, kakor sledi:

— slovensko jezikovno ozemlje med Muro in Rabo je okoli 1599 zanesljivo bilo zajeto v evangeličansko cerkveno organizacijo;

— tudi v letih 1595—1612, ko so evangeličani v Prekdonavju bili brez škofa in so se med Muro in Rabo pojavljale prve kalvinske občine, so vzporedno delovale tudi evangeličanske verske občine; celo v letih 1612—1618, ko so kalvinske dosegle vrh svojega razmaha, so tudi tedaj vsaj v skrčenem obsegu oziroma vzporedno obstajale evangeličanske občine in je v Kokolj-Horvatovem kronološkem pregledu razvoja prekmurskega šolstva za vsak kraj posebej označena trenutna prisotnost evangeličanskega oziroma kalvinskega duhovnika.

o verski pripadnosti Krištofa Bánffyja vemo trdno, da je bil v mlajših letih evangeličan, vsaj 1608 pa katoličan; ni pa jasnih dokazov, ali je bil v letih 1595—1608 kalvinec;

— Krištof Bánffy je postal katoličan zaradi nadmočnega centralističnega pritiska Habsburžanov ob podpori katoliške cerkve na protestantsko plemstvo na Ogrskem in Hrvaškem; v našem primeru je ta pritisk izviral še zlasti iz gospodarsko-družbenih odnosov med zagrebškim kapitljem in plemiško družino Bánffyjev, ni pa se Krištof domala čudežno spreobrnil ob poslušanju pridige pri jezuitih v Zagrebu;

— šola v Dolnji Lendavi je vsaj od 1544 do 1595 bila evangeličanska; za obdobje po 1595 ni dokazano, da bi tam deloval kalvinski duhovnik ali učitelj, niti da bi obstajala kalvinska šola;

⁸ F. Kovačič: Slovenska štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, str. 300

— čeprav je Krištof Bánffy leta 1608 prosil zagrebški kapitelj za župnika in učitelja, vemo le, da so od leta 1609 dalje prihajali na dolnjelendavsko posest jezuiti, a o učitelju in katoliški šoli za zdaj ni dokazov;

— smemo torej predpostavljati, da so evangeličani v Dolnji Lendavi in njenem okolju po letu 1608 še nedoločeni čas ostali vdani svoji veri in obdržali tudi svojo šolo, dokler »heretični učitelj« ni bil izgnan in stalno onemogočen v Dolnji Lendavi.

Miroslav Kokolj

Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu
 Odjel za hrvatsku povijest, 41000 Zagreb, Krčka 1

omoguća članom slovenskih zgodovinskih društva nakup svojih izdaja po polovičnoj ceni. Na raspoložo so naslednje knjige:

H. MATKOVIĆ, S. Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature	70 din
R. LOVRENČIĆ, Geneza politike »novog kursa«	70 din
Lj. BOBAN, S. Pribičević u opoziciji	70 din
M. GROSS, Povijest pravaške ideologije	70 din
I. ČIZMIĆ, Jugoslavenski iseljenički pokret i stvaranje jugoslavenske države	70 din
T. RAUKAR, Zadar u XV stoljeću	100 din
J. LUČIĆ, Obrti i usluge u starom Dubrovniku do početka 14. stoljeća	150 din
J. ADAMČEK, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVIII stoljeća	600 din
S. ANTOLJAK, Pacta ili concordia od 1102. godine	200 din
S. PERIČIĆ, Dalmacija uoči pada Mletačke Republike	180 din
N. STANČIĆ, Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji — Mihovil Pavlinović i njegov krug	200 din
J. ŠIDAK, Studije iz hrvatske povijesti 19. stoljeća	70 din
J. ŠIDAK, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1948/49	200 din
B. KRIZMAN, Korespondencija Stjepana Radića, I i II	150 din
B. STULLI, Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj, I i II	150 din
J. ADAMČEK i I. KAMPUŠ, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću	150 din
R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni — korespondencija od 1906. do 1941, I i II	200 din
Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata	30 din
D. PAVLIČEVIĆ, Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj	225 din
M. BRANDT, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka	650 din
M. GROSS i drugi, Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća	350 din

Navedene cene će upoštevati 50 % popust. Pri naročilu obvezno navedite poleg svojega točnoga naslova in naslova zaposlitve tudi to, v katerem zgodovinskem društvu ste članjeni. Na naročilnici označite tudi, ali želite knjigo plačati po povzetju ali pa s splošno položnico po prejemu knjig in računa.

In memoriam

DRAGO PAHOR

Z njim sem se srečaval v ljubljanskih znanstvenih ustanovah, še zlasti na svojem delovnem mestu v Inštitutu za narodnostna vprašanja in kasneje v Slovenskem šolskem muzeju. V spominu ga bom ohranil sklonjenega nad delovno mizo, polno zgodovinskega gradiva, ki ga je skupaj s svojo ženo proučeval marljivo kot mravlja.

Zavzeti in skrbni raziskovalec primorske zgodovine Drago Pahor je svoje življenje začel in sklenil v Trstu. Njegova življenjska pot je bila značilna za razburkano obdobje 20. stoletja na primorskih tleh. Zrasel je v ozračju avstro-ogrškega Trsta, ki je Slovencem odmerjal zelo malo pravic, se šolal v zasebni šoli Družbe sv. Cirila in Metoda, kot dijak, učiljišnik in kasneje kot učitelj ter javni delavec pa okusil ves bes italijanskega fašističnega raznarodovalnega nasilja. Kot mnogi njegovi rojaki je okušal trdi kruh emigrantskega življenja v kraljevini Jugoslaviji, ko je učiteljeval na Sv. Planini nad Trbovljami in v Trbovljah. Nemški okupator ga je pregnal v Srbijo, od koder se je vrnil in šel v partizane. Slovenski narodnoosvobodilni svet ga je poslal na Primorsko, kjer je imel pomembne položaje v partizanskem šolstvu. Med drugim je bil šolski nadzornik v srednjeprimorskem okrožju.

Osvoboditev ter povratek v Trst sta pomenila začetek novega plodnega obdobja v Pahorjevem življenju. Maja 1945 je postal šolski nadzornik slovenskih osnovnih šol v Trstu v težavnih razmerah obdobja Zavezniške vojaške uprave. Istočasno je opravljal politično funkcijo referenta za slovensko šolstvo pri Mestnem osvobodilnem svetu za Trst. Septembra 1946 je bil razrešen službe nadzornika, referent pa je ostal vse do razpustitve sveta ob podpisu mirovne pogodbe z Italijo leta 1948. Dve leti je bil tajnik Slovensko-hrvaške prosvetne zveze, nato do konca leta 1952 načelnik Odseka za zgodovino in etnografijo pri aNrodni in študijski knjižnici v Trstu. Ko so morali odsek zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ukiniti, je postal z novim letom 1953 upravnik Slovenskega dijaškega doma v Trstu. Leta 1965 je prevzel vodstvo arhiva Slovenske kulturno-gospodarske zveze, naslednje leto pa je postal spet načelnik Odseka za zgodovino in etnografijo, leta 1973 pa po reorganizaciji Narodne in študijske knjižnice načelnik Odseka za zgodovino vse do leta 1978.

Delo v službi je moglo zapolniti le del Pahorjevega življenja. V njegovo življenjsko pot je vtakano tudi javno, prosvetiteljsko, publicistično in znanstveno delovanje. Že kot otrok je bil vključen v škedenjsko sokolsko društvo, deloval je v dijaških in mladinskih slovenskih društvih v Julijski krajini, v Jugoslaviji pa v emigrantskih in sokolskih organizacijah, kot voditelj skavtov in gozdovnikov. Na svojih delovnih mestih je razvijal tudi široko izvenšolsko kulturno in prosvetiteljsko dejavnost.

Po vojni je v Trstu bil trd boj s Prosvetnim uradom Zavezniške vojaške uprave za upravno avtonomijo slovenskega šolstva, deloval na prosvetnem področju, skrbel za organizacijo otroških počitniških kolonij in pri organizaciji velikih telovadnih nastopov. Vodil je ekskurzije dijakov in prosvetnih društev, ustanovil taborniško organizacijo »Rod Modrega vala«, ves povojni čas pa se boril za pravice slovenske manjšine v šolstvu in na drugih področjih.

Izredno bogato je bilo njegovo publicistično delo, ki ga je začel že v dijaškem listu tolminskih učiteljišnikov »Naše delo«, nadaljeval v primorskih legalnih in ilegalnih glasilih, v emigrantskem listu »Istra«, po osvoboditvi pa še zlasti v »Primorskem dnevniku«. Urejeval je pet periodičnih publikacij, med njimi mesečnik za književnost in kulturna vprašanja »Razgledi«, »Vestnik celjske sokolske župe« ter »Jadranski koledar« ter zbornike »Za srečo naših otrok« (1953), »Čitalnica v Škedenju 1868—1968« (1968), »Prosvetni zbornik 1869—1968 (1970) in »Boj za svobodo« (1975).

Pozornost nas zgodovinarjev velja še zlasti njegovemu znanstvenemu delu, ki je bilo usmerjeno zlasti v študij in objavljanje razprav o slovenskem šolstvu na Primorskem. Obravnaval je zlasti začetke slovenskega šolstva v Trstu ter šolstva »Družbe sv. Cirila in Metoda« v Trstu in pa obnovo slovenskega šolstva na Primorskem v medvojnem in povojnem času. Njegovo zadnje delo o delovanju slovenskega šolstva na Tržaškem v času Zavezniške vojaške uprave je na žalost ostalo nedokončano.

Tisti, ki smo ga bolje poznali, vemo, kako skrbno je zbiral in hranil zgodovinsko gradivo in kako pazljivo in potrpežljivo ga je proučeval. Vemo tudi, kako je znal krepiti znanstvene stike med tržaškimi in ljubljanskimi zgodovinskimi ustanovami, kako si je prizadeval pritegniti sodelavce za proučevanje primorske zgodovine, kot tudi, da na svoje delovne obiske v Ljubljano nikoli ni prihajal praznih rok, pač pa je vedno prinašal s seboj slovenske zamejske publikacije in gradivo za tamkajšnje zgodovino. V Slovenskem šolskem muzeju se je n. pr. tako po njegovi zaslugi nabral kar precejšen fond arhivskega gradiva o medvojnem in povojnem primorskem šolstvu.

Plodno in polno življenje Draga Pahorja se je izteklo, naprej pa bo živel v spominu vseh tistih, ki spoštujemo in cenimo njegovo delo, v vsakem najmanjšem člančiču, v vsakem dokumentu, ki ga je ohranil prihodnjim rodovom.

Andrej Vovko

NAJPOMEMBNEJŠA ZGODOVINSKA DELA DRAGA PAHORJA

Celotno bibliografijo znanih Pahorjevih del je objavila njegova žena Minka Pahor v Jadranskem koledarju za leto 1981 na straneh 158—186. Bibliografija je nepopolna posebej do leta 1941, to pa zlasti zato, ker je pokojni Pahor objavjal veliko člankov v ilegalnih primorskih časopisih.

- Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadu slovenskega ozemlja. Zbornik Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1970, str. 235—337.
- Začetek osnovnega šolstva v tržaški okolici. Stodevetdeset let škedenjske šole. (Ponatis iz Primorskega dnevnika). — Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1971, 14 str. (Skupaj s sinom Samom Pahorjem)
- Prispevki k zgodovini obnovitve slovenskega šolstva na Primorskem 1943—1945. Založništvo Tržaškega tiska, Trst, 1974, 126 str.
- (D. M.), Slovenstvo Miljskih hribov. — Jadranski koledar za leto 1954, Trst, str. 125—126.
- 10 let Dijaškega doma in obnovitve Dijaške matice. — Jadranski koledar za leto 1965, Trst, str. 88—90.
- Ob 50-letnici ustanovitve Učiteljskega društva za Trst in okolico. — Jadranski koledar za leto 1956, Trst, str. 107—110.
- 70 let prvega slovenskega šolskega zavoda v Trstu. — Jadranski koledar za leto 1958. Trst, str. 118—128. (O šoli Družbe sv. Cirila in Metoda pri Sv. Jakobu)
- Slovenski dijaški dom v Trstu. — Jadranski koledar za leto 1961, Trst, str. 85—88.
- Obnova slovenskega šolstva na Tržaškem. — Jadranski koledar za leto 1965, Trst, str. 73—80.
- Gradivo k vprašanju šolstva v Beneški Sloveniji. — Jadranski koledar za leto 1966, Trst, str. 56—71.
- Prosvetno delo v Škedenju in na Kolonkovcu od »Slovenske vile« do naših dni. — Čitalnica v Škedenju 1868—1968. Brošura ob stoletnici škedenjske čitalnice, Trst, 1968.
- Tisk za šole med NOB na Primorskem. — Jadranski koledar za leto 1971, Trst, str. 97—104.
- Katinara je dobila prvega učitelja pred stoosemdesetimi leti. — Jadranski koledar za leto 1972, Trst, str. 116—120.
- Odmevi bazoviških žrtev v slovenski umetnosti. — Jadranski koledar za leto 1973, Trst, str. 103—115.
- Franc Segulin-Boro svetel lik borca za svobodo. — Jadranski koledar za leto 1975, Trst, str. 116—122.
- Škedenj v dneh vstaje aprila 1945. — Zbornik Boj za svobodo. Ob 30-letnici zmage na nacifašizmom izdala Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino, Trst, 1975, str. 11—129.
- Kdo je izdal Luigija Frausina? — Goriški letnik, zbornik Goriškega muzeja, Gorica 1976, str. 182—191.
- Iz svojih vstajamo moči. — Jadranski koledar za leto 1970, Trst, str. 87—91.
- (O vrtcu Družbe sv. Cirila in Metoda pri Sv. Jakobu)
- O ljudskošolskih učnih načrtih zavetniške vojaške uprave (1945). — Goriški letnik, zbornik Goriškega muzeja, Gorica, 1979, str. 275—281.
- Naše korenine v ledinah. — Jadranski koledar za leto 1979, Trst, str. 104—106.
- Kdaj je bila ustanovljena šola v Križu. — Jadranski koledar za leto 1979, Trst, str. 169—173.
- Štirim z bazoviške gmajne. Ob 50-letnici njihovega žrtvovanja. — Jadranski koledar za leto 1980, Trst, str. 89—93.

Andrej Vovko

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJI

XX. ZBOROVANJE SLOVENSКИH ZGODOVINARJEV

Ljubljana, od 1. do 4. oktobra 1980

Jubilejno dvajseto zborovanje slovenskih zgodovinarjev sta organizatorja Zgodovinsko društvo za Slovenijo in Zgodovinsko društvo za Ljubljano organizirala v Ljubljani, kjer so bila doslej že tri (prvo leta 1939, tretje 1946, sedmo 1951), vendar zadnjič že skoraj pred tridesetimi leti. Zborovanje pa je bilo jubilejno tudi še zaradi tega, ker je sovpadalo s stoletnico, odkar se je okrog 1880 začelo kontinuirano razvijati slovensko zgodovinopisje kot znanost, po prelomu, ki ga je v tem pogledu pomenila generacija šolanih zgodovinarjev s Francem Kosom kot osrednjo postavo.

Po uvodnem pozdravu predsednika Zgodovinskega društva za Slovenijo *dr. Ignacija Vojeta*, ki je ob enem zborovanje odprl, ter po izvolitvi predsedstev, ki so vodila posameznaasedanja zborovanja, je pozdravil zborovalce v imenu pokrovitelja zborovanja (skupščine mesta Ljubljane) predsednik skupščine mesta Ljubljane *dr. Marjan Rožič*. Vendar to ni bil le pozdrav, marveč ob enem kratek pregled razvoja Ljubljane, leta 1948 odlikovane s podelitvijo imena »mesto heroj«, od osvoboditve naprej, s posebnim ozirom na razvoj samoupravljanja. Ob tem se je posebej ustavil tudi ob razmerju znanosti do samoupravljanja, zgodovinarjem pa še posebej postavil vprašanje, ali so podlage za proglasitev Ljubljane za »mesto heroj« že dovolj raziskane in ali ni ta dolg zgodovinopisja vendarle še neizpolnjen. V imenu Zveze zgodovinskih društev Jugoslavije je pozdravila zborovanje *Ljubinka Trgovčević* in mu zaželela uspešno delo.

Kot prvi predavatelj v slovesnem zasedanju zborovanja, ki se ga je udeležilo tudi večje število predstavnikov političnega in družbenega življenja, je govoril *prof. dr. Metod Mikuž* o temi »Ljubljana, mesto heroj«. Predavanje, ki pač glede na stanje dosedanjega raziskovanja ni bila razprava o postavljeni temi v pravem smislu, je imelo glavni pomen z določitvijo naloga, ki so v tem pogledu še neuresničene: zbiranje in objava virov (»Ljubljana v ilegali« je v marsičem izhodišče za to) in pristop k monografiji o zgodovini Ljubljane v NOB, ki bo nujno kolektivno delo dolgoletnega značaja. Po tem uvodnem poudarku je predavatelj razvrstil svoje programske zamisli o vsebini, ki jo bodo sodelavci morali upoštevati pri uresničevanju tega dolgoročnega projekta.

Po Mikuževem predavanju je predsednik republiške konference SZDL *Mitja Ribičič* izročil *prof. Mikužu* odlikovanje reda zasluge za narod z zlato zvezdo, s katerim ga je ob njegovi sedemdesetletnici odlikoval predsednik SFRJ Josip Broz Tito. Ob enem je v daljšem govoru podal tudi vsestranski oris Mikuževega javnega dela kot utemeljitev za podelitev tega visokega odlikovanja.

Po krajšem odmoru je govoril *prof. dr. Bogo Grafenauer* »Ob stoletnici slovenskega znanstvenega zgodovinopisja«. Po označbi stanja slovenskega zgodovinopisja sredi 19. stoletja in okoliščin, ki so po letu 1848 (reforma gimnazije, nastanek filozofskih fakultet kot poklicnih šol za srednješolske profesorje) omogočile strokovno šolanje zgodovinarjev, je najprej označil delo poglavitne sedmorice zgodovinarjev, ki so začeli s svojimi znanstvenimi publikacijami okrog 1880 (razporejeni po starosti: Fran Šuklje, Fran Levec, Anton Kaspret, Simon Rutar, Josip Apih, Ivan Vrhovec, Franc Kos), in pomen tega dela kot celote. V drugem delu je podal še vsebinski pregled dela slovenskega zgodovinopisja v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja (do izida prve knjige Kosovega Građiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku, 1902) in poudaril postopno prenašanje težišča s politične zgodovine na kulturno, družbeno in gospodarsko (vključno z vprašanjem vsakdanjega življenja kmečkega in mestnega prebivalstva) ter ozke vezi teh delavcev tudi z jezikoslovjem (objava starih slovenskih besedil in podobno) in umetnostno zgodovino.

Prof. dr. Vasilij Melik je z referatom »Smeri slovenskega znanstvenega zgodovinopisja od 1945 v luči zborovanj slovenskih zgodovinarjev« v nekem smislu nadaljeval in podrobneje izdelal pregled na zborovanjih zajete problematike, ki ga je okvirno prvi načel že *dr. Tone Ferenc* ob tridesetletnici Zgodovinskega društva za Slovenijo (ZČ 30, 1976, 226 do 228). V prvem delu referata je podal pregled organizacijskih oblik in strani zborovanj (podatki o trajanju, sekcijah, številu referatov in podatki o referentih in številu udeležencev, povezava z občnimi zbori Zgodovinskega društva po 1968 in podobno), v drugem delu pa je zborovanja prikazal po njihovi vsebinski strani: posebej je obravnaval skupino metodoloških referatov, podal pregled referatov o slovenski zgodovini in lokalni zgodovini (tudi glede na

različna obdobja) in še posebej obravnavanja šolskih vprašanj (bodisi glede koncepta predmeta zgodovina, bodisi glede vprašanj metodike tega predmeta). Zlasti je še poudaril pomen zborovanj za nekatere širše akcije slovenskega zgodovinskega pisja (pobuda za »Gospodarsko in družbeno zgodovino Slovencev«, revizija slovenske zgodovine od dobe taborov do 1918/20 kot kolektivna akcija skupine slovenskih zgodovinarjev prav v okviru zborovanj). Ob sklepu tega pregleda je poudaril nekaj širših značilnosti in vprašanj — tako da vsebina zborovanj ne izraža v celoti stanja slovenskega zgodovinskega pisja, da del referatov ni bil objavljen in da prenatrpanost s predavanji ovira diskusijo in bi bilo treba več razmisleka o tej strani programov.

Takoj po predavanju je bila z uvodnim govorom prof. dr. Frana Zwitterja na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja odprta razstava publikacij o zgodovini mesta Ljubljane, pri kateri so ob pripravljanju poleg zgodovinarjev sodelovali tudi arheologi, etnologi in umetnostni zgodovinarji. Prireditelji zborovanja sta ob razstavi pripravila tudi posebno publikacijo s seznamom razstavljenih del (Razstava publikacij o zgodovini mesta Ljubljane, 1980), pri kateri pa je zaradi njenega bibliografskega pomena treba obžalovati, da je glede starejše zgodovine pri oddelkih »razprav in člankov« kar povprek precej nepopolna tudi glede marsikaterih pomembne objave (vsekakor precej bolj kot glede etnologije in še kake druge stvari).

Popoldanski del zborovanja je bil posvečen vprašanjem zgodovine v srednji šoli. Stefan Trojar je poročal o vprašanih v zvezi z »zasnovanostjo pouka zgodovine v 3. in 4. letu usmerjenega izobraževanja« (seveda kolikor je pri tem zgodovina sploh še upoštevana) in pri tem naglasil potrebo, da naj bo usmerjen ta koncept predvsem v domačo zgodovino, seveda pa bolj z gospodarskimi in družbenimi vsebinami, manj pa s političnozgodovinskimi. Za vprašanja šolske reforme sta bila posebna pomena referata o dosedanjih izkušnjah tega dela. Branko Spacapan in Tatjana Brađeško, profesorja zgodovine na učiteljskišči, kjer se nekateri koncepti usmerjenega izobraževanja preskušajo že štiri leta, sta poročala o »izkušnjah pouka zgodovine na pedagoški gimnaziji v Ljubljani«, zlasti v zvezi z vprašanjem, v kolikšni meri je mogoče obvladati vse predvideno gradivo, še posebej pa v zvezi s programom za 3. in 4. razred šolanja, Marija Kremenšek pa je na podlagi ankete tiranja gimnazijcev ob dosedanjem konceptu pouka poročala o »odnosu učencev do pouka zgodovine na gimnaziji«, pri čemer so se kazale težnje po poglobitvi vzročnih povezav in posebej po večjem obsegu gospodarskih in družbenozgodovinskih vsebin na račun zmanjšanja politične in dinastične zgodovine.

Zvečer je bil še občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo, zadnjič v stari sestavi. S sprejemom novih pravil društva se je namreč spremenilo v zvezo večjega števila medobčinskih društev, tako da bodo občni zbori poslej dobili delegatski značaj. Takoj po sprejemu pravil so zastopniki krajevnih društev podpisali družbeni dogovor o združitvi v zvezo »Zgodovinsko društvo za Slovenijo«.

Drugi dan zborovanja je bil posvečen reviziji slovenske zgodovine, tokrat za obdobje prve svetovne vojne in nekaj njenih neposrednih posledic. Temeljni referat »uvodne teze k obravnavi slovenske zgodovine 1914 do 1918« je podal prof. dr. Janko Pleterški. Najprej je podal dovolj izčrpno stanje znanstvenega raziskovanja tako glede objave virov kot tudi glede pomembnejših podrobnih monografskih raziskav in različnih konceptov v sintetičnih delih o problematiki, vključno do odločitev o novih mejah v letih 1919 in 1920, delno že tudi z opozarjanjem na nekatere razlike in odprta vprašanja v tej literaturi (zlasti z nekaterimi stališči Henrika Tume v letih 1917—1918). V drugem delu referata je podal pogloblitve poteze splošne označbe: V ospredju raziskovanja je politična zgodovina, čeprav glede dogajanja v tujini tudi ta problematika še ni celovito obdelana; v zaostanku sta tako vojaška zgodovina (glede udeležbe Slovencev) kot tudi gospodarska in družbena zgodovina — z izjemo družbenih akcentov političnega gibanja. Potem ko je navajal še nekaj posebnih obravnave potrebnih vprašanj (npr. o vzrokih, da so Slovenci uporabljali na ruski in ne na balkanski fronti; preganjanje Slovencev, posebej ob uporabi dunajskega arhivskega gradiva; zgodovina JSDS do stockholmskega kongresa; ljudsko upornišvo in vojaški upori; progresivna faza narodnih svetov; vprašanje lastne državnosti SHS do 1. decembra 1918 itd.) je še posebej poudaril potrebo izdajanja vrste virov (korrespondence vrste politikov in dnevnika A. B. Jegliča).

Dr. Jože Šorn je govoril o »vplivih vojne na gospodarski položaj prebivalstva na Slovenskem«. Najprej je označil štiri splošne poteze in posledice prve svetovne vojne v gospodarstvu: razpad klasičnega gospodarskega sistema (s središčem v Angliji in z zlato podlago valutnega sistema) in uveljavljanje ZDA kot središča svetovnega kredita; razvoj industrije v prekomorskih deželah, zlasti v ZDA; v vojskujočih se državah preobrat proizvodnje od civilne in izvozne v vojno industrijo, poraba zlatih rezerv; sorazmerno hiter razvoj sil v mednarodnem delavskem gibanju in postavitev vprašanja obstoja kapitalizma, posebej po ruskih revolucijah.

V tem okviru je obravnaval izraze tega razvoja posebej pri nas, zlasti glede čedalje večjih težav v prehrani, ki je do 1918 pripeljala do pravih pojavov lakote, glede težav v proizvodnji zaradi vojaškega vpoklica delovne sile in mobilizacije konj ter revkizicij govodi in poljskih pridelkov. Medtem ko je na Kranjskem SLS s Sušteršičem na čelu sprva znala ta položaj izkoristiti za svoje vključenje v vojno gospodarstvo, se je po izbruhu vojne z Italijo to hitro spremenilo in je Sušteršič-Lampetova skupina te položaje po 1915 hitro izgubljala. Ob sklepu je označil še nove gospodarske načrte, ki so proti koncu vojne nastajali pri nas (zlasti Brezigarjevo analizo slovenskega gospodarstva, pripravljeno v sporazumu z Gregorjem Zerjavom o položaju Slovenije v novi jugoslovanski državi).

Dr. Franc Rozman je poročal o »delovanju socialnodemokratske stranke v času vojne«. Ob začetku vojne je ugotovil, da je bilo stališče vodstva JSDS vojni nasprotno (kar se je izražalo tudi v strankinem tisku, kolikor je bilo to v tedanjih cenzurnih pogojih mogoče, torej drugačno od stališča nemško-avstrijske in nemške socialne demokracije, ki sta gledali na vojno proti Rusiji pač še v luči tradicije iz leta 1848). Od zatrtja socialdemokratskega tiska se je omejeval predvsem na referiranje o sejah odbora JSDS in na stališča posameznih ljudi (zlasti Tume in Regenta, ob uporabi spominov in korespondence). Po pregledu števila delavcev pred vojno je opozoril na oslabitev organizacije v prvih letih vojne, dokler se od leta 1917 ni začelo kazati njeno oživljanje (obnovitev praznovanja 1. maja s podrobnejšimi podatki za Štajersko, kjer se je teh proslav udeležila približno polovica delavstva v slovenskem delu dežele — dalje z zborovanji o miru in ob obeh ruskih revolucijah). Posebej se je dotaknil tudi Tumovih stališč o narodnem vprašanju iz konca 1917 in njegove za stockholmsko konferenco pripravljene spomene, glede katere je poudaril nujno potrebo po njeni objavi.

Predavanje *Walterja Lukana* je obravnavalo »zadržanje Slovencev med vojno po gledanju vojaškega poveljstva v drugi polovici 1915 in prvi polovici 1916« in je govorilo o vsebini več poročil obveščevalnega častnika za Kranjsko in Primorje Viktorja Andrejke o vidnejših politikih, časniki in nekaterih političnih načrtih, kot so se kazali po napadu Italije zaradi ogroženosti slovenskega ozemlja. Obvestila so izvirala pač pretežno iz desnega krila SLS, vendar so bila vsa poročila zaradi drugačne presoje položaja po komandi jugozahodne fronte z vsemi svojimi predlogi vred zavrnjena in dana ad acta. Predavatelj sam je poudaril, da so podatki še nepopolni in delno nezanesljivi, preiskava pa še ni dokončana, čeprav so podatki po svoji vsebini povsem novi in za presojo zlasti položaja znotraj SLS pa tudi o dogajanju na Slovenskem v tem času zelo pomembni.

Kot zadnji referent v dopoldanski seji je govoril *dr. Momčilo Zečević* o »Slovincih v politiki med dvema jugoslovanskima državama (29. 10.—1. 12. 1918)«, torej o problemu slovenske državnosti pred združitvijo s Srbijo in Črno Goro. Poleg vprašanja slovenske in jugoslovanske državnosti na tleh prejšnje Avstro-Ogrske je analiziral predvsem dve vprašanji: do kod je segla jugoslovanska usmerjenost začasne Države SHS in različna stališča v tem pogledu, posebej pa še vprašanje novembrske ženevske konference in tam s Pašičem podpisane sporazuma o ureditvi bodoče skupne jugoslovanske države, pri čemer je upravičeno poudaril, da je bil realno sporazum za veliko politiko dosežen bistveno prepozno. To ni veljalo le za razmerje z Italijo, kjer so bile bodoče odločitve opredeljene v največji meri že z Londonskim paktom, marveč posebej tudi za razmerje z Avstrijo, kjer je ostala država SHS zaradi te zakasnitve brez vsake demarkacijske črte.

Zaradi prenatrpanega programa (in pač tudi delne premajhne discipline predavateljev pri presejanju dogovorjenega časa za predavanje) je prišlo šele konec dopoldanskega zasedanja drugega dne prvič do diskusije, in sicer o vseh treh zasedanjih. Ob Melikovem pregledu slovenskega zgodovinopisja v luči zborovanj slovenskih zgodovinarjev je *France Klopčič* poudaril potrebo po intenzivnejšem delu že na zgodovini socialističnega gibanja in delavskega razreda, še posebej pa na obdobju po osvoboditvi 1945, ki je v zgodovinopisju skoraj povsem ob strani in enako odsotno tudi na naših zborovanjih. K referatom o zgodovini v usmerjenem izobraževanju so se oglasili trije diskutanti — *Pavličević* (z željo po večji pozornosti za zveze med jugoslovanskimi narodi), *Bogo Grafenauer* in *Bogo Stupan* (oba z opozorili na ozki prostor zgodovine v 3. in 4. letu usmerjenega izobraževanja in prvi posebej na težnje po še večji zožitvi, kot je bila sprejeta po prejšnjih dogovorih), odgovarjal pa je v imenu referentov *Štefan Trojar*, predvsem zoper diskusijo prof. Stupana, ki je branila koncept in obseg zgodovine v dosedanji gimnaziji. K predavanjem zadnjega dopoldneva sta se oglasila dva razpravljavca: *France Klopčič* je razpravljal o Rozmanovem referatu predvsem z dopolnili okrog Tume in tržaškega problema, *Marija Kremenškova* pa je načelno pripomnila k predavanjem, da so bila obrnjena pretežno mnogo preveč le k visoko stoječim posameznikom in njihovim različnim zamislim in političnim načrtom, bistveno premalo pa

k vsakdanjemu življenju majhnega človeka in k vprašanjem, kako je vsak dan doživljal vojno bodisi na fronti, bodisi pod vojno diktaturo in v lakoti doma in kako je vse to vplivalo na spreminjanje temeljnih političnih struktur med prvo svetovno vojno.

Popoldne se je nadaljevalo delo na istih vprašanjih najprej z referatom dr. Hannsa Haasa, gosta iz Salzburga, o »obmejnih bojih na Koroškem 1918/1919« in njihovi vlogi v političnem življenju nemške strani v deželi, zlasti za nekakšen notranji zlom nemške socialne demokracije in za njenočasno podreditev pod vodstvo konservativnega nacionalističnega meščanstva. Medtem ko so socialisti sprva (30. X. 1918) pristajali na samoodločbo vseh narodov in na državne meje na podlagi etničnih meja, ko so se Volkswehri (npr. v Beljaku) sprva branili udeležbe v bojih zoper Slovence, je mejno vprašanje postopno zasenečevalo vse druge skrbi koroške socialne demokracije, posebej po spretnih manevrih konservativnega vojaškega vodstva pod Hülgerthom. Pri januarskih bojih po odpovedi premirja s koroške nemške strani po Haasovem mnenju ni šlo predvsem za obrambo Koroške, marveč za boj, ki naj bi zdrobil odpor socialne demokracije in krščansko-socialne stranke zoper politiko nemškega meščanstva. Preobrat je bil res dosežen s premirjem v Gradcu 22. 1. 1919, odkar je šlo pri nemški strani le še za boj za mejo na Karavankah. Organizacija enotnega »koroškega brambovstva« (Kärntner Heimwehr) je pomenila zmago oficirjev in odstranitev prejšnjih vojaških svetov.

Prof. dr. Andrej Mitrović je predaval o »Slovincih na mirovni konferenci v Parizu (1919)«. V samem stvarnem pogledu glede pogajanj predavanja ni vsebovala kakšnih bistvenih novosti, pač pa je tudi na podlagi doslej še neuporabljenih virov iz beograjskih arhivov (diplomatske korespondence) predavatelj analiziral interference in občasne nesporazume med Beogradom, delegacijo v Parizu in ljubljansko deželno vlado ter posebej še delo slovenskega dela pariške delegacije glede meja z Avstrijo, Madžarsko in Italijo. Poleg opredelitve poglavitnih ideoloških temeljev za slovenske politične linije boja za meje (zlasti tisočletni boj za svoje ozemlje v pričakovanju, da se bo ta boj z Nemci še nadaljeval), je opredelil še razmerje vseh štirih glavnih velesil (Francije, ZDA, Anglije in Italije) do reševanja vprašanj slovenskih meja na zahodu in severu.

V razpravi, ki je segla delno tudi še v problematiko dopoldanskih predavanj, so se glasili Lojze Ude, Walter Lukan, Fran Zwitter, Bogo Grafenauer in Vasilij Melik (zadnji zlasti v zvezi z nekaterimi vprašanji k Lukanovemu referatu).

Dopoldansko zasedanje tretjega dne zborovanja je imelo za namen razpravo o dosedanjih dosežkih in stanju raziskovanja zgodovine mesta Ljubljane, posebej v zvezi z načrtom izdelave sodobni znanosti ustreznega dela o tej zgodovini. Marjan Drnovšek je podal »problemski prikaz zgodovine Ljubljane od srede 19. stoletja do 1941« v imenu večje skupine soavtorjev, ki so prispevali gradivo za posamezna vprašanja (dr. Jasna Fischer o razvoju prebivalstva in družbeni strukturi, Janez Kos o komunalnih institucijah, Slavko Kremenšek o etnološki preiskavi vsakdanjega življenja, Vasilij Melik o rezultatih volitev, Andrej Vovko o šolstvu in Marjan Drnovšek o občinski upravi). Potem ko je v uvodu in strnjeni obliki nakazal tri širša vprašanja (teritorialno širjenje mesta, naselitveni tokovi in obseg dnevne migracije delavcev, etnična struktura in padanje števila Nemcev od 1846 do 1910) in še razmerje Ljubljane kot posvetnega in cerkvenega upravnega središča do širšega okolja, se je delno z večjim upoštevanjem časovnih razmejitev posvetil tudi večjemu številu ožjih (volilni sistemi in volitve, politični boji ob volitvah županov, vloga Nemcev in Slovencev v politiki in gospodarstvu, prometna povezava nazven z izgradnjo železnic in posledice tega za gospodarstvo, denarne ustanove, izgradnja mestne cestne železniške mreže, način vsakdanjega življenja v mestu, bolnišnica in vrste bolezni, Ljubljana kot prosvetni center, kulturno delovanje in športne organizacije). Ob sklepu je postavil še vprašanje, kje je meja med zgodovino Ljubljane in širšo slovensko zgodovino (glede na mesto različnih osrednjih slovenskih ustanov v tem mestu) in kako obravnavati v zgodovini Ljubljane razmerje med mestom in podeželjem. Kot sklep je kratko predstavil načrt projekta za zgodovino Ljubljane.

Dr. Jože Zontar naj bi po prvotnem načrtu podal poročilo o celotnem opravljenem delu za zgodovino Ljubljane do srede 19. stoletja s posebnim ozirom na pomembno znanstveno delo, opravljeno v organizaciji ljubljanskega mestnega arhiva po drugi svetovni vojni bodisi glede objav virov (B. Otorepec), bodisi glede pripravljanih monografij za veliko zgodovino mesta Ljubljane. Žal se je tej nalogi odrekel, tako da je bila delno opravljena le v obliki knjižne razstave in objavljenega seznama razstavljenih del. Zontar pa je svoj referat časovno skrčil, problemsko pa razširil na »probleme zgodovine mest na Slovenskem od srede 18. stoletja do 1848 s posebnim ozirom na Ljubljano«, pa še to v prvi vrsti le glede upravne zgodovine v okviru treh obdobj — terezijansko-jožefinskih reform, fran-

coske uprave v dobi Ilirskih provinc in predmarčne dobe. Gospodarski razvoj in komunalno finančno stanje so bili zajeti le v obliki upravni zgodovini dodanega sklepnega pregleda.

V razpravi k obema referatoma so predvsem Drnovškovi sodelavci dopolnjevali njegov referat vsak s svoje strani.

Popoldne so bili najprej sestanki vseh štirih sekcij Zgodovinskega društva za Slovenijo: šolske, za krajevno zgodovino, za sodobno zgodovino in za gospodarsko zgodovino. Na vseh sestankih so pregledali delo v preteklih dveh letih in razpravljali o načrtu za bodoči dve leti ter izbrali vodstvo do prihodnjega zborovanja.

Od 17^h do 19^h30' je bila ob meddisciplinarnem sodelovanju organizirana okrogla miza o temi »zgodovinske in nezgodovinske tendence v metodologiji«. Tema je bila zastavljena zaradi treh vzrokov v današnjem življenju: zaradi odpora zoper tkim. zgodovinsko mišljenje («antihistorizma») v različnih vedah, institucijah in celo vsakdanjem življenju pri nas; zaradi afronta sinhroničnih strukturalnih metod proti diahroničnim zgodovinskim metodam tudi v zgodovinskih vedah; v imenu po pravici pogosto poudarjene potrebe po interdisciplinarnem sodelovanju različnih strok tudi posebej na zgodovinskem področju. Razpravo je vodil *Bogo Grafenauer*, kot sodelavci pa so bili povabljeni predstavniki različnih strok, ki so v svojem delu pokazali že pogosto smisel za zgodovinsko metodologijo ali problematiko, ki je z zgodovino stroke ali nasploh ožje povezana, ali razpravljali o vprašanih razmerja svoje stroke do zgodovine in o nekaterih stvareh zgodovinske metode in pomena zgodovinskega mišljenja: prirodoslovca *dr. France Adamič* in *dr. Peter Borisov*, geograf *dr. Svetozar Ilešič*, slavistka (specialistka za zgodovino slovenskega knjižnega jezika) *dr. Breda Pogorelec*, politolog *dr. Adolf Bibič*, sociolog *dr. Zdravko Mlinar*, umetnostni zgodovinar *dr. Nace Šumi*, etnolog *dr. Vekoslav Kremensšek* in zgodovinarica (specialistka za novejšo zgodovino) *dr. Jasna Fischer*. Veliko število udeležencev je žal zahtevalo omejitev razpoložljivega časa za vsakega razpravljavca le na 10 minut, ker je bilo treba vsaj slabo uro pridržati še za intervencije iz vrst drugih udeležencev okrogle mize. Tega dela razprave so se udeležili diskutant *dr. Ludvik Čarni*, *dr. Fran Zwitter*, *dr. Peter Vodopivec*, *dr. Emilijan Cevc*, *dr. Vasilij Melik*, *France Klopčič*, *dr. Janko Prunk* in za zaključek je Bogo Grafenauer skušal povzeti nekatera najbistvenejša stališča razprave in do nekaterih zavzeti svoje stališče.

Povzetek razpravljani bi bil gotovo predolg (in je skoraj nemogoč tudi po zelo slabem zapisniku okrogle mize). Omejujem se le na označbo značilnih poudarkov razpravljanja. Pri vseh temeljnih poročilih neposrednih udeležencev je bilo izvajanje posvečeno delno pregledom usmeritve lastnih strok, pri vseh z upoštevanjem potrebe po zgodovinski metodologiji, čeprav tudi s kritiko usmerjenosti zgodovine v ožjem smislu, predvsem v smislu politične zgodovine, pa tudi z naglašanjem lastnih sestavin (bodisi strokovnih pri zgodovini različnih znanosti, bodisi posebnih metodoloških kot pri obravnavi jezika, bodisi funkcionalno interpretacijskih kot pri umetnostni zgodovini o najbistvenejšem ocenjevanju umetnin in njihovega mesta v življenju, bodisi povezovanja s teorijo sicer z zgodovino in njeno metodo in rezultati najožje povezanih strok kot sta politologija in sociologija). Obenem je bila predvsem poudarjena potreba po sodelovanju in interdisciplinarnem delu (tudi z opozorilom na projekt zgodovine kulture Slovencev), le izjemno je bilo postavljeno v prvo vrsto vprašanje spornega razmejevanja po predmetu obravnavanja (etnologija). Zlasti ob novejši in najnovejši zgodovini se je zdela širina okrogle mize še preozka (glede teoretičnega osmišljenja v zvezi s filozofijo in psihološko poglobitvijo ter s potrebo po oblikovanju modelov za statistično obravnavanje pojavov, ki nastopajo v visokih številkah). Diskusija po ekspozejih je posegla v različna splošnejša vprašanja metodologije (povezava s teorijo, poglobitev raziskav zlasti v obravnavanju pomembnih procesov na primerno omejenih področjih, pomen svetovnega nazora, vprašanje različnih metod raziskovanja različnih področij zgodovine ali celo različnih družboslovnih zgodovinsko usmerjenih ved, opozarjanje na nenačeta pomembna vprašanja in na potrebo po močnejši usmerjenosti v gospodarsko in družbeno zgodovino in še kaj). Na pojave antihistoričnih teženj pri nas in neupoštevanja smisla za zgodovinsko mišljenje in razumevanje sodobnega sveta sta poleg uvodnega ekspozeja Boga Grafenauerja opozarjala skoraj samo Svetozar Ilešič v zvezi z razvojem sodobne geografije pri nas in v še širšem okviru našega življenja Fran Zwitter. Tudi ta del zborovanja je pokazal značilno slabost: prenatrpanost. Zaradi tega je bilo mogoče izvesti načrt le ob gotovo prekrajki časovni omejitvi ekspozejev udeležencev in diskutantov, in celo v možnosti, da so udeleženci ob okrogli mizi mogli nastopiti le enkrat, ni pa bilo časa za njihovo vnovično udeležbo v sami razpravi. Zeleti je, da bi bila okrogla miza le začetek metodoloških razprav, morda razdeljenih po posameznih obdobjih, ki zaradi svojskosti virov kljub vsemu zahtevajo zelo različne

metodološke prijeme, čeprav ob upoštevanju celotnih področij posameznih znatnosti. Vsekakor bi bilo potrebno pri organizaciji takšnih razprav odmeriti bistveno širši čas, tako da bi se razprava v resnici lahko iztekla do kraja in ne bi morala biti nekam nasilno pretrgana, kot je bila zaradi časovnega pritiska tokrat.

Ob pol osmih zvečer je Ignacij Voje sklenil zborovanje slovenskih zgodovinarjev. Naslednji dan je bila organizirana še strokovna ekskurzija s poglobljitno tematiko iz zgodovine NOB na črti Ljubljana—Goričane—Tacen—Rašica—Urh—Turjak—Ljubljana.

Bogo Grafenauer

ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO 1978—1980

Odbor, ki je vodil delo Zgodovinskega društva za Slovenijo od 21., kranjskogorskega občnega zbora zgodovinarjev (29. septembra 1976) dalje, je bil na naslednjem, 22. rednem občnem zboru v Mariboru (28. septembra 1978) v skoraj nespremenjeni sestavi izbran in potrjen še za nadaljnjo mandatno dobo dveh let. Kot predsednik ga je še naprej vodil dr. Ignacij Voje ob pomoči podpredsednikov dr. Boga Grafenauerja in dr. Dušana Nečaka. Darja Mihelič je obdržala tajništvo, Janez Stergar pa blagajniško mesto. Drugi blagajnik je začasno ostal mag. Boris Mlakar. Med odbornike so bili po običaju vključeni tudi uredniki glasil zgodovinarjev; v odboru sta ostala dr. Vasilij Melik kot predstavnik Zgodovinskega časopisa in dr. Jože Koropec kot glavni urednik Časopisa za zgodovino in narodopisje. Pač pa je prišlo do spremembe v vodstvu Kronike: Olgo Janša-Zorn je zamenjal dr. Peter Vodopivec, zaradi njegove odsotnosti pa se je ta sprememba ostvarila šele leto kasneje. Na čelu štirih društvenih sekcij ni prišlo do sprememb. Sekcijo za gospodarsko in družbeno zgodovino je še nadalje vodil dr. Jože Šorn, šolsko Stefan Trojar, sekcijo za krajevno zgodovino dr. Jože Zontar, sekcijo za sodobno zgodovino pa dr. Tone Ferenc. V odboru so bili tudi predstavniki področnih društev zgodovinarjev, mariborskega mag. Marjan Znidarič in gorenjskega France Benedik, Muzejsko društvo v Škofji Loki pa je še naprej zastopal Vinko Demšar. Člana odbora sta bila tudi Branko Marušič in dr. Fran Zwitter, mesto zastopnika študentov pa je začasno ostalo prazno.

Čas po mariborskem zborovanju je prinesel v odbor še nekaj sprememb. Mag. Borisa Mlakarja je kot pomožni blagajnik le začasno zamenjal Franci Matičič. Celotno breme in nevhvaležna odgovornost, ki ju prinaša odborniško mesto blagajnika Zgodovinskega društva, pa sta dejansko ves ostali čas slonela na ramenih Janeza Stergarja, ki je bil na tem položaju že tretjo mandatno dobo. Ob nastajanju novih društev zgodovinarjev na terenu (ptujskega in severnoprimskega v oktobru 1978, celjskega maja, novomeškega novembra in ljubljanskega decembra 1979), se je odbor pomnožil tudi z njihovimi predstavniki, vanj pa je bil pritegnjen tudi zastopnik Belokranjskega muzejskega društva. Iz vrst študentov je bil v odbor izbran Igor Lukež.

Glavni načrti in prizadevanja odbora Zgodovinskega društva za Slovenijo so bili v preteklih dveh letih namenjeni sodelovanju pri oživiljanju in osamosvojanju terena z oblikovanjem samostojnih pokrajinskih društev zgodovinarjev. Sedem omenjenih področnih zgodovinskih društev, ki ob obeh muzejskih društvih vzpodbujajo delo na terenu, je lepa nagrada na poti k zakonsko priporočenemu preoblikovanju enotnega zgodovinskega društva v zvezo zgodovinskih društev. Delo v tej smeri pa še ni povsem zaključeno, saj tovrstna dejavnost še ni zaživela prav na vsem področju SR Slovenije, nekaj tehničnih težav pa si lahko obetamo tudi ob včlanjanju zgodovinarjev, ki žive izven naše ožje domovine.

Odbor društva se je v pretekli mandatni dobi posvetil pripravi dveh obsežnih prireditev. Za leto 1979 je načrtoval strokovno posvetovanje v počastitev 40-letnice izida Speransove knjige Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ob tej priložnosti je nameraval sklicati izredni občni zbor, na katerem bi tov. Edvard Kardelj proglasili za častnega člana Zgodovinskega društva za Slovenijo. Tov. Kardelj je bil o naših načrtih obveščen, njihove uresničitve pa, žal, ni dočakal. Izredni občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo 2. marca 1979 je imel zato obeležje žalne svečanosti, častno članstvo pa je bilo pokojnemu tov. Kardelju podeljeno posmrtno. Poteku in prispevkom tega izrednega občnega zbora je Zgodovinsko društvo za Slovenijo posvetilo posebno brošuro »Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinsko društvo« (Ljubljana 1980), ki je izšla ob odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah 24. maja 1980 kot separaten odtis društvene revije Zgodovinski časopis (33/1979, št. 4).

Druga prireditev, ki jo vsaki dve leti pripravlja odbor Zgodovinskega društva za Slovenijo, pa je zborovanje slovenskih zgodovinarjev (o njem gl. posebno po-

ročilo). Kot kraj XX., jubilejnega zborovanja slovenskih zgodovinarjev (od 1. do 4. oktobra 1980) je bila izbrana Ljubljana, del priprav tega znanstvenega srečanja pa je ob osrednjem društvu prevzelo tudi Zgodovinsko društvo Ljubljana. Na zborovanju je bilo dr. Metodu Mikužu izročeno visoko državno odlikovanje, red republike z zlatim vencem. Udeleženci zborovanja so počastili spomin dveh svojih umrlih častnih članov (dr. Milka Kosa in tov. Edvarda Kardelja) s tem, da so njihovi predstavniki položili na njuna grobova lovorova venca. 23. redni občni zbor Zgodovinskega društva za Slovenijo, ki je potekal v sklopu zborovanja, je bil poslednji občni zbor društva v stari obliki pred preoblikovanjem. Zgodovinarji so na njem podelili častno članstvo dr. Franu Zwitterju in dr. Metodu Mikužu. V času tega občnega zbora (1. oktobra) je društvo (brez članov muzejskih društev, ki jih priteguje) štelo 660 članov, med njimi blizu 70 študentov. Občni zbor je v nespremenjeni sestavi v vlogi ustanovnega občnega zbora sprejel sklep o preoblikovanju dotedanjega enotnega društva v zvezo društev zgodovinarjev z nespremenjenim imenom Zgodovinsko društvo za Slovenijo. V okviru zborovanja so prireditelji pripravili tudi strokovno ekskurzijo, ki je udeležencem omogočila ogled širše ljubljanske okolice (Goričane, Tacen, Rašica, Urh, Turjak).

Zgodovinsko društvo za Slovenijo v preteklem dveletnem obdobju ni stalo ob strani pri strokovnih prireditvah na širši ravni. Pet njegovih članov (dr. Tone Ferenc, dr. Bogo Grafenauer, dr. Janko Pleterški, dr. Sergij Vilfan in dr. Fran Zwitter) se je udeležilo XV. mednarodnega kongresa zgodovinarjev, ki je bil avgusta 1980 v Bukarešti; trije od njih so na kongresu nastopili z referati. Slovenskim udeležencem so bile zaupane tudi pomembne funkcije v mednarodnih strokovnih organizacijah; dr. Sergij Vilfan je postal podpredsednik komisije za stanovske skupščine in komisije za zgodovino mest, dr. Bogo Grafenauer podpredsednik komisije za slovanske študije, dr. Tone Ferenc pa podpredsednik mednarodnega komiteja za zgodovino 2. svetovne vojne. Za čas kongresa je skušalo društvo pripraviti tudi strokovno ekskurzijo v Romunijo, do njene ostvaritve pa ni prišlo zaradi premajhnega zanimanja članov.

Predstavniki Zgodovinskega društva delujejo tudi v mednarodnih komisijah pri Zvezi društev zgodovinarjev Jugoslavije. Take komisije obstoje z Avstrijo, Češko, Italijo, Madžarsko, Nemško demokratično republiko, Sovjetsko zvezo, na novo pa sta bili osnovani še komisiji s Francijo in Španijo. Med naštetimi zelo živahno deluje češkoslovaško-jugoslovanska komisija, ki je imela septembra 1979 posvetovanje v Pragi, prav v času XX. zborovanja slovenskih zgodovinarjev pa v Zagrebu. Redna in plodna so tudi srečanja italijansko-jugoslovanske komisije, ki je zasedala aprila 1979 v Reggio Calabriji v Italiji. Stiki naših zgodovinarjev z italijanskimi pa se ne omejujejo le na delo v omenjeni komisiji. Naši strokovnjaki redno sodelujejo tudi na kongresih o povezavah med jadranskima obalama. Tak kongres je bil oktobra 1978 v Foggiji in Garganu (Vieste), aprila 1980 pa v L'Aquili, Chietu, Atriju in Lancianu. Na zvezni ravni je prišlo aprila 1980 tudi do francosko-jugoslovanskega bilateralnega kolokvija, kjer so se udeleženci dogovorili o nadaljnjem sodelovanju v obliki skupne komisije. Mednarodni značaj je imel simpozij o življenju in delu Mihajla Idvorskega Pupina oktobra 1979 v Novem Sadu ter simpozij o koroškem plebiscitu septembra 1980 v Celovcu; na obeh so sodelovali člani našega društva. Med mednarodnimi srečanji zgodovinarjev velja omeniti tudi vsakoletni kulturnozgodovinski simpozij Modinci, ki je bil julija 1979 v Megersdorfu, aprila 1980 pa v Kőszegu. Pripomniti pa moramo, da priprava teh srečanj sodi v delokrog mariborskega zgodovinskega društva.

Strokovnjaki društva so se uveljavili tudi v komitejih Zveze društev zgodovinarjev Jugoslavije. Dr. Tone Ferenc je predsednik jugoslovanskega komiteja za zgodovino 2. svetovne vojne, naši zgodovinarji sodelujejo v komiteju za zgodovinske vede, za bizantologijo in za Jugovzhodno Evropo (balkanologijo), dr. Ignacij Voje pa je podpredsednik Zveze in predsednik razširjene jugoslovanske komisije za pouk zgodovine. Zgodovinsko društvo za Slovenijo je pritegnjeno tudi k načrtovanju ponovne izdaje prvih dveh zvezkov Zgodovine narodov in narodnosti Jugoslavije in njunega nadaljevanja.

Člani društva so sodelovali na različnih strokovnih srečanjih v jugoslovanskem merilu: na posvetu o nastajanju jugoslovanske države 1918, ki je bil maja 1979 v Iloku, na posvetu o desetih dneh kruševske republike avgusta 1979 v Kruševcu, na črnogorskem zborovanju zgodovinarjev oktobra 1979 v Nikšiću, na posvetu o ustanovitvi in pomenu Komunistične partije Makedonije novembra 1979 v Skopju.

Društveno delo se je izkazalo tudi v aktivnosti sekcij. Sekcija za gospodarsko in družbeno zgodovino je bila aktivno zastopana na okrogli mizi, ki je maja 1980 v Arandelovcu obravnavala posebnosti ekonomskega razvoja in socialne strukture posameznih delov Jugoslavije 1918—1941. Člani šolske sekcije so sodelovali pri

vsakoletnih simpozijih o pouku zgodovine (konec avgusta 1979 je bil simpozij v Arandelovcu, konec avgusta 1980 pa v Prištini). V okvir te sekcije sodi priprava seminarjev za dopolnilno izobraževanje učiteljev in profesorjev zgodovine, kakor tudi sodelovanje pri sestavi učnih načrtov v usmerjenem izobraževanju. Strokovnjaki Zgodovinskega društva (ne le člani sekcije) so mnogo pripomogli k pripravi dokončne oblike učnih programov za zgodovino za različne smeri reformirane šole. Sekcija za krajevno zgodovino je sodelovala pri pripravah uspešnega simpozija ob 750-letnici Kamnika oktobra 1979. Po svoji delavnosti pa se je zlasti odlikovala sekcija za sodobno zgodovino. V preteklem razdobju je za svoje člane priredila vrsto sestankov, posvetovanj in seminarjev. Decembra 1978 je bila ob Zgodovinski komisiji pri CK ZKS soorganizator seminarja za mlade zgodovinarje, januarja 1979 je pripravila članski sestanek, na katerem sta dr. Dušan Biber in dr. Fran Zwitter predstavila okrogli mizi, ki sta v Londonu (1976) in Kuparih (1978) obravnavali jugoslovansko-britanske odnose v 2. svetovni vojni. Marca 1979 je v sodelovanju z marksističnim centrom Filozofske fakultete v Ljubljani pripravila predstavitev knjig Alenke Nedog o ljudskofrontnem gibanju v Sloveniji in dr. Janka Prunka o poti krščanskih socialistov v osvobodilno fronto. V povezavi z Inštitutom za zgodovino delavskega gibanja je v juniju 1979 organizirala članski sestanek, na katerem je profesor dr. Darko Bratina iz Trsta govoril o uporabnosti sociologije v zgodovinopisju, v enaki povezavi z inštitutom pa je prišlo v marcu 1980 do predstavitve Zbornika dokumentov o italijanskih garibaldinskih brigadah in Bibliografije o NOB v Julijski krajini.

V minulem mandatnem obdobju je tudi osrednje društvo pripravilo več članskih sestankov, ki pa so večinoma zajemali le Ljubljano in njeno okolico. Oktobra 1978 je profesor dr. Jerzy Skowronek iz Varšave predaval zgodovinarjem o stališčih poljske emigracije do nacionalnih gibanj južnoslovanskih dežel v letih 1831—1864. Decembra istega leta je v okviru članskega sestanka Branko Marušič govoril o šestdesetletnici konca 1. svetovne vojne na Primorskem. Aprila 1979 se je članom predstavila profesorica sarajevske univerze dr. Desanka Kovačević-Kojić s temo Mestna naselja v srednjeveški bosanski državi. Še v istem mesecu sta dr. Jože Koruza in dr. Breda Pogorelec predstavila zbranim zgodovinarjem svoja interdisciplinarna referata z novosadskega (VII.) kongresa zgodovinarjev Jugoslavije oktobra 1977. Prvi je govoril o jezikovni praksi privilegiranih slojev na Slovenskem (1500—1848), druga pa o socialnih vidikih razvoja slovenskega knjižnega jezika od XVI. do XIX. stoletja. Sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani so na majskem sestanku predavali udeležencem o slovenski Koroški. Temu sestanku je sledila uspešna strokovna ekskurzija na Koroško. Širok odmev in zanimanje je vzbudilo predavanje Janeza Staniča o srečanju neuvršenih in Havani na sestanku zgodovinarjev oktobra 1979. Februarja 1980 je Mitja Saje predstavil zbranim članom svoje vtise o Kitajski. V marcu je prišlo do dveh sestankov: na prvem je dr. Primož Simoniti govoril o kulturno-zgodovinski podobi slovenskih dežel v dobi humanizma, cilj drugega pa je bil razgovor o postavitvi zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani. Ta je predstavljal izhodišče za nadaljnjo razpravo in zaključke, ki so bili glede omenjene problematike sprejeti pri Slovenski matici. Oba sestanka zgodovinarjev v marcu sta bila pripravljena ob pomoči novoustanovljenega Zgodovinskega društva Ljubljana, ki je poslej samo prevzelo pripravo članskih sestankov za Ljubljano in njeno okolico. Aprila je dr. Vinko Šribar predstavil ljubljanskim članom izsledke arheološkega odkrivanja srednjeveškega naselja na Otoku pri Dobravi — Gutenwert, maja pa jim je Jaka Stular predaval o političnem trenutku na Bližnjem in Srednjem vzhodu.

Po ustanovitvi samostojnih društev zgodovinarjev na terenu je odbor osrednjega društva skušal usklajati njihovo dejavnost in k njej pritegniti čim širši krog zgodovinarjev. Ob strokovnem izletu, ki ga je junija 1979 pripravilo Zgodovinsko društvo za severno Primorsko za svoje člane in je imel za cilj ogled šole v Cerknem, je skušalo Zgodovinsko društvo za Slovenijo pritegniti tudi neprimorske zgodovinarje, čeprav s skromnim uspehom. Širši odziv je februarja 1980 vzbudila akcija Zgodovinskega društva v Celju za odkritje spominske plošče dr. Gregorju Čremošniku v Ločici pri Polzeli, ki jo je podprlo tudi osrednje društvo. Poleg tega, da je društvo skušalo zagotoviti prisotnost svojih članov na prireditvah pokrajinskih društev zgodovinarjev, pa je budno spremljalo tudi druga dogajanja na terenu, ki bi sodila v okvir zanimanja zgodovinarjev. Društveni člani so npr. sodelovali pri znanstvenem posvetovanju o revolucionarnem demokratu dr. Antonu Fistru, ki so ga marca 1979 pripravile družbenopolitične organizacije Radovljica, prisotni so bili pri odkritju spominske plošče na nekdanji Veitovi tiskarni na Viru pri Domžalah maja 1980, društvo pa je sodelovalo tudi z različnimi sorodnimi strokovnimi ustanovami in društvi.

V minulem dveletnem obdobju je imel društveni odbor sedem sej v širši in vrsto sestankov v ožji sestavi (za reševanje tekočih vprašanj). Po osamosvojitvi

mariborskega zgodovinskega društva, ki je prevzelo revijo Časopis za zgodovino in narodopisje, je osrednje društvo kot svoji glasili ohranilo Zgodovinski časopis in Kroniko. Obe sta v preteklih dveh letih izhajali brez zastojev. Z zamenjavo za svoja glasila si je Zgodovinsko društvo za Slovenijo pridobilo bogato knjižnico, ki šteje že okrog 4740 enot.

Darja Mihelič

FINANČNO IN MATERIALNO POSLOVANJE ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO 1978—1980

Obseg denarnega poslovanja našega društva med 19. zborovanjem v Mariboru in 20. zborovanjem v Ljubljani oziroma med dvema pregledoma s strani nadzornega odbora (25. 9. 1978 in 30. 9. 1980) kažejo naslednje številke:

		v prejšnjem dveletnem obdobju
stanje 25. 9. 1978	166.843,55 din	(27.165,90 din)
prihodki	3.061.624,25 din	(1.678.755,50 din)
odhodki	2.455.989,15 din	(1.539.077,85 din)
stanje 30. 9. 1980	772.478,65 din	(166.843,55 din)

Dne 30. 9. 1980 je bilo 761.767,90 din na društvenem žiro računu, 10.710,75 din pa v ročni blagajni. Skupni promet v dveh letih je znašal 5.517.613,40 din, v prejšnjem mandatnem obdobju pa 3.217.833,35 din. Tolikšen dvig deloma lahko pripišemo inflacijskim tokovom, večji del povečanja prometa pa odraža povečano društveno dejavnost in predvsem dejstvo, da je Služba družbenega knjigovodstva 15. 10. 1979 ukinita samostojni račun Sekcije za krajevno zgodovino in uredništva »Kronike« ter da od tedaj dalje preko društvene blagajne poteka tudi finančno poslovanje »Kronike«.

Kot prejšnja leta je tudi sedaj največ prometa v zvezi z izdajanjem »Zgodovinskega časopisa«. Podrobnejša poročila so objavljena v vsakem letniku revije. Tu naj povzamem, da smo imeli v preteklih dveh letih od prodaje zaloge starejših publikacij Zgodovinskega društva in zaloge Zgodovinskega časopisa do vključno letnika 1977 54.175 din dohodkov in v zvezi s ponatisom ZČ 1964 in 1—2/1972 45.620 dinarjev izdatkov; trenutno stanje na tej postavki je 63.216,05 din. Z ZČ 1978 smo imeli v istem času 251.925 din dohodkov in 464.310 din izdatkov; postavka sedaj izkazuje 96.735,65 din izgube. Z ZČ 1979 smo imeli 893.390 din dohodkov in 1.152.187 dinarjev izdatkov; trenutna izguba znaša 245.107,60 din. ZČ 1980 izkazuje 591.790 din dohodkov, 2.996 din izdatkov in stanje 588.793,50 din. Manjši zneski so bili vplačani tudi že za ZČ 1981 (400 din) in ZČ 1982 (520,10 din).

Ker je v preteklem dvoletnem obdobju naklada osrednjega društvenega glasila porasla od 1.400 na 1.600 izvodov, prav tako pa je narasel tudi obseg ZČ (letnik 1979 je izšel v štirih samostojnih zvezkih, gradivo o Speransovi knjigi pa je izšlo tudi kot posebna publikacija), je ob nerešenem vprašanju stalnega financiranja revije že v dveh zaporednih letnikih prišlo do znatne izgube, ki resno ogroža tako celotno finančno poslovanje Zgodovinskega društva za Slovenijo (približno šest desetih društvenih »poslov« je vezanih na ZČ), kot nadaljnje redno izhajanje Zgodovinskega časopisa.

Resda je, dolgoročno gledano, stanje veliko manj kritično, če upoštevamo vrednost zalog tako letnikov 1978 in 1979 kot tudi ostalih starejših zvezkov ZČ in drugih društvenih publikacij. Medtem ko je celotna vrednost knjižne zaloge pred dvema letoma znašala okroglo 360.000 din, sedaj prodajna vrednost 33 razpoložljivih zvezkov ZČ (štirje že v ponatisu) oz. 6.484 izvodov ZČ znaša 861.140 din, vrednost ostale zaloge — predvsem Glasnikov muzejskega društva za Slovenijo — pa še dodatnih 31.270 din; skupno torej 892.410 din.

Zaradi samostojnega poslovanja uprave Kronike nimam točnega podatka o stanju in vrednosti zaloge Kronike; ta revija je imela v zadnjem letu dni preko blagaine Zgodovinskega društva 708.182 din dohodkov in 362.199 din izdatkov, trenutno stanje je 345.982,95 din.

Postavko v materialnem in finančnem poslovanju ZDS so predstavljale tudi društvene značke, ki so jih člani prejeli brezplačno, precej pa smo jih prodali zbiralcem. V tej poslovni dobi smo za novih 7.000 značk izdali 35.404 din, za do sedaj prodane pa iztržili 19.276 din. Ob upoštevanju predhodnega stanja znaša trenutni primanjkljaj 23.077,80 din, s tem pa tudi tu prodajna vrednost zaloge znatno presega znesek primanjkljaja. Prodaja značk poteka v glavnem s pričakovano hitrostjo.

V zvezi z mariborskim zborovanjem je bilo v Zgodovinskem društvu za Slovenijo v tej poslovni dobi 90.550 din dohodkov in 113.866 din izdatkov; po obračunu je bilo stanje izenačeno. Dalje je bilo z izdajo zbornika z domžalskega posveta 105.200 din dohodkov, 110.037 din izdatkov; stanje je 28.000 din. Z natisom gradiva s posveta o zgodovini prometa je bilo še 16.800 din dohodkov in 13.393 din izdatkov; stanje je izenačeno na 0 dinarjih. S koroško ekskurzijo je bilo 9.600 din prejemkov in 7.505 din izdatkov; točno stanje 2.094,40 din. Dohodki in izdatki ob slavnostnem članskem sestanku o pomenu Kardelja-Speransa za slovensko zgodovino in zgodovinopisje so bili izenačeni — po 63.915 din. Dohodki za ljubljansko zborovanje so pred pričetkom zborovanja seveda še presejali izdatke in je bilo stanje na tej postavki 83.857,60 din; 99.150 din dohodkov in 15.292,40 din izdatkov.

Ker do zborovanja še nista bili prodani dve »Zgodovini Slovencev«, ki jih je društvo svojim članom posredovalo po nižini ceni, je ob 13.600 din dohodka in 15.165 din izdatkov znašalo stanje na tej postavki —1.564,90 din. Končno je treba omeniti še članarino in sredstva za redno delo društva in njegovih sekcij. Ob naročnini na ZČ, od regionalnih društev, od Izobraževalne skupnosti Slovenije in še od nekaterih mecenov smo tako za redno dejavnost zbrali približno 82.000 din, kar je zadoščalo za osnovno društveno dejavnost; ob zborovanju je stanje na teh postavkah 26.100 din.

Iz navedenih podatkov je razvidna namembnost in obseg društvenega poslovanja, ki po vrednosti ne zaostaja za manjšo poklicno ustanovo. Znano je, da že po tradiciji praktično vse zadolžitve opravljamo amatersko, čeprav to seveda ne pomeni, da ni finančno in materialno poslovanje Zgodovinskega društva za Slovenijo v celoti podvrženo splošnim, iz leta v leto bolj zapletenim in zahtevnejšim predpisom. Ob zaključku poslovne dobe bi se želel zato v imenu nas vseh, še posebej seveda v svojem imenu, zahvaliti vsem, ki so v zadnjih letih opravljali nehvaležno, drobnjakarsko, nič kaj slavno, a odgovorno delo v društvenem finančnem in materialnem poslovanju. Hvala predvsem mag. Borisu Mlakarju, prof. Franciju Maticiču, tovarišicam Marjani Cvek, Majdi Čuden in Liljani Resinovič in hvala moji soprogi — prof. Vanji Stergar.

Zahvala velja seveda tudi našim številnim sofinancerjem: Raziskovalni skupnosti Slovenije in Izobraževalni skupnosti Slovenije na prvem mestu, nato družbenopolitičnim organizacijam in skupnostim, ki so podprle posamezna naša prizadevanja. Hvala gre seveda tudi vrsti zgodovinarskih institucij, ki so nam nudile različne ugodnosti in svojim delavcem omogočale udejstvovanje v društvu.

Že tu pa naj opozorim, da stojimo neposredno pred sprejetjem temeljev planov družbenih dejavnosti za prihodnje srednjeročno obdobje. Prva naloga novega društvenega odbora je, da vključi za prihodnjih pet let načrtovano društveno dejavnost v te plane in da dejavnost tudi primerno finančno ovrednoti. To je predpogoj, da mojemu nasledniku ne bo treba več stalno loviti finančnega ravnotežja nad vedno globljimi prepadi izdatkov.

Zdaj pa še besedo tistim »hrabrim«¹ društvenim članom (celo enemu ali dvema odbornikoma), ki so v zadnjem času našli možnost za izživetje svojih bolestin kompleksov v sicer neformalnem, a nič kaj prijateljskem širjenju dezinformacij in podtikanj glede mojega poslovanja. »Mojega«² pravim zato, ker sem kot blagajnik sam nosil polno odgovornost za društveno finančno in materialno poslovanje zadnjih šestih let, o čemer so na voljo med drugim tudi zapisniki ob letnih pregledih s strani nadzornega odbora ZDS. Tudi ob zaključku zadnjega blagajniškega mandata se odgovornosti v celoti zavedam in sem seveda pripravljen odgovoriti na vsa vprašanja v današnji razpravi. (Op.: razprave o tem poročilu na občnem zboru ni bilo.)

Janez Stergar

Ljubljana, 1. oktobra 1980

OCENE IN POROČILA

Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja. Juvančičev zbornik. 6/1979, Nova Gorica 1979, 515 strani.

Zbornik Goriškega muzeja se nam tokrat predstavlja v izrednem obsegu in z zelo bogato vsebino s področja zgodovine, etnologije, umetnostne zgodovine, literarne zgodovine, muzikologije in še nekaterih drugih znanstvenih panog. Kot moramo razbrati že iz podnaslova, mu daje ton osemdesetletnica primorskega rojaka in zgodovinarja dr. Iva Juvančiča. Uredništvo Goriškega letnika se je za 6. številko obrnilo po prispevke k Juvančičevim sodelavcem, prijateljem in učencem Kot ugotavlja v uvodu številke ravnatelj Goriškega muzeja Branko Marušič, se v Juvančičevem zborniku pojavlja vrsta mlajših raziskovalcev primorske zgodovine, ki bodo porok, da bo tudi primorski prostor deležen ustreznih raziskav na področju humanističnih ved, ki jih do sedaj še ni bil deležen v polni meri.

Slavljenču dr. Ivu Juvančiču sta namenjena prva dva prispevka. Branko Marušič je orisal njegovo življenje in delo, Marijan Breclj pa sestavlja bibliografijo njegovih del (do leta 1979 obsega 175 enot) kot tudi del o njem. Naslednja dva prispevka se ukvarjata z Juvančičevim rojstnim krajem Bovcem. Dr. Milko Matičetov razpravlja o imenih Bovec-Bovčan, -bovški. Janez Dolenc predstavlja aitiološke ali razlagalne pripovedke iz Bovškega, ki jih objavlja v originalnem krajevnem narečju.

Marija Rutar predstavlja ljudsko prehrano na Tolminskem od srednjega veka do danes, dr. Jože Pirjevec razpravlja o Padovi in Benetkah kot izobraževalnih središčih jugoslovanske mladine v predmarčni dobi. Dr. Franc Rozman je orisal zbiranje prispevkov za bosansko-hercegovske begunce v letih vstaje 1875—1878 na podlagi vesti v goriški »Soči«. — Mag. Andrej Vovko je s tabelami prikazal delovanje podružnic narodnoobrambne šolske »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Goriškem v obdobju 1885—1918, in sicer tistih, ki so bile ustanovljene pred letom 1907. Mag. Boris Gombač podaja karakterizacijo stavk in mezdnih bojev v Trstu v desetletjih pred razpadom Avstro-Ogrske, Drago Sedmak pa prikazuje ustanovitev slovenske vladne (fašistične) stranke na Goriškem leta 1922, še zlasti fašijev v Kanalu in v Brdih. — Dr. Milica Kacin-Wohinz podaja pregled razvoja stališč Komunistične partije Italije o slovenskem vprašanju, še zlasti poročilo Ignazia Siloneja iz leta 1927 ter pripombe Ruggerja Grieca. Vid Vremec objavlja kratek pregled življenja in dela primorskega komunista Albina Vodopivca, nato pa priobčuje njegovo poročilo o mladinskem gibanju na Goriškem leta 1936. — Slavica Plahuta je izčrpno orisala delovanje narodnoosvobodilnih ciklostilnih tehnik na Krasu, dr. Tone Ferenc je prikazal zločinsko delovanje dr. Hansa Branda, polkovnika SS, ki je leto dni poveljeval SS bataljonu za obrambo Krasa, pozneje imenovanemu SS bataljonu kraških lovcev. Mag. Boris Mlakar podaja podroben pregled delovanja domobranstva na Tolminskem, tako vojaškega kot propagandnega. — Razprava Metke Gombač o tržaškem okrožju leta 1945 poseže tudi v čas NOB, njen glavni del pa je namenjen upravni razdelitvi tržaškega ozemlja po osvoboditvi. Dr. Tone Zorn je prikazal odnose med Zavezniško vojaško upravo in slovenskim šolstvom v Slovenskem Primorju leta 1945, dopolnjuje pa ga prispevek Draga Pahorja o ljudskošolskih učnih načrtih Zavezniške vojaške uprave v letu 1945 in o vlogi slovenskega političnega emigranta prof. Srečka Barage pri njihovi izdelavi. — Ljudmila Bezljaj-Krevel podaja kratek historiat službe varstva arhivskega gradiva v Severnoprimorski regiji s poudarkom na razvoju po letu 1945.

Umetnostnozgodovinski del zbornika začenja Marko Vuk z obširnimi in bogato ilustriranim pregledom arhitekture kraške renesanse. Borut Uršič je prikazal romarsko cerkev v Logu pri Vipavi. Verena Koršič je predstavila delovanje goriške slikarke Melite Rojic ob stoletnici njenega rojstva. Tomaž Pavšič se je lotil zelo obsežne naloge popisati vse spomenike in spominke plošče osebam v občinah Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Sezana in Tolmin. V uvodu k popisu je obrazložil metodologijo, ki jo je imel pri tem delu. Slavica Kovač-Mlakar je orisala življenje in naglasila pomen dela primorskega duhovnika in skladatelja Vinka Vodopivca, Viktor Smolej pa obširno predstavlja življenje in delo manj znanega slovenskega goriškega književnika Frana Zakrajška, ki je med drugim bogatim življenjskim delom leta 1864 izdal v Gorici tudi almanah Goriški letnik za čitatelje »vsecega stanu«, po katerem je prevzel ime zbornik Goriškega muzeja. Razprave v zborniku zaključuje Zoltan Jan z biografijo slovenskega pisatelja in enega vodilnih slovenskih psihiatrov Bogomira Magajne.

Letnik zaključuje običajna rubrika ocen in poročil, ki poleg že običajnih »sosedskih« revij z druge strani meje obravnava tudi hrvaške revije za zgodovino Istre, Reke in njene okolice.

Goriški letnik je s svojimi šestimi letniki opravil že pomembno poslanstvo pri zapolnitvi že omenjene vrzeli v zgodovinskem, umetnostnozgodovinskem, etnografskem, arheološkem in sorodnem raziskovanju tega predela Primorske. Šesta številka pomeni zaenkrat nedvomno njegov vrh in dokazuje, da je revija na pravi poti.

Andrej Vovko

Zbornik za historiju školstva i prosvjete, 12, Ljubljana 1979, 196 strani.

Ton dvanajsti številki Zbornika, ki ga skupaj izdajajo vsi zaenkrat trije jugoslovanski šolski oziroma pedagoški muzeji v Beogradu, Ljubljani in Zagrebu, dajeta dva pedagoga: Jean Jacques Rousseau in dr. Mihajlo Rostohar.

Rousseauju so prispevki namenjeni ob 200-letnici njegove smrti. O njegovem življenju in delu piše Radmila Aćimović-Nikolić, upokojeni višji kustos Pedagoškega muzeja v Beogradu. France Ostanek je prikazal odmeve Rousseaujevih idej v delih slovenskih avtorjev od Marka Pohlina, Antona Tomaža Linhart, Valentina Vodnika, Antona Fistra, Ivana Lapajnet, pa do časov po osvoboditvi, ko so šele izšli popolni prevodi nekaterih njegovih del. Asistentka na Filozofski fakulteti v Zagrebu Edita Šooš je prikazala Rousseaujevo družbeno-pedagoško misel in delo.

Izven »Rousseaujevega okvira« je upokojeni beograjski učitelj Mihajlo Petrović-Mingelj orisal življenje in delo Milana-Miće Arsenijevića, srednješolskega profesorja in enega izmed sekretarjev CK SKOJ. Delo ima posebno vrednost, ker je bil Petrović Arsenijevićev mladostni tovariš. Avtor prikazuje Arsenijevićevo revolucionarno rast in značilno trnjevo pot kazenskih predstavitev naprednih javnih uslužbencev za čase stare Jugoslavije. Redni profesor Filozofske fakultete v Zadru dr. Mate Zaninović objavlja drugi del razprave Sole v Šibeniku in okolici do leta 1921, po katerem sem spraševal v oceni prejšnje 11. številke Zbornika. Očitno bi bilo treba razdelitev razprave na dva dela jasneje označiti. Drugi del se začne za obdobjem ponovne avstrijske okupacije po Napoleonomem padcu, končuje pa z umikom italijanske okupacijske vojske leta 1921 iz Šibenika, ki ga je bila zasedla ob propadu Avstro-Ogrske. Delo je bogato opremljeno s številnimi tabelami.

Ravnatelj Hrvaškega šolskega muzeja v Zagrebu Branko Pleše piše o življenju in pedagoškemu delu hrvaškega učitelja, javnega delavca in književnika Janka Leskovarja, ki je stalno spremlja nove dosežke pedagoške znanosti in jih uporabljal v vsakodnevem šolskem delu. Profesor Filozofske fakultete v Skopju dr. Risto Kantardžiev je opisal življenje in delo pomembnega makedonskega pedagoga iz 19. stoletja Josifa Kovačeva, ki je bil reformator makedonskega osnovnega šolstva in je osnoval prve pedagoške šole v Makedoniji.

V rubriki manjših prispevkov sta dva članka posvečena že omenjenemu dr. Rostoharju. Profesor na pedagoški fakulteti v Plznu Vaclav Spevaček piše o dr. Rostoharju v Pragi, že pokojni Albin Podjavoršek pa o tem pomembnem slovenskem pedagogu in še zlasti psihologu pri Slovencih. Obe deli sta nastali ob stoletnici njegovega rojstva.

Albin Podjavoršek je prispeval tudi pregled življenja in dela sestre Klare (France) Vrhunc, prve slovsne vzgojiteljice slepih, hkrati pa je orisal zgodovino izobraževanja slepih za časa Avstro-Ogrske in stare Jugoslavije. Andrej Vovko je opisal prireditve ob 80-letnici Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani, Radmila Aćimović-Nikolić. Jože Ciperle, Tatjana Hojan, Ksenija Simić, Ivan Vavra ter Zlata Božičevi pa so prikazali razstavno dejavnost vseh treh jugoslovanskih šolskih muzejev. Ocenam nekaterih knjig s področja zgodovine šolstva sledi bibliografija asistenta na Filozofski fakulteti v Skopju Kira Kamberskega o delih za zgodovino šolstva in pedagogike v Makedoniji v obdobju 1970—1978.

Ob pregledu vsebine revije moremo opaziti, da Zbornik ni zgolj glasilo delavcev jugoslovanskih šolskih muzejev. Kljub temu bi kazalo krog njegovih sodelavcev še nadalje razširiti, zlasti z avtorji iz tistih republik, ki šolskih muzejev še nimajo. Prispevki, kot sta v 12. številki deli obeh avtorjev iz Makedonije, so vzpodbudno znamenje. Zalostno plat zadnje številke Zbornika pa pomeni tisk, ki je dobesedno »kriminalen«. Ta pojav se je pri nas žal zelo razpasel in nedvomno slabo vpliva na vse tiste delavce, ki se ukvarjajo z izdajanjem revije.

Andrej Vovko

Franc Ksaver Lukman, Gregorij Veliki in njegova doba. Celje: Mohorjva družba, 1980. 284 strani in 2 historični karti.

Knjigo je izdala Mohorjeva družba ob stoletnici rojstva Franca Ksaverja Lukmana (1880—1958), dolgoletnega profesorja dogmatike, dogemske zgodovine in zgodovine starokrščanskega slovstva na teološki fakulteti v Ljubljani ter pomembne osebnosti v slovenski znanosti in kulturi. Izdajo so po izvirnem rokopisu iz avtorjeve zapuščine pripravili profesorja teološke fakultete Ivan Pojavnik in Marijan Smolik ter zgodovinar Jaroslav Šašel. Slednji je napisal historični uvod v obravnavano obdobje; v njem je prikazal politične razmere v bizantinskem cesarstvu v drugi polovici šestega stoletja (str. 5—15). Marijan Smolik je napisal spremno besedo (264—272), v kateri je podal Lukmanov življenjepis in orisal delo sv. Gregorija pri Slovencih. Ivan Pojavnik je izdelal stvarno kazalo h knjigi (275—282).

Historični uvod, ki ga je oskrbel J. Šašel, je potreben in upravičen. Medtem ko daje Lukmanov življenjepis vpogled v razvoj Gregorijeve osebnosti, v duha tedanjega časa in v celoten kompleks dela tega velikega papeža, manjka kot dopolnilni člen prikazu dogodkov s stališča centralne politike bizantinskega cesarstva. J. Šašel ob prikazu razmer v bizantinski državi ob koncu šestega stoletja dopolni in nekoliko korigira Lukmanovo podobo Gregorija; delo Gregorija Velikega je drugačno, če ga gledamo skozi prizmo njegovih spisov, kakor če sinoptično gledamo na razmere celotnega cesarstva. Gregorij, ki je živel le v Rimu (in pred prihodom na papeški prestol šest let v Carigradu) ni mogel uvideti zapletenosti problemov, s katerimi se je soočala država v celoti, ni videl, da je položaj v drugih delih cesarstva, zlasti na Balkanu in na vzhodni meji, bolj kritičen kakor v Italiji. Od tod je zrastle njegov politični in cerkveni konflikt z Bizancem, spričo katerega mu je postalo jasno, da je mogoče idejo svetovnega imperija realizirati, kot »regnum Christianorum«, kot božjo državo v Avguštinovem smislu, ne s poudarkom na politični uniformiranosti. Od tod je izviral njegova skorajda fanatična zagrizenost v boju za idejno enotnost krščanskega sveta proti raznim herezijam (arijanizmu na zahodu, donatizmu v Afriki, hereziji zaradi obsodbe treh poglavij v Istri in Benečiji) ter vneto misijonarjenje med poganskimi narodi. Na tem področju, ne v kompliciranih, obteženih stikih z Bizancem, je zrasla veličina Gregorijevega dela.

Lukmanov življenjepis Gregorija Velikega je svojevrstna mojstrovina. Napisan je kot kombinacija avtorjevega besedila in prevodov iz Gregorijevih pisem, v zelo posrečeni, nenasilni povezavi. Delo obsega dvaindvajset poglavij (sklepne avtor ni dokončal, ker ga je prehitela smrt, zato tu ni natisnjeno), ki jih moremo tematsko deliti v več skupin.

Prva tri poglavja obravnavajo Gregorijevo življenje pred prihodom na papeški prestol (ca. 540—590). O Gregorijevi mladosti je malo znanega, prav tako o njegovi prvi odgovorni službi, prefekturi mesta Rima (ca. 574), ki ji sledi odpoved posvetnemu življenju, vstop v samostan in posvetitev askezi ter študiju. Po petletnem življenju v samostanu je po zadolžitvi papeža Pelagija II (579—590) preživel šest let (579—585) v Carigradu kot papežev poslanik (apokrizarij), nakar se je vrnil v Rim in se ponovno posvetil samostanskemu življenju.

Naslednja skupina poglavij (4—7) obravnava Gregorijev prihod na papeški prestol, njegove reforme in njegovo literarno delo. Gregorij je postal papež po smrti Pelagija II v izredno težkih razmerah. Po Rimu je razsajala strahotna kuga, mesto so ogrožali Langobardi. Dostojanstvo papeža je prevzel nerad, svetne zadeve je občutil kot breme, vendar jih je vestno opravljal, dasi je imel venomer pred očmi konec sveta (»Tako zelo pljuskuje na tem mestu ob mene valovi tega sveta, da kar ne morem privedi v pristan stare in trhle ladje, ki sem po skrivnostni božji naredbi prevzel nje vodstvo«, Pisma 1, 43, str. 103). Njegov pontifikat je oteževala huda bolezen, ki se je z leti stopnjevala (»Vsak dan omagujem od bolečin ter vzdihujoč čakam smrti, da bi me rešila«, Pisma 9, 123, str. 34), vendar je ta toliko trpeči mož opravljal štirinajst let svojo težko nalogo kakor le malo kateri papež. Njegove cerkvene reforme izražajo težnjo po poglobitvi pobožnosti in verske gorečnosti, skrb za samostane in skrb za ureditev liturgičnih knjig in petja. Ob vsem velikem delu je bil Gregorij plodovit pisec; napisal je troje pastoralnih vodil, Razlago Jobove knjige, Dialoge in 851 pisem, ki dajejo avtentično podobo Gregorijeve osebnosti in njegovega dela.

Več poglavij obravnava papeževo razmerje do bizantinskega dvora in njegovih eksponentov na zahodu ter do carigrajskih patriarhov (poglavja 8, 9, 13). Ti odnosi so bili vseskozi obteženi z vrsto nerešenih vprašanj. Odnosi s cesarjem Mavricijem (582—602) niso bili najboljši, ker se je bizantinski cesar le preveč vmešaval v cerkvene zadeve in ni hotel dati vojaške pomoči za borbo proti Langobardom. Nastop cesarja Foke leta 602, surovega tirana, je papež pozdravil z navdušenjem in z upi na srečno vladno, kar nekoliko zasenči njegovo osebnost, tudi če verjamemo Lukmanu, da Gregorij ni mogel vedeti za dogodke v Bizancu konec leta 602 (str. 59).

Dolga vrsta želja novemu cesarju, predvsem da bi se dvignilo ljudstvo, »ki je trpelo doslej silno stisko« (Pisma 13, 31, str. 60), kaže papežev up, da bo novi cesar le podprl Rim v borbi proti Langobardom. Problematični so bili tudi papeževi odnosi do eksponentov cesarjeve oblasti v Italiji, ravenskih eksarhov. Bizantinska uprava na zahodu je bila vse prej kot zgledna (str. 62—71). Najbolj zapleten pa je bil papežev odnos do carigrajskih patriarhov Janeza IV in Ciriaka. Prvi si je leta 588 nadel naslov »ekumenski patriarh«, kar je (zlasti v latinskem prevodu »universalis«) ranilo papeževo dostojanstvo, dasi je carigrajski patriarh priznaval papežev primat v cerkvenih zadevah. Gregorij je vehementno reagiral; obdolžil je patriarha ničeve prevzetnosti (v času, ko je vsa Evropa upustošena, »hrepene škofje, ki bi morali na tleh v pepelu ležati in jokati, po ničevih naslovih in se ponasajo z novimi in posvetnimi nazivi«, Pisma 5, 20, str. 125). Ker mu je naziv carigrajskega patriarha zbujal gnus in odpor, si je po zgledu sv. Avgušтина nadel naziv »služabnik božjih služabnikov«. Gregorij v borbi proti patriarhu ni uspel, ta se je, tudi s tiho cesarjevo podporo, trdovratno oklepal naslova. Cerkveni vzhod in zahod sta se vse bolj odtujevala.

Naslednja skupina poglavij (10—12) obravnava Gregorijev odnos do german-skih ljudstev na zahodu. Odnos do Langobardov je bil ključnega pomena za sam obstoj mesta Rima. Langobardska oblast v Italiji je bila za višje sloje in deloma za cerkev okupatorsko trda, bizantinska vojska (ravenski eksarh) je bila šibka in ni mogla (včasih tudi ni hotela) ščititi Italije pred langobardskim nasiljem. Leta 592 in 593 so Langobardi ogrozili sam Rim (»Z lastnimi očmi sem gledal, kako so gonili Rimljane z vrvmi okoli vratu, spete kakor pse, v Francijo na prodaj«, Pisma 5, 40, str. 75). Papež je z vztrajnim prizadevanjem, v sporu z ravenskim eksarhom, skušal najti spravo z Langobardi in jih, arijanca, privedi v naročje katoliške cerkve. To mu je uspelo le v prav majhni meri.

Sledi prikaz odnosa Gregorija do cerkvenih razmer v frankovski in zahodnogotski državi. V frankovskem kraljestvu je bila cerkev precej na tleh, disciplina je opešala in širila se je simonija. Boljše so bile razmere v zahodnogotskem kraljestvu v Španiji, kjer je leta 589 na sinodi v Toledu večina gotskih škofov in posvetnih velikašev prestopila v katolicizem. Eno najodličnejših in najtrajnejših Gregorijevih del je bil misijon med Angli in Sasi — tja je poslal samostanskega predstojnika Avgušтина in štirideset menihov — ki je že od samega začetka žel velike uspehe.

Naslednja skupina poglavij (14—17) obravnava Gregorijev odnos do razmer na vzhodu in v Afriki. Za razliko od stikov s carigrajskim patriarhom so bili Gregorijevi odnosi z aleksandrinjskim in antiohijskim patriarhom prijateljski, nekoliko slabši pa z jeruzalemskim. Papeževa skrb je segla daleč na vzhod, v Mitileno v Mali Armeniji in v Iberijo (Gruzijo) pod Kavkazom.

Zapletene cerkvene razmere so vladale na Balkanu. Ilirik je upravljal kot vikarij solunski škof za grško govoreče dežele in škof v Justiniani Primi za ostale pokrajine. Ilirik je tedaj zelo trpel zaradi napadov Avarov in Slovanov, škofje so iz notranjosti bežali na jadransko obalo. Težavnost razmer je še povečalo pogosto vmešavanje cesarja in carigrajskega patriarha. Zlasti zapletene so bile cerkvene razmere v solinski cerkvi, kjer sta stolovala s pomočjo cesarja Mavricija nesposobna in pokvarjena škofa (Natalis in zlasti Maksim, morda zadnji solinski škof, predno so mesto uničili Avari in Slovani). Afriška cerkev se je po stoletni vandalski strahovladi (429—533) obnovila, a se je znova pojavil donatizem.

Glavne težave, s katerimi se je soočal papež kot metropolit italjskih pokrajin, cerkvenoupravno razdeljenih na Rim, Ravenco, Mediolan in Akvilejo, so bile poganstvo na Sardiniji in Korziki, problem Židov (Gregorij jim je prepovedal, da bi imeli krščanske sužnje, v ostalem pa je skušal omejiti njihovo preganjanje), verske homatije v Neaplju, zlasti pa verki razkol, ki ga je povzročila obsodba treh poglavij na carigrajskem cerkvenem zboru. Lukman je temu problemu posvetil več prostora (str. 211—223), saj je to tudi del slovenske zgodovine.

Razkol zaradi obsodbe treh poglavij na carigrajskem cerkvenem zboru leta 553 je zajel celotno severno Italijo, vendar se je do Gregorijeve dobe skrčil v glavnem na Benečijo in Istro. Središče odpora je bila Akvileja. Ravenski eksarh Smaragd je skušal zlomiti odpor razkolniških škofov, a ni uspel. Leta 591 je Gregorij poklical razkolniške škofe v Rim, a se ti vabilu niso odzvali. Razkolniški škofje so se sešli na dveh ločenih sinodah; ena je bila v Gradežu, na bizantinskem ozemlju, druga pa neznano kje na langobardskem ozemlju. Z druge so poslali cesarju Mavriciju dolgo pismo, v katerem so dejali, da se bodo v ugodnem času, ko bodo Langobardi premagani, zatekli k cesarju zaradi cerkvene sprave. Cesar je ustregel njihovi prošnji in je naročil papežu, naj ne nadleguje istrskih in beneških škofov zaradi razkola, dokler se razmere v Italiji ne popravijo. Gregorijeva pisma nam osvetlijo razmere v koprski (to je leta 598 Gregorij začasno podredil ravenskemu metropolitu) in v tržaški škofiji.

Zadnja tri poglavja knjige obravnavajo patrimonij rimske cerkve v Gregorijevem času, papežev odnos do samostanov in njegovo smrt. Gregorij je bil odličen gospodar cerkvenih posesti. Uvedel je novo enotno upravo le-teh, kar je velikega pomena za povečanje ugleda, vpliva in ekonomske moči papeške stolice. V okviru obstoječega socialnega reda je skušal uveljaviti krščansko načelo pravičnosti, omiliti suženjstvo in pospešiti njegovo odpravo. Kot nekdanji menih je bil samostanom vseskozi zelo naklonjen, prizadeval si je za uveljavitev strogega reda in discipline. Z drugo knjigo Dialogov je tako populariziral sv. Benedikta, da so njegova samostanska pravila kmalu izpodrinila vsa druga. V delu in trpljenju je papež Gregorij Veliki 12. marca 604 omahnil v smrt.

V knjigi moremo zaslediti nekaj nerodnosti vsebinske in tehnične narave. Na prvi karti je napačno napisano ime Burdigalla (pravilno Burdigala), na drugi pa je mesto Delminium (Županjac na Duvanjskem polju) vrisano preveč v notranjost Balkanskega polotoka. Lukman nekajkrat omenja Justiniano Primo (str. 151, 152, gl. op. 2 na str. 151), vendar tega kraja ne zasledimo niti na zemljevidu niti v stvarnem kazalu. Ime za antični Zadar se pojavlja v Lukmanovem tekstu (str. 166) in v stvarnem kazalu kot Jadera, na drugi karti pa kot Iader. V uvodu na str. 8 se nahaja poznoantično ime za Pariz v obliki Parisii (pravilno), v op. 2 na isti strani kot Parisius. Ime Zidov piše Lukman nedosledno, ponekod z veliko začetnico (str. 51, 145), drugod z malo (191, 192, 193, 194, 195), J. Šašel v uvodu (str. 15) in I. Pojavnik v stvarnem kazalu z veliko začetnico, kar se mi zdi edino pravilno. Strokovni izraz za prefekta Rima je praefectus urbi in ne praefectus urbis (str. 19). J. Šašel v uvodu pravi (str. 15), da so na Gregorijevo pobudo Langobardi prevzeli rimsko ortodoksno; v resnici so bili papeževi uspehi v tem oziru znatno skromnejši (gl. str. 86). Langobardi so postali katoliki šele v drugi polovici sedmega stoletja. Tiskovnih napak sem zasledil prav malo: na str. 91 (10. vrsta, »b« namesto »bi«), str. 98 (16. in 17. vrsta, »zodobe« namesto »podobe«, »da« namesto »za«, str. 127 (15. vrsta od spodaj, »skarje« namesto »kar je«), str. 165 (4. vrsta, »preduarjala« namesto »preudarjala«), str. 195 (5. vrsta, pika namesto vejice).

Kljub tem malenkostnim pomanjkljivostim, more biti sodba o knjigi v celoti samo pohvalna. Lukman je odličen poznavalec ne le Gregorija, temveč tudi njegove dobe v najširšem in najbolj poglobljenem smislu. Njegove sodbe o pomembnih zgodovinskih dogodkih tega prelomnega obdobja so trezne, precizne in odražajo suvereno znanje. Delo je tudi stilistično dovršeno, tako da se zelo lepo bere. Kombinacija Lukmanovega teksta s prevodi Gregorijevih pisem je posrečena, nenasilna in tudi tehnično (tiskarsko) dobro rešena. Vrednost knjige dviguje dejstvo, da so uredniki skoraj tri desetletja star tekst opremili z opombami, v katerih so na ustreznih mestih opozorili na nove poglede na obravnavano problematiko in navedli novejšo literaturo. Tako je delo kljub skoraj trem desetletjem časovnega odmika ažurno, moderno, na nivoju sodobne patristične in zgodovinske znanosti. Uredniki omenjajo ponekod tudi druge Lukmanove prevode Gregorijevih del (342 pisem — v naši knjigi jih je v odlomkih zajetih le 122 — in Pastoralno vodilo). Upajmo le, da bomo dočakali tudi natis teh del iz Lukmanove zapuščine.

Lukmanov Gregorij Veliki je, mislim, edinstveno delo v slovenskem in tudi v jugoslovanskem prostoru. Ta knjiga, obenem z Gantarjevo priredbo Sovretovega prevoda Avguštinovih Izpovedi (1978), prekinja pri nas dolgoletno mrtvilo, ki je nastopilo v izdajanju del iz patristične književnosti po Lukmanovi smrti pred triindvajsetimi leti. V izbranih odlomkih nam predstavlja literarno stvaritev dobe, iz katere Slovenci nimamo prevedenega tako rekoč nič. Obenem je to prvovrstna zgodovinska študija o zelo razburljivi dobi, ko je v težkih krčih nastajala Evropa in v kateri so tudi začetki slovenske zgodovine.

Rajko Bratož

Josip Lučić, *Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća*. Sveučilište u Zagrebu — Institut za hrvatsku povijest, Monografije 7, Zagreb 1979, 284 strani.

Josip Lučić, znanstveni svetnik Centra za povijesne znanosti Sveučilišta v Zagrebu, večji del svojih raziskav posveča dubrovniški preteklosti. Posebnost njegovega znanstvenega dela je v tem, da ga predvsem zanima XIII. stoletje. V številnih razpravah je obdelal pomorske in trgovske zveze Dubrovnika z dalmatinskimi mesti, italijanskimi mesti in drugimi področji na Sredozemlju v XIII. stoletju. V Arhivskem vjesniku (od X. zvezka — 1967 — dalje) priobčuje neobjavljeno gradivo iz dubrovniškega arhiva, ki se nanaša na XIII. stoletje. Prvo njegovo obsežnejše delo »Prošlost dubrovačke Astoreje« (glej mojo oceno ZČ XXVI, 1972, str. 164—167)

predstavlja obravnavo dubrovniške zgodovine od začetkov do srede XIV. stoletja. Velik del je posvečen agrarnim vprašanjem. V svojem najnovejšem delu »Obrti i usluge u Dubrovniku« pa obdeluje proizvodne dejavnosti v Dubrovniku v tem najzgodnejšem obdobju.

Po osvoboditvi so raziskovalci dubrovniške preteklosti posvetili večjo pozornost preučevanju gospodarskih in družbenih vprašanj. Vzpodbujanju tovrstnih raziskav je bila namenjena serija »Građa za gospodarsku povijest Hrvatske«, ki jo je začela izdajati Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu. V okviru te serije sta izšli dve pomembni knjigi ekonomskega zgodovinarja Dragana Rollerja: »Dubrovački zanati u XV i XVI stoljeću« in »Agrarno-proizvodni odnosi na području Dubrovačke republike od XIII do XV stoljeća«. Temeljita dopolnitev Rollerjevih raziskav dubrovniških obrti in obrtnikov predstavlja najnovejšje delo J. Lučića. Zadal si je nalogo, da prikaže vrste in razvoj obrti, položaj obrtnikov, njihovo vlogo v dubrovniškem gospodarstvu, obseg proizvodnje in širino njenega tržišča od 1278 do 1301. Zakaj si je izbral prav to, v nobenem primeru zaključeno obdobje? Od leta 1278 so ohranjene prve notarske knjige znanege notarja Tomazina de Savere. V notarskih in kancelarskih knjigah Tomazina in njegovih naslednikov, ki so ohranjene precej kontinuirano do leta 1301, je mogoče na podlagi ohranjenega gradiva o delovanju dubrovniških obrtnikov dobiti precej zaokroženo sliko. Gradiva tudi ni toliko, da ga ne bi bilo mogoče v celoti obvladati.

Lučićeva knjiga je sestavljena iz treh delov. V *prvem delu* opisuje avtor obrti po strokah. V Dubrovniku takrat delujejo obrtniki sledečih strok: gradbinci, lesarji, obdelovalci kovin, tekstilci, kožarji in vsi tisti, ki so bili povezani s prehrano. Posebej govori o tistih Dubrovčanih, ki so se ukvarjali z uslužnostnimi dejavnostmi (sluge in služkinje, sužnje, dojljice, priležnice) in intelektualnimi storitvami (zdravniki, apotekarji, brivci). V uvodu k vsaki stroki nas seznanja s položajem in vlogo posamezne obrti v dubrovniški komuni. Sledijo izérpni arhivski podatki o vsakem obrtniku posebej. Ta del ima značaj objave arhivskega gradiva v obliki registrov v hrvaškem prevodu. Prvič se o vsakem obrtniku objavljajo podatki ne samo o proizvodnem delu in proizvodnih odnosih, temveč tudi o vseh ostalih dejavnostih in načinu življenja. Na koncu vsakega poglavja sledi povzetek vseh navedenih podatkov, grupiranih po specifičnih problemih za vsako stroko posebej.

Mnogo bolj pregleden in sintetičen je *drugi del* knjige, v katerem avtor razpravlja o pomenu in položaju obrti in obrtnikov v Dubrovniku v XIII. stoletju. Med drugim skuša ugotoviti številčno stanje obrtnikov ter njihov kadrovski potencial. Njihovo število je odraz moči takratnega dubrovniškega gospodarstva in njegove usmeritve. Največje število obrtnikov ugotovi v kožarski (114), tekstilni (84) in prehrabeni (73) stroki. Najštevilnejše so stroke, ki skrbijo za vsakdanje potrebe Dubrovčanov. Specializacije v posameznih strokah v tem času še ni zaznati. Iz naziva »magister« — mojster, pa je razvidno, da je samo 26 % obrtnikov v Dubrovniku uspelo pridobiti ta naziv in s tem dokazati, da so strokovnjaki v svojem poslu. Ko sumira vse podatke o obrtnikih in tistih, ki so dajali razne usluge, ugotavlja Lučić, da se je do konca XIII. stoletja v Dubrovniku ukvarjalo s temi posli 642 oseb ali ena tretjina dubrovniškega prebivalstva. Pravih obrtnikov je bilo 368.

Po poreklu izhaja največ obrtnikov iz mesta in njegove okolice, je pa tudi 74 tujcev, največ iz Italije in mest ob naši jadranski obali. V posebnih poglavjih govori avtor o obrtnih delavnicah, orodju, surovinah, proizvodnji in tržišču. Posebej ga zanima vključevanje obrtnikov v razna poslovna združenja in kreditne posle. Če obrtnik ni imel začetnega kapitala, da bi odprl lastno delavnico, ali če se je znašel v finančni zadregi, je lahko prišel do denarja na dva načina. Lahko se je vključil v trgovsko družbo ali pa je dvignil kredit.

Najprej opisuje Lučić delovanje trgovskih družb v XIII. stoletju. Zaustavi se ob treh oblikah: koleganciji, entegi in rogadiji. Največ pozornosti posveti splošnim normam poslovanja v okviru kolegancije. Čeprav Lučić ne govori direktno o tem, da predstavljajo trgovske družbe enega od načinov kreditiranja, kot pogosto v naši historiografiji, pa trdi, da so socii stantes kreditorji, traktatorji pa dobivajo od njih robo na kredit. Lučić se tudi ne spušča v podrobno analizo pogodb trgovskih družb iz XIII. stoletja z namenom, da bi ugotovil, ali gre za komendo ali pa je opaziti prehod v kolegancijo. Značilen za komendo je pogodben odnos dveh strank. Ena od strank (socius stans) daje pod določenimi pogoji trgovsko blago (pozneje praviloma denar) drugi stranki (socius tractans), da opravi določen posel v pomorski trgovini. Praviloma se komenda omejuje na en sam trgovski posel. Kot popolnejša oblika tehnike pomorske trgovine se ob komendi pojavi kolegancija. Njena značilnost je v tem, da je z delom vloženih sredstev udeležen tudi traktator. Žal Lučić pri citiranju literature prezre delo Ferda Gestrina »Pomorstvo srednjeveškega Pirana« (SAZU, Ljubljana 1978). Gestrin je dal metodološko podlago za reševanje mnogih vprašanj v zvezi s trgovskimi družbami. Po Gestrinu bi namreč komendo

lahko označili kot pogodbo o investiciji in hkrati pogodbo o službi oziroma delu. Element kapitalizma pa se kaže tako pri komendi kot pri koleganciji v izrabi traktorjevega dela. Gestrin odklanja tezo, na podlagi katere komendo ocenjujejo kot posojilo. Že dejstvo, da je bil traktorist udeležen pri gospodarskih rezultatih podjetja, dokazuje, da komenda ni bila dolg. Razliko med komendo in posojilom lahko zaznamo tudi, če primerjamo in analiziramo besedilo komendine pogodbe in zadolžnice.

Pri obravnavi kreditnega poslovanja dubrovniških obrtnikov v XIII. stoletju bi posebej opozoril na zelo detaljne tabele o deležu obrtnikov v kreditni trgovini. Iz tabel je razvidno ali so bili obrtniki upniki ali dolžniki. V sklepni analizi ugotavlja avtor kreditno sposobnost posameznih obrtnikov oziroma strok. Najvidnejše mesto kot kreditorji zavzemajo nekateri krojači, zlatarji in gradbinci. Iz stereotipnih kreditnih pogodb je težko ugotoviti, kot navaja avtor, ali so obrtniki uporabljali kredite kot začetni kapital za samostojno obrt, ali za nabavo surovin, izboljšanje proizvodnje ali v trgovske namene.

Posebej bi se dotaknil opombe 791 (str. 194), v kateri Lučić ob citiranju nekaterih podatkov iz moje knjige »Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku« (Sarajevo 1976) pripominja, da se v zadolžnicah redko omenja trgovska roba in surovine kot predmet zadolžitve. Iz tega sklepa, da gre v bistvu za denarne ne pa potrošne ali proizvodne kredite, čeprav dopušča tudi to možnost. Čudi me, da Lučić prav v zvezkih *Debita Notariae*, ki jih je pisal 1282 in 1283 Tomazino de Savere, ni opazil, da uporablja Tomazino posebne formule za označevanje čistega denarnega kredita, na primer: »... pro mutuo et causa veri et puri mutui...« Pri običajnem formularju kreditne pogodbe je sicer tudi označena vrednost kredita v neki moneti (Tomazino označuje z »soldos denariorum grossorum«), vemo pa, da se za to vsoto skriva neka trgovska roba. Specifičnost dubrovniške kreditne pogodbe je ravno v tem, da se trgovska roba, kot predmet kreditne trgovine, omenja v zadolžnicah zelo nereditno. Šele v XV. stoletju so notarji bolj pogosto v kreditnih pogodbah vpisovali namesto vsote trgovsko robo kot predmet zadolžitve, ali pa robo, s katero bo dolжник poravnal svojo kreditno obveznost. Velikokrat je bilo to odvisno od ustnega dogovora med dolžnikom in upnikom. Sicer bi si težko razlagali, da se roba omenja v priznanih v zvezi z vračanjem kredita, v zvezi s podaljšanjem roka, ali pa, če so se pojavili spori, čeprav trgovska roba v zadolžnici ni omenjena. Tudi v XIV. in XV. stoletju je v zadolžnicah posebej označeno, če je šlo za čisti denarni kredit. Notar je pri vsoti pripisal, da je kredit izplačan »ad monetas« ali »in contatos«. V glavnem lahko torej govorimo, da imamo pri zadolžnicah opravka s trgovskimi krediti oziroma produktivnimi posojili. V Dubrovniku so bili zelo razširjeni tudi pravi potrošniški krediti — lombardna posojila. Ta se po formularju pogodb in po postopku terjatve bistveno razlikujejo od trgovskih kreditov. Zdi se mi, da je avtor posvetil tem vprašanjem premalo pozornosti.

Socialni položaj dubrovniških obrtnikov v XIII. stoletju ugotavlja Lučić tako na podlagi višine zadolžitve in vrednosti kreditov, ki jih dajejo obrtniki, kot tudi na podlagi podatkov, ki prikazujejo obrtnike kot zemljiške posestnike in lastnike hiš. Eden od pokazateljev imovinske veljave so tudi dote. Zelo redki obrtniki so bili lastniki ali najemniki zemljiških parcel. Čeprav je imel skoraj vsak obrtnik lastno hišico, so bili le redki, ki so imeli hišo, vredno več kot 30 perperjev. Dubrovniški obrtniki so se ženili z dekleti iz svojega družbenega okolja ali s kmetici iz dubrovniške okolice. Dote, ki so jih žene prinašale, so se vrtele okrog 30 perperjev. Z enakimi dotami so poročali tudi svoje hčerke.

Lučić nas v svojem delu seznanja še z obrtniškimi bratovščinami, ki pa v XIII. stoletju še niso bile izdiferencirane. Posebno poglavje posveča šolanju obrtniškega naraščaja. Obrtniška dejavnost je bila v Dubrovniku svobodna in v privatnih rokah. Kljub temu je dubrovniška vlada vršila nadzor nad nekaterimi obrtnimi strokami, v prvi vrsti nad onimi, od katerih je bil odvisen biološki obstoj prebivalstva (prehrambene stroke, zdravstvo, lekarništvo), pa tudi nad onimi, pri katerih je bil lahko meščan materialno oškodovan (zlatarstvo). S posebnimi predpisi je dubrovniška vlada ščitila okolje in pazila, da obrtniki ne bi teh predpisov kršili (odpadkov, ki nastajajo pri strojenju kož, niso smeli metati v morje v pristanišču in podobno).

Konec XIII. stoletja se v posameznih obrtnih strokah pojavlja delitev dela, pojavlja pa se tudi imovinsko razslojevanje. V sklepnem poglavju razpravlja avtor o položaju obrtnikov in ugotavlja, da je večina živela na robu življenjskega minimuma in da so bili le redki, ki so spadali med bogatejši sloj meščanov (npr. nekaj krojačev, zlatarjev in čevljarjev).

V tretjem delu objavlja avtor izbrane primere gradiva v originalnem latin-skem jeziku: delovne in proizvodne pogodbe, nabavo surovin, naročanje poslov, sprejemanje učencev v uk, kreditno poslovanje, sklepanje pogodb o trgovskih družbah, pogodbe o dotah, kupoprodajne pogodbe premičnin in nepremičnin ter

oporoke. Gradivo, ki ga je Lučić objavil, predstavlja verodostojno sliko vsakdanjega življenja obrtnikov, delovnih obvez in družbenega življenja. Mnogi podatki, ki jih objavlja, so zelo pomembni za preučevanje kulturne zgodovine.

Najnovejše Lučićevo delo predstavlja po metodološki strani, načinu obdelave in objavljanja gradiva ter analizi edinstveno študijo razvoja in položaja obrtniških panog pri nas. Dodamo pa lahko, da je avtor to delo lahko uspešno in temeljito opravil za XIII. stoletje, ker je obseg gradiva omejen, za XIV. in kasnejša stoletja pa bi lahko takšen prikaz izvedli le z vzorčno metodo.

Ignacij Voje

Harald Bachmann, Joseph Maria Baernreither (1845—1925), Der Werdgang eines altösterreichischen Ministers und Sozialpolitikers: Neustadt a. d. Aisch: Kommissionsverlag Ph. C. W. Schmidt, 1977, 178 strani.

Knjiga dr. Harald Bachmanna, ki jo je dobil Zgodovinski časopis (na avtorjevo željo) v oceno, obravnava življenje in delo enega poslednjih »velikih liberalcev« stare Avstrije. Joseph Maria Baernreither, po rodu sudetski Nemec, po izobrazbi pravnik, je zastopal od leta 1878 v deželnem zboru in od leta 1885 v poslanski zbornici državnega zbora nemško veleposestvo na Češkem, postal leta 1908 član gosposke zbornice in bil dvakrat minister (najprej leta 1898 kratek čas minister za trgovino v Thunovi vladi in nato leta 1916 minister brez listnice v Clam Martinicovi vladi). Ves čas svojega političnega udejstvovanja se je ukvarjal s socialno in gospodarsko problematiko, napisal je več razprav in memorandumov o reševanju delavskega vprašanja in med drugim veljal za izvrstnega pravnika in poznavalca razmer na Balkanu. Bachmann je tako poizkušal predstaviti ne le Baernreitherja-politika, temveč predvsem Baernreitherja kot političnega, socialnega in gospodarskega misleca in enega tistih nemških liberalcev, ki so širše in kritičneje presojali avstrijsko balkansko politiko. Njegova knjiga je v tem smislu — kljub vrsti pomislekov — zanimiv pogled v miselni svet nemško usmerjenega avstrijskega liberalca, ki po svoje ilustrira tudi širše nazore nemškega meščanstva v monarhiji v zadnjih desetletjih njenega obstoja.

Baernreither je bil po svojih gospodarskih nazorih blizu avstrijski zgodovinski šoli (najprej je bil v stikih z Lujom Bretanom, ki mu naj bi celo ponudil mesto na univerzi, vendar ga Baernreither ni sprejel, ker se je želel še naprej ukvarjati s politiko; kasneje se je zblizal z Eugenom Philippovichem), v svojih socialnih pogledih pa se je zblizeval s tim. »katedrskimi socialisti« in v reševanju socialnega položaja delavstva vzpodbujal k posnemanju angleških vzgledov. Večkrat je potoval v Anglijo, kjer se je med drugim srečal z Engelson in se nato v vrsti razprav, parlamentarnih govorov in raznih spomenicah zavzemal za zakonsko ureditev delavskih skladnic, različnih oblik delavske samopomoči in drugih ustanov, ki naj bi zagotovile delavcu varnejši socialni položaj in izboljšale njegove socialne razmere. V tem prizadevanju se je razumljivo razhajal s socializmom in naglašal, da socialistične ideje ne ustrezajo »mentaliteti« britanskega (in analogno avstrijskega) delavca, kar ga je kasneje večkrat pripeljalo tudi v spor z avstrijsko socialno demokracijo. Pripadal je torej tistemu delu evropskega in avstrijskega meščanstva, ki se je zavedalo težavnega položaja industrijskega delavstva in številnih nevarnosti, ki jih neresena socialna vprašanja pomenijo za obstoječi (kapitlistični) družbeni red, ki pa se je prav tako zbal radikalnejših rešitev in zavračalo spoznanje o razrednem konfliktu med proletariatom in kapitalom. Njegovo pozivanje k medsebojnemu sporazumevanju in učinkovitejši organizaciji socialne zaščite (h kateri bi moral po Baernreitherju značilno prispevati tudi delavec sam in to ne le s svojim protestom, temveč tudi z denarnim prispevkom) je sicer lahko v danih razmerah pomenilo določen napredek, bilo pa je nedvomno tudi svojevrstna meščanska protiutež radikalnejšim rešitvam, kar Bachmann v svojem neredko močno apologetičnem prikazu Baernreitherjevih stališč praviloma pozablja.

Podobno kot v presojanju socialnih problemov delavstva se je Baernreither izogibal radikalnejšim spremembam tudi v avstrijskem notranje-političnem življenju. Po njegovem mnenju monarhija ob koncu 19. stoletja še ni bila zrela za splošno volilno pravico, saj bi uvedba splošne volilne pravice do skrajnosti zaostрила nacionalna in socialna nasprotja. Zato se je zavzemal za postopno reformo volilnega sistema in poizkušal s predlogom o posebni delavski kuriji pomiriti zagovornike hitrejše demokratizacije. Bachmann nadrobno predstavlja posamezne Baernreitherjeve nastopa in poglede, njegova razmišljanja o notranje-političnih razmerah v monarhiji, nacionalnem vprašanju in nacionalnih odnosih, vzgoji in mladinskem kriminalu (brez dvoma je pretirana trditev, da je bil Baernreither eden prvih avstrijskih izobražencev, ki so opozarjali na povezanost neurejenih so-

cialnih razmer in kriminala) itd., itd., ne more pa seveda skriti, da — kljub pozivanju k modernizaciji in zavzemanju za širok dialog pri obravnavanju socialnih in nacionalnih vprašanj — Baernreither ni razumel temeljnih teženj dobe, saj je verjel, da bo mogoče že s posameznimi neodločnimi reformnimi ukrepi monarhijo obvarovati pred globljimi pretresi. Prav Bachmannova knjiga hkrati kaže, da je ostal Baernreither vse do razsula monarhije predvsem nemški nacionalni politik, ki je v rastočih nacionalnih gibanjih videl nevarno grožnjo nemškemu interesom in nemškemu prvenstvu v Cislitvaniji. Čeprav pristaš zmernega popuščanja nekaterim zahtevam nenemških narodov, je vzroke za povečujoča se nacionalna nasprotja iskal v prvi vrsti pri Slovanih, govoril o ogrožnosti nemštva in slovanskem ekspanzionizmu in odklanjal zahteve po federalizaciji monarhije.

Nič drugačen ni bil naposled Baernreitherjev pogled na razmere na Balkanu. Res se je sicer zavzemal za zблиževanje s Srbijo, navezoval stike s posameznimi srbskimi politikami, obsojal Friedjugenove ponaredbe itd., toda obenem je bil tudi zanj Balkan neke vrste »naravno zaledje« monarhije, kamor naj bi Avstroogrška z vso upravičenostjo širila svoj ekonomski in politični vpliv. Zato je, razumljivo srbski odziv na aneksijo razumel kot izzivanje, ki ne more ostati brez odmeva, avstrijsko politiko v Bosni in Hercegovini pa (kritično) presojal predvsem z vidika njenega »kulturnega poslanstva«, saj naj bi bila glavna naloga Avstroogrške na Balkanu njena uveljavitev kot »moči humanitete«.

Ce je Bachmannova knjiga po svoje zanimiva slika miselnega sveta avstrijskega nemškega meščanstva, in sicer tistega njegovega dela, ki je sam sebe razumel in proglašal za osrednji konstruktivni dejavnik monarhije, opozarjata apolegetični (kar se tiče Baernreitherja) in nekoliko nostalgični ton (kar se tiče usode monarhije), ki označujeta Bachmannovo pisanje, na še nepreživeto miselnost dela avstrijskega in nemškega zgodovinopisja, po kateri bi bilo s pametnejšo in prožnejšo politiko monarhijo mogoče obvarovati pred propadom. Misel, da je monarhija propadla predvsem zato, ker so ji slabo vladali, preveča tudi Bachmannovo knjigo; tako ne postavlja pod vprašaj le Baernreitherjevih, temveč tudi Bachmannova stališča.

Peter Vodopivec

Anna Wolf-Poweska, *Doktryna geopolityki w Niemczech*. Poznań, Instytut Zachodni 1979, 302 strani.

Med deli poljskih avtorjev, ki z raznih gledišč obdelujejo nemško-poljske odnose vse do najnovejšega časa, nas more posebej zanimati knjiga A. Wolf-Poweske, saj se loteva problematike, ki se dotika tudi našega prostora. S knjigo si je avtorica zastavila nalogo obdelati tisto smer politično pogojene geografije, ki jo poznamo pod imenom »geopolitika«. Omenja, da ta smer ni bila omejena le na nemški jezikovni prostor, ampak je v letih med obema svetovnjima vojnama (pa tudi že prej) odmevala tudi drugod po Evropi. Pri nas povezuje z njo znanega srbskega geografa Jovana Cvijića. Poudarja, da je na nemškem prostoru bila geopolitika tesno povezana s težnjo po »življenjskem prostoru« na vzhodu ter z nemško ekspanzionistično politiko. V zvezi s tem podaja miselni svet dejanskega utemeljitelja, Šveda Rudolfa Kjelléna ter njegovih nemških epigonov. Ko govori o vlogi geopolitike v letih 1919—1944, kaže na njen izrazito politični poudarek: posebej je poudarjena misel o »življenjskem prostoru« ter o »velikem (gospodarskem, političnem... nemškem) prostoru« (Grossraum) V tesni povezanosti s tema pojmom je poudarjanje nemškega narodnostnega in kulturnega prostora (Volksboden, Kulturboden). V knjigi je omenjena tudi koncepcija Mitteleurope ter njena pojavnost v 19. stoletju. Med sestavinami geopolitike je posebej omenjena tudi takoiimenovana »vojaška geopolitika« (Wehrpolitik).

Posebna pozornost je namenjena odmevnosti geopolitike za nacizma, ali bolje rečeno, njena posvojitve v nacistični pogled na svet. To se kaže le v tedanji nemški publicistiki, ampak tudi v nastopanju nacistične stranke in njenih reprezentantov (na primer Rudolfa Hessa). Kot Poljakinja avtorica posebej naglašá usmerjenost nemške geopolitike ter njenih zagovornikov proti poljskemu narodnostnemu prostoru. Geopolitika po avtorici ni bila nekaj enovitega, ampak skupek idej, izhajajočih iz filozofsko-političnih idej preteklega stoletja, vse od J. G. Herderja, G. W. Hegla, E. M. Arndta pa do vojaških teoretikov (na primer Clausewitza). Močno je vplival na razvoj geopolitike pseudodarvinizem, enostranska interpretacija Darwinove evolucijske teorije. Predvsem pa je bila genaza nemške geopolitike v drugi polovici preteklega stoletja povezana s Friederichom Ratzelom, v letih med obema svetovnjima vojnama pa s Karlom Haushoferjem. V tem okviru avtorica razpravlja tudi o posameznih nemškonacionalnih društvih (na primer o društvu Alldeutscher Verband) ter o vrsti organizacij in znanstvenih ustanov, ki so

se med obema svetovnjima vojnama ukvarjale z geopolitiko ter skušale z njeno pomočjo utemeljiti nemškonacionalne težnje. Posebej se ustavlja ob periodični publikaciji *Zeitschrift für Geopolitik*, ki je začela izhajati sredi dvajsetih let. Gre za publikacijo, ki se je v tridesetih letih v celoti podredila nacističnemu režimu ter podpirala njegove ekspanzionistične težnje (ob tem naj omenimo, da je bila revija v spremenjenih okoliščinah po drugi svetovni vojni obnovljena).

Tone Zorn

Dean R. Esslinger, *Immigrants and the City, Ethnicity and Mobility in a Nineteenth-Century Midwestern Community*. Port Washington N. Y., London, National University Publications, Kennikat Press 1975, 156 strani.

Delo proučuje medsebojno učinkovanje imigracije, industrializacije in urbane razvoja ZDA sredi 19. stoletja na primeru relativno majhnega mesteca South Benda v ameriški zvezni državi Indiana. Avtor je raziskal prostorsko, zaposlitveno in socialno mobilnost mestnega prebivalstva s posebnim oziranjem na posamezne etnične skupine v mestu. Pri tem se je Esslinger naslanjal na rezultate analize podatkov popisnic prebivalstva South Benda v letih 1850, 1860, 1870 in 1880, ki jih je računalniško obdelal, ter na klasične zgodovinske vire (časopisje, arhivi posameznikov, ipd.).

Knjiga je razdeljena na sedem poglavij. V prvem poglavju nas avtor seznanja z literaturo ameriških avtorjev, ki obravnava probleme imigrantov v ameriških mestih in s stališči posameznih raziskovalcev vprašanj etnicizma v ZDA, možnosti imigrantov posameznih etničnih skupin za vraščanje v ameriško družbo in njihov družbeni vzpon v 19. stoletju. Stališča posameznih raziskovalcev se med seboj razlikujejo. Nekateri menijo, da ameriška družba v pretežni meri ni poznala razlikovanja med imigranti posameznih etničnih skupin, drugi dokazujejo privilegiran položaj Anglosaksoncev in Germanov v primerjavi z ostalimi etničnimi skupinami. Esslinger nas opozarja na to, da moramo pri tem razlikovati med velikimi mesti, kjer so bile možnosti za razlikovanje med posameznimi imigrantskimi skupinami večje, in manjšimi mesti. Prav tako pomemben je čas naselitve. Položaj tistih, ki so se naselili v mestu, ko tu še niso bile ustaljene institucije in »mestni način življenja«, je bil boljši od položaja tistih, ki so se naselili kasneje. Ugotovitvi sta pomembni tudi za zgodovinarja slovenskega izseljenstva v ZDA. Slovenci so se namreč pričeli množično naseljevati v ZDA po letu 1880, ko je bila večina mestnih struktur že oblikovana, naseljevali pa so se, kot mi je pokazal bežen pregled ameriškega statističnega gradiva v maternem jeziku prebivalstva, predvsem v večja mesta.

V drugem poglavju nas avtor popelje skozi zgodovino rasti mesteca South Benda kot »urbane skupnosti«. Naštevata razne institucije, tovarne, ipd., ki so pripomogle k nastanku in rasti mesta, kot tudi k rasti prebivalstva, ki se je od leta 1850 do leta 1880 povečalo od 1652 na 13.280 prebivalcev.

V tretjem poglavju avtor proučuje geografsko mobilnost prebivalstva South Benda. Pri tem raziskuje vzroke emigracije iz Evrope v drugi polovici 19. stoletja in ugotavlja, da je razvoj znanosti in tehnike omogočil urbnizacijo in industrializacijo tudi v Evropi, kar je povzročilo brezposelnost in izseljevanje. Ukvarja se tudi z vprašanjem, kaj je imigrante privedlo do tega, da so se naselili v South Bendu. Opozarja na propagando organov oblasti države Indiana, ki je postavila v pristanišču v New Yorku posebnega komisarja z nalogo, da bi pridobil čim večje število imigrantov za naselitev na področju Indiane. Med imigrantskim prebivalstvom South Benda je bilo leta 1880 70 % prebivalstva iz Nemčije (med njimi precej poljskega prebivalstva), 9 % iz Irske, 4 % iz Velike Britanije, 8 % iz Britanske Amerike (predvsm Kanade), po 1 % iz Francije in Švice, 3 % iz Belgije, 4 % pa iz ostalih dežel. Podatke o rojstnem kraju otrok posameznega imigranta je avtor uporabil za to, da je raziskoval, kako so s določene družine selile po državah ZDA. Kar 47 % otrok imigrantov, ki so bili leta 1880 v South Bendu, se je rodilo izven Indiane. Dosedanje bežno proučevanje življenjskih poti posameznih slovenskih izseljencev v ZDA mi daje misliti, da so se slovenski izseljenci selili po ZDA ravno v tolikšni meri, kot se je imigrantsko prebivalstvo South Benda. Esslinger ugotavlja, da so le 4 % imigrantskega prebivalstva, ki je bilo leta 1850 v South Bendu, živelo tam še leta 1880. Pri tem je potrebno sicer upoštevati, da je v tem času nekaj imigrantov umrlo, da so nekaterim popisovalci različno zapisovali imena, vendar je podatek dovolj govoren. Glede na etnične skupine so bili najbolj stalni Angleži in Nemci, najbogatejši skupini prebivalstva v mestu.

V četrtem poglavju avtor raziskuje mobilnost prebivalstva mesta glede na mesto bivanja, v petem pa glede na poklicno pripadnost. V predzadnjem poglavju

govori o etničnih voditeljih. Pri tem upošteva štiri kriterije: izvolitev v lokalne, mestne, countijske ali državne organe oblasti, vplivnost v določenih organizacijah posameznih etničnih skupin, uspešnost v poklicu ter pogosta omemba imena v etničnem časopisju. Avtor je označil za etnične voditelje tiste, ki so ustrezali vsaj dvema zgoraj omenjenima kriterijema. Na ta način je dobil 28 etničnih voditeljev v mestu v obdobju 1850—1880. Med etničnimi voditelji je bilo 21 takšnih, ki so se rodili izven ZDA, 7 pa jih je bilo iz druge generacije. 11 etničnih voditeljev je bilo iz vrst nemške etnične skupine, 9 jih je bilo iz dežel, v katerih so govorili angleško, 1 pa iz pruske Poljske. Med tistimi iz druge generacije so bili štirje angleškega, dva nemškega in eden francoskega porekla. Avtor raziskuje njihove življenjske poti s podobnimi metodami, kot je to storil za celotno prebivalstvo mesta.

V zadnjem poglavju avtor razmišlja o etnicizmu in mobilnosti prebivalstva, o posledicah interakcije med industrializacijo, imigracijo in urbanim razvojem za razvoj ameriških mest in položaj prebivalstva v njih. Ugotavlja, da je imigrantsko prebivalstvo dalo pomemben, če ne najpomembnejši delež razvoju malih mest na srednjem zahodu ZDA.

Knjiga je zanimiva za zgodovinarja slovenskega izseljenstva v ZDA, čeprav ne omenja Slovencev. Vprašanja, ki jih avtor zastavlja, so takšna, da bi bili odgovori nanje zanimivi tudi za Slovence v ZDA, pa tudi za kako mesto na Slovenskem v XIX. stoletju, v kolikor bi seveda imeli zanje dovolj podatkov na razpolago.

Matjaž Klemenčič

Na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo (PZE za zgodovino Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I, tel.: 224 046 int. 209) lahko naročite še nekaj letnikov predhodnika »Zgodovinskega časopisa« — revije »Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo«. V Glasniku je objavljena vrsta razprav, ki so še danes ohranile svojo znanstveno vrednost. Vsem ljubiteljem zgodovinskega branja, posebej pa še raziskovalcem naše zgodovine zato priporočamo, da si omislijo komplet dostopnih števil »Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo« (GMDS).

GMDS 1/1919-20 — 10 din	GMDS 16/1935, št. 3-4 — 50 din
GMDS 2-3/1921-22 — razprodan	GMDS 17/1936 — 100 din
GMDS 4-6/1923-25 — 10 din	GMDS 18/1937, št. 1-2 — razprodan
GMDS 7-8/1926-27 — 20 din	GMDS 18/1937, št. 3-4 — 80 din
GMDS 9/1928 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 1-2 — 80 din
GMDS 10/1929 — razprodan	GMDS 19/1938, št. 3-4 — 80 din
GMDS 11/1930 — razprodan	GMDS 20/1939 — 200 din
GMDS 12/1931 — razprodan	GMDS 21/1940 — 100 din
GMDS 13/1932 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 1-2 — 80 din
GMDS 14/1933 — razprodan	GMDS 22/1941, št. 3-4 — 20 din
GMDS 15/1934 — razprodan	GMDS 23/1942 — 50 din
GMDS 16/1935, št. 1-2 — razprodan	GMDS 24/1943 — 30 din
	GMDS 25-26/1944-45 — 20 din

Kazalo k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva za Slovenijo velja 10 dinarjev.

Člani Zgodovinskega društva za Slovenijo in pokrajinskih zgodovinskih društev imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5/II, tel.: 210 964, 210 879 in 210 823 izdaja revijo

RAZPRAVE IN GRADIVO — TREATISES AND DOCUMENTS

Doslej je izšlo štirinajst številk revije »RIG« v devetih zvezkih. Prispevki v njih obravnavajo novejšo zgodovino in sodobno problematiko položaja slovenskih manjšin za dosego polne enakopravnosti. Zvezek 9—10 (december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977. Zadnji zvezek (13—14, november 1981) je v celoti posvečen jugoslovanskemu predlogu za Deklaracijo OZN o pravicah manjšin v svetu.

Za zgodovinarje so posebej zanimive nekatere analize ljudskih štetij v našem zamejstvu, nekateri širši prikazi razvoja naših manjšin v povojnem obdobju, retrospektivne bibliografije in številni dokumenti iz boja naših manjšin za dosego polne enakopravnosti. Zvezek 9—10 (december 1979) tako npr. objavlja poleg izbora dokumentov glede Slovencev v Italiji tudi celotno avstrijsko zakonodajo glede koroških Slovencev iz let 1972—1977. Zadnji zvezek (13—14, november 1981) je v celoti posvečen jugoslovanskemu predlogu za Deklaracijo OZN o pravicah manjšin v svetu.

Z izjemo številk 1 in 2 iz leta 1960 lahko na inštitutskem naslovu naročite še vse številke »RIG«.

V tisku je nova dvojna številka »Razprav in gradiva«.

Inštitut izdaja tudi samostojne publikacije, ki prinašajo obsežnejše prikaze in prevode v tuje jezike. Med njimi so za zgodovinarje zanimive še zlasti naslednje:

- Luka Sienčnik — Bogo Grafenauer: Slovenska Koroška.**
Seznam krajev in politično-upravna razdelitev. Ljubljana 1945.
(kmalu razprodano) 20 din
- Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste—Capodistria.** Ljubljana 1953.
(kmalu razprodano) 50 din
- Lavo Čermelj: Tržaško ozemlje ter goriška in videmska pokrajina.** Ljubljana 1958. 20 din
- Lavo Čermelj: O ljudskem štetju v Trstu l. 1910.** Zagreb 1958. 20 din
- Drago Drušković: Carinthian Slovenes: Some Aspects of Their Situation.** 18 years after the signing of the Austrian State Treaty. Ljubljana 1973. 40 din
- Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji.** Ljubljana 1976. 10 din
- Manjšine — most med narodi.** Ljubljana 1980. 20 din

LETNO KAZALO — ANNUAL CONTENTS — ГОДИЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Josip Broz Tito 1892—1980	281—283
Иосип Броз Тито 1892—1980	
RAZPRAVE — STUDIES — СТАТЬИ	
Janko Pleterški, Zveza vseslovenske ljudske stranke in hrvatske stranke prava v letih 1911—1913	5—75
The Union of the Allslovene Popular Party and the Croatian Party of Law in the Years 1911—1913	
Союз всесловенской народной партии и хорватской партии права в гг. 1911—1913	
Ignacij V o j e, Privatne poslovne knjige dubrovniških trgovcev (XIV. stoletje)	77—86
The Private Business Registers of the Merchants from Dubrovnik (in XIV. cent.)	
Частные деловые книги дубровницких купцов (в XIV-ом стол.)	
Vasko S i m o n i t i, Prispevek k poznavanju turških vpadov od leta 1576 do začetka gradnje Karlovca leta 1579	87—100
Contribution to the History of the Turkish Irruptions from 1576 till the Beginning of Building of Karlovac in 1579	
К истории турецких вторжений с 1576-го года до начала строительства Карловца в 1579-ом году	
Anton S v e t i n a, Prispevki k zgodovini Skočidola	101—117
Contribution to the History of Skočidol	
К истории Скочидола	
Jože Ž o n t a r, Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1849	119—155
Formation and Development of the Administrative Districts in Slovenia until 1849	
Возникновение и развитие административных районов в Словении до 1849-го года	
Lujo M a r g e t i ć, Pretkapitalistički oblici vlasništva po Marksovim Gründrissima	157—174
Forms of Ownership before Capitalism as to Marx's Work "Grundrisse"	
Докапиталистические формы собственности по труду Маркса «Грундриссе»	
Petko L u k o v i ć, Borba Slovenaca za ujedinjenu Sloveniju na izmaku velike krize na istoku od marta do novembra 1878. i njen odjek kod srpskog naroda u kneževini Srbiji i Vojvodini	175—214
The Fight of the Slovenes for the Zedinjena Slovenija (United Slovenia) at the End of the Great Crisis in the East from March till November 1878 and Its Echo by the Serbian Nation in the Principality Serbia and in Vojvodina	
Борьба Словенцев за Объединенную Словению под конец большого кризиса на востоке от марта до ноября 1878-го года и ее отзыв у сербского народа в Княжестве Сербии и в Воеводине	
Toussaint H o č e v a r, Geografska razporeditev, starostna struktura in relativna osveščenost slovenske jezikovne skupine v ZDA	215—225
Geographical Distribution, age Structure, and comparative Identity Awareness of Persons of slovene Language in the United States	
Географическое распределение, возрастная структура и относительная сознательность словенской языковой группы в США	
Andrej P l e t e r š k i, Gradišče pri Goleku — protiturška utrdba s konca 15. stoletja	285—297
"Gradišče" at Golek — Fortification Against the Turkish Assaults from the End of the 15th Century	
Градище у Голека — противотурецкая крепость с конца 15-го века.	
Pavao Ž i v k o v i ć, Kreditno-trgovačke veze Braila Tezalovića sa Dubrovčanima	299—311
The Mercantile Activity by Means of Credit of Brail Tezalović with the Population of Dubrovnik	
Кредитно-торговые связи Браила Тезаловича с Дубровчанами	
Anton S v e t i n a, Prispevki k zgodovini Lipa nad Vrbo	313—325
A Contribution to the History of Lipa nad Vrbo	
К истории Липы над Врбой	
Petar, K o r u n i ć, O nekim problemima slovenske politike 1866	327—348
On Some Problems Concerning the Slovene Policy in 1866	
О некоторых вопросах словенской политики в 1866-ом году	

- Slavko Ciglenečki, Arheološko sondiranje utrjene srednjeveške naselbine Figožar nad Lembergom pri Šmarju 403—411
 Archeological Exploration of the Fortified Mediaeval Settlement Figožar by Lemberg near Šmarje
 Археологическое sondирование укрепленного средневекового селения Фигожар над Лембергом у Шмарья
- Tone Zorn, »Murska straža« o slovenski severni meji in o Prekmurju v letih 1919/1922 413—430
 "Murska straža" about the Slovene Northern Frontier and Prekmurje in the Years 1919/1922
 «Мурская стража» о словенской северной границе и о Прекмурье в 1919—1922 гг.
- Dušan Biber, Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni 431—441
 The British and the American Policy Concerning the Yugoslav-Italian Frontier During the World War II
 Британская и американская политика о итальянско-югославской границе во время второй мировой войны
- Mitja Saje, Zаметki kapitalizma v tradicionalni kitajski družbi 443—460
 Proto-capitalism in traditional Chinese society
 Зародыши капитализма в традиционном китайском обществе

JUBILEJI — ANNIVERSARIES — ЮБИЛЕИ

- Ferdo Gestrin, Vasilij Melik — šestdesetletnik 391—397
 Vasilij Melik — Sextagenarian
 Василию Мелику шестьдесят лет.
- Nataša Stergar, Bibliografija prof. dr. Vasilija Melika 398—402
 Professor Vasilij Melik's Bibliography
 Библиография профессора д-ра Василия Мелика

PROBLEMI IN DISKUSIJA — PROBLEMS AND DISCUSSION — ПРОБЛЕМЫ И ДИСКУССИЯ

- Miroslav Kokolj, Evangeličanske ali kalvinske šole v Prekmurju v letih 1595—1612? 461—466
 Evangelical or Calvinistic Schools in Prekmurje in the Years 1595—1612?
 Эвангеликанские или кальвинские школы в Прекмурье в 1595—1612 гг.?

IN MEMORIAM

- Drago Pahor (Andrej Vovko) 467—468
 Драго Пахор
- Najpomembnejša zgodovinska dela Draga Pahorja (Andrej Vovko) 468
 Most important historical works of late Drago Pahor
 Значительные исторические труды Драго Пахора

DRUŠTVENO ŽIVLJENJE, KONGRESI IN SIMPOZIJ — SOCIAL LIFE, CONGRESSES AND SYMPOSIA —
 ОБЩЕСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ, СЪЕЗДЫ И СИМПОЗИУМЫ

- Janez Stergar, Deseti in enajsti Koroški kulturni dnevi 277—229
 The tenth and the eleventh Carinthian Days of Culture
 Десятые и одиннадцатые Каринтийские культурные дни
- Ferdo Gestrin, IV. mednarodni kongres o povezavah med obema jadranskima obalama: gospodarske in trgovske zveze 230—232
 The 4th International Congress on Relations between the Two Adriatic Coasts
 IV-ый международный конгресс по связям между обоими берегами Адриатики: экономические и торговые связи
- The Seminary on the Educational Role of Museums and Cultural Monuments
 Семинар по воспитательной роли музеев и исторических памятников
- Janez Šumrada, Ignacij Voje, Anton Svetina, Odkritje spominske plošče prof. dr. Gregorju Čremošniku 349—352
 Inauguration of Prof. Dr. Gregor Čremošnik Memorial
 Открытие мемориальной доски проф. д-р Грегору Чермошнику

Marija Kremenšek, 8. jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine	352—353
The 8th Yugoslav Symposium on the Methods of Lecturing the History	
8-й югославский симпозиум по вопросам обучения истории	
Janez Stergar, Simpozij »Koroški plebiscit 1920«, Celovec 25.—27. 9. 1980	354—358
Symposium "Carinthian Plebiscite 1920", Celovec, Sept. 25.—27., 1980	
Симпозиум «Плебисцит в Каринтии в 1920-ом году», Целовец-Клагенфурт 25—27 сентября 1980.	
Bogo Grafenauer, XX. zborovanje slovenskih zgodovinarjev	469—474
The 20th Meeting of the Slovene Historians	
XX-ое совещание словенских историков	
Darja Mihelič, Zgodovinsko društvo za Slovenijo 1978—1980	474—477
The Historical Society for Slovenia 1978—1980	
Историческое общество для Словении 1978—1980	
Janez Stergar, Finančno in materialno poslovanje Zgodovinskega društva za Slovenijo 1978—1980	477—480
The Financial and Material Administration of the Historical Society for Slovenia 1978—1980	
Финансовая и материальная деятельность Исторического общества для Словении за период 1978—1980	

OCENE IN POROČILA — BOOK REVIEWS AND REPORTS — РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОРЫ

Richard Haase, Die keilschriftlichen Rechtssammlungen in deutscher Fassung (Viktor Korošec)	235
Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg vijeka (Ferdo Gestrin)	235—236
Jean Claude Hocquet, Le sel et la fortune de Venise, I-II (Ferdo Gestrin)	236—238
Karlovac 1579—1979 (Vasko Simoniti)	238—241
P. Zovatto-P. A. Passolunghi, Bibliografia storico-religiosa su Trieste e l'Istria 1864—1974 (Darja Mihelič)	241—242
Toussaint Hočevar, Slovenski družbeni razvoj (Stane Granda)	242—243
Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914—1918. — Prvo opredeljenje za Jugoslaviju (Janko Prunk)	244—246
Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917—1921. — Slovenska ljudska stranka in jugoslovensko zedinjenje 1917—1921 (Janko Prunk)	246—248
Peter Gosztony, Hitlerjeve tuje vojske (Dušan Nečak)	248—249
Rechtsextremismus in Österreich nach 1945 (Tone Zorn)	249—251
Geschichte der Sorben (Tone Zorn)	251—252
Dana Zwitter-Tehovnik, Wirkungen der Französischen Revolution in Krain (Vasilij Melik)	359—360
Acta ecclesiastica Sloveniae 1 (Stane Granda)	360—361
Goriški letnik 3 (Jože Ciperle)	361—362
Goriški letnik 4/5 (Andrej Vovko)	362—363
Desanka Kovačević-Kojić, Gradska naselja srednjovekovne bosanske države (Ignacij Voje)	363—368
Vlado Strugar, Jugoslavija 1941—1945 (Avgust Lešnik)	368—369
Alexander Gerschenkron, An Economic Spurt That Failed. Four Lectures in Austrian History (Toussaint Hočevar)	369—370
Goriški letnik 6 (Andrej Vovko)	479—480
Zbornik za historijo školstva i prosvjete 1 (Andrej Vovko)	480
Franc Ksaver Lukman, Gregorij Veliki in njegova doba (Rajko Bratož)	481—483
Josip Lučić, Obrti i usluge u Dubrovniku do početka XIV stoljeća (Ignacij Voje)	483—486
Harald Bachmann, Joseph Maria Baernreither (1815—1925) (Peter Vodopivec)	486—487
Anna Wolf-Poweska, Doktryna geopolityki w Niemczech (Tone Zorn)	487—488
Dean R. Esslinger, Immigrants and the City, Ethnicity and Mobility in a Nineteenth-Century Midwestern Community (Matjaž Klemežič)	488—489

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ

Nataša Stergar — Miloš Rybář — Olga Janšá-Zorn — Marjeta Čelović — Irena Mazi, Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1979	253—273
---	---------

New, Foreign Publications on History in Central Libraries of Ljubljana in 1979 Новые иностранные исторические публикации в центральных библиотеках г. Любляны в 1979 г.	
Miloš R y b á ě, Zgodovinske publikacije v letu 1979 Historical Publications in 1979 Исторические публикации в 1979-ом году	371—384
Marta R o m p o r t l o v á, Jugoslovanska zgodovina v češkoslovaškem zgodovinisju 1975—1979 The Yugoslav History in the Czechoslovak Historiography Югославская история в чехословацкой историографии 1975—1979	385—388

OBVESTILA — INFORMATIONS — ИЗВЕЩЕНИЯ

Obvestila o delovanju Zgodovinskega društva za Slovenijo in o izhajanju Zgodovinskega časopisa (Janez S t e r g a r)	275—276
---	---------

IZVLEČKI — SYNOPSES — ИЗВЛЕЧЕНИЯ

Izvilleki iz razprav v Zgodovinskem časopisu 34, 1980, 1—2	I.—IV.
Izvilleki iz razprav, člankov in bibliografij v Zgodovinskem časopisu 3/1980 in 4/1980	V.—X.

UDK 262.2 (436.6 Lipa nad Vrbo) »14/17«

Svetina Anton, upokojeni pravnik, YU-61000 Ljubljana, Gradišče 6

Prispevki k zgodovini Lipe nad Vrbo

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 3, s. 313—325, cit. 35

Sn. (De., Sn., En.)

V članku, napisanem v glavnem na podlagi virov, so prikazane gospodarske, socialne, kulturne in narodnostne prilike prebivalstva Lipe nad Vrbo na Koroškem od 15. do 18. stoletja. Prikazana je tudi slika razvoja prebivalstva.

V. Melik

Avtorski izveček

UDK 904:725.182 (497.12 Gradišče)

Pleierski Andrej, stariš, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 3

Gradišče pri Goleku — profitorska utrdba s konca 15. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 3, s. 285—297, cit. 19

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor objavlja sondiranje profitorske utrdbe — tabora v Beli Krajini, ki je opravljala svojo nalogo med leti najhujših turskih vpadov 1471—1483. Pri tem poudarja, da gre za še nepoznan tip tabora na Slovenskem, saj je prvi, ki leži v ravnini v močvirju. Hkrati je prvi tabor z izključno leseno konstrukcijo, ki je bil raziskan z arheološko metodo.

UDK 949.712 »1866«

Korunić Petar, asistent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu YU-41000 Zagreb, Đ. Salaja 3

O nekim problemima slovenske politike 1866

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 3, s. 327—348, cit. 99

Sh. (De., Sh., En.)

Slovenski narodnjaci 27. rujna 1866, prihvatili su politički program temeljen, kao i tzv. »mariborski program« iz 1865, na principu posebnosti historijskih zemalja i pokrajina. Smatrajući da se pokrajine Koroška i Primorska, u kojima uz Slovence žive Talijani i Nijemci, ne mogu po narodnosti »posve razdijeliti« — slovenski narodnjaci su u programu iz 1866. zahtijevali da se Istra, Trst, Gorica, Koroška i Kranjska ujedine u »kraljevstvo Iliriju«, kojemu bi se mogla pridružiti južno-slovenska Stajerska.

Autorski sažetak

UDK 339.56 (497.15 Prača:497.13 Dubrovnik) »1390/1437«:929 Tezalović

Zivković Pavo, dr., naučni saradnik Instituta za istoriju u Sarajevu i honorarni docent Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Sarajevu, YU-71000 Sarajevo, Đ. Đakovića 9

Kreditno-trgovačke veze Braila Tazalovića sa Dubrovčanima

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 3, s. 299—311, 67 cit.

Sh. (De., Sh., En.)

Na osnovu arhivske građe iz Dubrovačkog arhiva, autor daje pregled ekonomske aktivnosti Braila Tazalovića, bosanske trgovca iz Prače. Njegova aktivnost je prikazana kroz kreditno-trgovačke veze sa Dubrovčanima od prvih njegovih pomena (zadnja decenija XIV stoljeća) pa do kraja njegova života (negdje prva polovica 1437. godine). Bio je on jedan u nizu primjera bosanskih trgovaca prve polovine XV stoljeća koji je zahvaljujući tim poslovima svrstao se u red srednje bosanske vlastele. Posmatrajući aktivnost ovog trgovca mogu se izvlačiti izvjesni zaključci o krupnijim ekonomskim i društvenim promjenama u Bosni u zadnjim decenijama njenog postojanja.

Autorski sažetak

Pleterski Andrej, Assistant Probationist, Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-61000 Ljubljana, Novi trg 3

"Gradisce" at Golok — Fortification Against the Turkish Assaults from the End of the 15th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 3, pp. 285—297, 19 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The author describes the exploring of the fortification built up against the Turkish assaults in Bela Krašina, which was particularly "of use" in the years of the worst Turkish invasions — 1471—1483. He emphasizes that the fortification is up till now unknown type of "abor" (fortified stronghold) in Slovenia, as it is the first one being situated in the plainland in the swamp. At the same time it is the first "abor" with the exclusively wooden construction, having been explored by means of the archeological method.

Author's abstract

Svetlana Anton, Retired Jurist, YU-61000 Ljubljana, Gradisce 6

Contributions to the History of Lipa by Vrba

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 3, pp. 313—325, 35 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The report is written mostly on the basis of sources. The author describes the economic, social, cultural and national circumstances of the inhabitants of Lipa by Vrba from the 15th to the 18th century. The author also makes us known with the development of the population.

V. Melik

UDC 339.56 (497.15 Praha:497.13 Dubrovnik) "1390/1437":929 Tezalović

Zivkovic Pavo, Dr., Scientific Collaborator, Institute for History, Sarajevo, and Honorary Docent of the Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, YU-71000 Sarajevo, D. Bakovica 9

The Mercantile Activity by Means of Credit of Bralio Taralović with the Population of Dubrovnik

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 3, pp. 313—325, 35 notes

Sh. (De., Sh., En.)

On the basis of the records kept in the Archives of Dubrovnik the author gives a survey of the economic activity of Bralio Tezalović, the Bosnian merchant from Prake. His activity is presented with description of his mercantile contacts by means of credit with the population of Dubrovnik — from the time of his first being mentioned (the last decade of the 14th century) till his death (in the first half of the year 1437). He was one of those Bosnian merchants from the first half of the 15th century, who, thanks to their business, "raised" into the middle class of the Bosnian aristocracy. By studying the activity of this merchant one can make certain conclusions about greater economic and social changes in Bosnia during the last decades of its existence.

Author's abstract

UDC 949.712 *1866*

Korunec Petar, Assistant, Faculty of Philosophy, University of Zagreb, YU-41000 Zagreb, D. Salaja 3

On Some Problems Concerning the Slovene Policy in 1866

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 3, pp. 327—348, 99 notes

Sh. (De., Sh., En.)

On September 27, 1866, the Slovene Nationalists accepted the political programme, basing — as well as the so called "Maribor Programme" of 1865 — on the principle taking in account the specifics of the historical counties and provinces. Considering the fact that the provinces Carinthia and Littoral where, along the Slovenes, also the Germans and Italians lived, can not be "absolutely divided", the Slovene Nationalists demanded that Isrta, Trieste, Gorizia, Carinthia and Carniola should unite into the "Kingdom of Illyria", to which also the Southern Slovene Styria could join.

Author's abstract

Zorn Tone, dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za narodnostna vprašanja, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

»Murska straža« o slovenski severni mejl in o Prekmurju v letih 1919/1922

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 4, s. 413—430, cit. 86

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor analizira pisanje lista »Murska straža«, ki je pričel izhajati v Gornji Radgoni aprila 1919. Vprašanja, zajeta v študiji, so: pogled »Murske straže« na razmejitve z Avstrijo, vprašanje državne pripadnosti Radgone/Radkersburg ter problematika Apaške kotline. Posebej so v študiji zajeti odmevi Murske straže o sokasni madžarski revoluciji ter stališča lista do razmejitve z Madžarsko na prekmurškem prostoru.

Avtorski izvleček

UDK 341.222 (45:497.1) »1941/1947«:940-533.2

Biber Dušan, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski mejl v drugi svetovni vojni

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 4, str. 431—441, cit. 72

Sn. (En., Sn., En.)

Avtor analizira poreklo in repertusije britanske ustne garancije 1941. leta kraljevski jugoslovanski vladi, da bo na mirovni konferenci podprla zahtevo za revizijo jugoslovansko-italijanske meje. Omenja skepsno predsednika F. D. Roosevelta o smotrnosti take garancije in sploh obnove Jugoslavije. Stalinove predloge leta 1941, prizadevanja jugoslovanske kraljevske emigrantske vlade in rezerviranost britanske politike napram zahtevam za revizijo te meje tako kraljevske vlade kot tudi narodnoosvobodilnega gibanja. Opisane so razlike med ameriško in britansko politiko in odpor marsala Tita proti vključevanju Jugoslavije v politiko interesnih sfer.

Avtorski izvleček

Rybař Mloš, bibliotekarski svetovalec, Narodna in univerzitetna knjižnica, YU-61000 Ljubljana, Turjaška 1, p. p. 259

Zgodovinske publikacije v letu 1979

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 3, s. 371—384

Sn. (Sn., En.)

Bibliografija prinaša publikacije, ki so bile natisnjene v letu 1979 v slovenski tako na področju SR Slovenije kakor tudi v inozemstvu in obravnavajo zgodovino, biografijo in memoare, arheologijo, muzeologijo, arhivistiko, bibliografijo, leksikografijo, etnologijo, slovstveno in umetniško no zgodovino. Bibliografski popis je sestavljen po pravilih Mednarodne bibliografske kontrole (ISBD).

Avtorski izvleček

UDK 904 (497.12 Figožar)

Ciglenceki Slavko, mag., asistent, Inštitut za arheologijo SAZU YU-61000, Ljubljana, Novi trg 3

Arheološko sondiranje utrjene srednjeveške naselbine Figožar nad Lembergom pri Smarju

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 4, s. 403—411, cit. 9

Sn. (De., Sn., En.)

Avtor podaja kratek opis rezultatov sondiranja na srednjeveški naselbini Figožar nad Lembergom pri Smarju. V izkopani sondi so našli širok obrambni zid in za njim ožji zid, ki ga danes še ni mogoče opredeliti ter ugotovili trikratno ali celo štirikratno utrditev naselbine. Izkopane najdbe stavijo najdišče okvirno v čas od 11. do 14. stoletja. Avtor zastavlja vprašanje kronološkega in funkcionalnega odnosa do ostalih dveh gradov nad trgov Lemberg.

Avtorski izvleček

UDC 016:930 (497.12) "1979"

Rybač Miloš, Bibliographical Advisor, National and University Library, YU-61000 Ljubljana, Turjaska 1, P. O. B. 259

Historical Publications in 1979

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 3, pp. 371—384

Sn. (Sn., En.)

The present Bibliography lists publications, which were printed in Slovene language in Slovenia, as well as abroad in 1979 and which deal with history, biography, memoirs, archeology, museology, archive studies, bibliographies, lexicology, ethnology, history of literature and history of arts. The bibliography is prepared according to the regulations of the International Standard Bibliographic Description.

Author's abstract

UDC 904 (497.12 Figožar)

Čiglenečič Slavko, M. A., Assistant, Institute for Archeology, Slovene Academy of Sciences and Arts, YU-61000, Ljubljana, Novi trg 3

Archeological Exploration of the Fortified Mediaeval Settlement Figožar by Lemberg near Šmarje

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 4, pp. 404—411, 9 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author gives a short survey of the results of the exploration of the mediaeval settlement Figožar by Lemberg near Šmarje. On that occasion a broad defensive wall was found. Behind it there was another, narrower wall, which, however, is still not possible to define. It was found out that the settlement had been fortified probably three or even four times. According to the excavations the settlement originates from the period somewhere between the 11th and 14th century. The author puts the question concerning the chronological and functional relation towards the other two castles over the market-town Lemberg.

Author's abstract

UDC 949.712.18 "1919/1922" (05) "Murska straža"

Zorn Tone, Dr., Senior Scientific Collaborator, Institute for Ethnic Problems, YU-61000 Ljubljana, Cankarjeva 5

"Murska straža" about the Slovene Northern Frontier and Prekmurje in the Years 1919/1922

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 4, pp. 413—430, 86 notes

Sn. (De., Sn., En.)

The author analyses the writing of the newspaper "Murska straža", which appeared for the first time in April 1919 in Gorizia/Radgona. The study comprises the following questions: the standpoint of "Murska straža" concerning the demarcation with Austria, the question of the state-adherence of Radgona/Radkersburg, as well as the problem concerning the Apače basin. Separately the author describes the writing of "Murska straža" about the revolution in Hungary taking place at the same time, as well as its standpoint for the demarcation with Hungary in the territory of Prekmurje.

Author's abstract

UDC 341.222 (45:497.1) "1941/1947":940.533.2

Biber Dušan, Dr., Scientific Counsellor, Institute for History of Workers' Movement, YU-61000 Ljubljana, Trg osvooboditve 1

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 4, pp. 431—441, 72 notes

The British and the American Policy Concerning the Yugoslav-Italian Frontier During the World War II

Sn. (En., Sn., En.)

Paper presented at the Round-Table of the American and Yugoslav Historians in Plitvice, Yugoslavia, August 4th—6th 1980. The author analyses the origin and repercussions of the British verbal guarantees to the royal Yugoslav government in 1941 that the British government, on the Peace Conference, would support Yugoslav demand for revision of the Yugoslav-Italian frontier. The author mentions the scepticism of President Roosevelt as for the expedience of such a guarantee, and the restoration of Yugoslavia on the whole. Stalin's suggestions in 1941, and the restraint of the British policy towards the demands for revision of the frontier so by the royal government as by the National Liberation Movement. The author describes the resistance of Marshal Tito, who didn't want Yugoslavia to be involved in the policy of the spheres of interest.

Author's abstract

Saje Mitja, lektor za kitajski jezik, Filozofska fakulteta,
YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Zanetki kapitalizma v tradicionalni kitajski družbi

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 4, s. 443—460, cit. 13

Sn. (En., Sn., En.)

Razprava je pisana na podlagi kitajskega gradiva in poizkuša predstaviti ekonomsko zgodovinsko problematiko pojava zanetkov kapitalizma v tradicionalni družbi in način kako ta problem obravnava sodobna kitajska zgodovinska znanost. Posebej predstavi v tedanji Kitajski najbolj razvito regijo Jiangnan in poda podrobnejši prikaz posameznih oblik zanetkov kapitalistične proizvodnje v večjih mestih te regije, ki jih ilustrira s številnimi prevodi originalnih zapisov kitajskih kronistov v obdobju od 15. do 18. stoletja.

Avtorski izvleček

UDK 37.014.521:284.1/.2 (497.12—18) »1595/1612«

Kokotj Miroslov, upokojenec, YU-61260 Ljubljana-Polje, Zaloška 191

Evangelikanske ali kalvinske šole v Prekmurju v letih 1595—1612?

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 34/1980, št. 4, s. 461—466, cit. 8

Sn. (Sn., En.)

Avtor zavrača ugovore I. Skafarja, ki jih je priobčil v Acta Ecclesiastica Sloveniae 1979 in vztraja pri trditvah: da je slovensko jezikovno ozemlje med Muro in Rabo okoli 1599 bilo zanesljivo zajeto v evangelikansko cerkveno organizacijo; celo v letih 1612—1618, ko je kalvinstvo med Muro in Rabo doseglo vrh svojega razmaha, so tam vzporedno obstajale evangelikanske verske občine; in dokazov, da je Kristof Bantfy v letih 1595 do 1608 bil kalvinske šole v Dolnji Lendavi je od 1544 do 1595 bila zanesljivo evangelikanska, za obdobje 1595—1608 ni dokazano, da bi tam deloval kalvinski duhovnik ali učitelj, niti da bi tam obstajala kalvinska ali celo katoliška šola.

Avtorski izvleček

Sale Mihja, Lector of Chinese language, Faculty of Philosophy,
YU-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Proto-capitalism in traditional Chinese society

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 34/1980, No. 4,
pp. 443—460, 13 notes

Sn. (En., Sn., En.)

The intention of the present study is to introduce the problem of the appearance of some forms of proto-capitalism in the old traditional Chinese society and to show how this problem is treated by contemporary Chinese historians. It also gives a more detailed description of the forms of proto-capitalism in the most developed part of the Chinese Empire — the Jiangnan region illustrated by some first-hand translations of documents from that period.

Author's abstract

UDC 37.014.521:284.1/2 (497.12—18) "1595/1612"

Kokolj Mitroslav, Teacher i. P., YU-61260 Ljubljana-Polje, Zaloška 191

Evangelical or Calvinistic Schools in Prekmurje in the Years 1595—1612?

Zgodovinski časopis (Historical review), Ljubljana, 34/1980, No. 4,
pp. 461—466, 8 notes

Sn. (En., Sn.)

The author rejects the contradictions of I. Škefar, which he published in Acta Ecclesiastica Sloveniae in 1979, and insists on the following statements: The Slovene linguistic territory between the rivers Mura and Raba about 1599 was for certain comprised into the evangelical ecclesiastic organization; Even in the years 1612—1618, when the Calvinism in that territory reached the climax of its activity, there existed also the evangelical religious communes; There is no proof that Christoph Bányfi was a Calvinist in the years 1595—1608; The school in Dolnja Lendava was for certain evangelical in the years 1544—1595, whereas for the period 1595—1608, however, there is no proof that either a clergyman or a teacher was active there, nor that either a Calvinistic or a catholic school existed in that territory.

Author's abstract

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas. **A**
1980

941/949

120030137,4

COBISS •